

„HA NEM SEGÍTENEK KÁDÁRNAK ÍRUNK!”

A NÉPI ELLENŐRZÉSI BIZOTTSÁGHOZ ÍRT KÖZÉRDEKŰ BEJELENTÉSEK ÉS
PANASZLEVELEK

A Népi Ellenőrzési Bizottság működése¹

A népi ellenőrzésről 1957 decemberében elfogadott VII. törvény (annak végrehajtásáról az 1958 januárjában közzétett 6/1958. Korm. számú rendelet gondoskodott) értelmében létrehozták a központi, megyei és járási népi ellenőrző bizottságokat.² Feladatukat a következőkben határozták meg: segítségnyújtás az állami szervezeteknek az állami és állampolgári fegyelem megszilárdításának terén, illetve a nép vagyonának védelmében és a visszaélések – a lopások, csalások, sikkasztások, a társadalmi tulajdon hanyag kezeléséből és különböző mulasztásokból származó anyagi károk – leleplezésének érdekében (azok leginkább a kereskedelem, építőipar, könnyűipari üzemek területét jellemezték), a közérdekű bejelentések révén tudomására hozott ellenséges elemek elleni fellépés, a túlzott bürokrácia és korrupció megakadályozása. Megszabták továbbá azt is, hogy nem lehetnek tekintettel az elkövetők személyére és az általuk betöltött állásra, s hogy közre kell működniük a feltárt hiányosságok megszüntetésében és javaslatot kellett tenniük az egyes személyek felelősségre vonását illetően (BORECZKY, 1993, 373.).³ A bűnesetek, visszaélések felderítéséhez nagy segítséget vártak a „dolgozóktól”, akiket arra biztattak, hogy „ha valahol visszaállást, felelőtlenséget, visszaélést tapasztalnak”, tegyék meg közérdekű – szóbeli vagy írásos – bejelentéseiket.⁴

A Népi Ellenőrzési Bizottság legfőbb szerve, a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság (KNEB) egy elnökből, két elnökhelyettesből és 12 tagból állt, mind-

¹ Itt szeretnék köszönetet mondani a tanulmány elkészítéséhez nyújtott segítségéért Kovács Csabának, Tóth Eszter Zsófiának és Varga Zsuzsannának.

² Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1957. 1958, 49–56.; Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1958. 1959, 171–174.

³ Az állami gazdasági intézmények feletti ellenőrzési, vizsgálati funkció nem volt újkeletű. A NEB elődei közt megtalálható az 1948 és 1949 között működő Állami Ellenőrzési Központ, az 1949-től 1955-ig fennálló Állami Ellenőrző Központ, rövid ideig, 1955-től 1956. októberi megszüntetéséig pedig külön minisztérium, az Állami Ellenőrzés Minisztériuma fogta össze és irányította ezeket a funkciókat. Ügykörüket részletesen lásd: BORECZKY, 1985, 23–25., 25–26.; 1993, 14–16.

⁴ A népi ellenőrzésről. *Északmagyarország*, 1958. január 12. 1.

egyikőjüket a Népköztársaság Elnöki Tanácsa nevezte ki, s az Elnöki Tanács volt jogosult a visszahívásukra. Az életre hívott intézménynek szánt feladatok jelentőségét, illetve a szervezet hatalmát jelzi, hogy elnöke, annak akadályoztatása esetén pedig az általános elnökhelyettes részt vett a Minisztertanács ülésén, továbbá az is, hogy a KNEB munkatervét maga a Minisztertanács hagyta jóvá, sőt, a Minisztertanács utasíthatta a KNEB-et a munkatervbe fel nem vett feladat elvégzésére. A KNEB által irányított munka nagyságrendjét mutatja az is, hogy a gazdálkodás rendjét súlyosan sértő büntett alapos gyanúja esetén az elnök köteles volt magát a legfelsőbb ügyészt értesíteni; a KNEB ülésein egyébként tanácskozási joggal jelen lehetett a legfelsőbb ügyész (BORECKY, 1993, 373–374.). A KNEB saját lapot is kiadott *Népi ellenőrzés* címmel. A füzet terjedelmű periodika 1959 és 1989 között havonta jelent meg.⁵

A feddhetetlenség jegyében a Népi Ellenőrzési Bizottság (NEB) tagjaitól elvárták a rendszerhűséget, a büntetlen előéletet, a példamutató magatartást mind a magánélet, mind a munka tekintetében.⁶ A NEB ellenőrzése kiterjedhetett egy adott népgazdasági ág egészére az ország területén, vizsgálhatott ugyanakkor egy konkrét szervet minden oldalról, de górcső alá vehetett egy konkrét cselekmény- vagy mulasztástípust is. Így a szervezeti hierarchia beosztása alapján az alsóbb szintű járási, illetve városi bizottságok teljes jogkörrel ellenőrizhették a területükön működő tanácsai hivatalokat, vállalatokat, intézményeket, szervezeteket, a magánkisipar és a magánkereskedelem tevékenységét, valamint a minisztériumi irányítás alatt álló vállalatok, intézmények, hivatalok területi/helyi egységeit/kirendeltségeit. A konkrét cselekmény- vagy mulasztástípusok kivizsgálásakor a helyi szervek a saját hatáskörben és a szervezet felsőbb (országos, megyei) szintjein megállapított munkaterv keretében ún. témavizsgálatokat folytattak le. Mindezek mellett azonban kivizsgálták a közérdekű, társadalmi tulajdon elleni visszaélésekkel kapcsolatos bejelentéseket, s a magánjellegű, egyéni érdeksérelmeken alapuló panaszokat is (HORVÁTH, 1990, 34.). A NEB-ellenőrök vizsgálataik során betekintheztek az ellenőrzött szerv irataiba, a lefolytatott vagy éppen folyó vizsgálati anyagokba, szóbeli vagy írásbeli felvilágosítást kérhettek a vezetőktől és a dolgozóktól. Büncselekmény gyanúja esetén pedig a területileg illetékes rendőrségen vagy ügyészségen feljelentést tehettek.⁷

A szervezeti felépítés, a működés és a hatáskör a NEB 1989-es megszüntetéséig többször is változáson esett át, s bár azok az alapításkor lefektetett

⁵ A lapban megjelent írások jó néhány témát felöleltek. Megtalálható bennük egy-egy konkrét szerv ellenőrzésének leírása, az ellenőrzéseket végzők bemutatása vagy a népi ellenőrzést kísérő jelenségek, például a panaszlevelek hasznosításának kérdése. Megjelentek továbbá cikkek a téeszekről, egy-egy áru minőségéről, az MSZMP-ről vagy akár a népi ellenőrzés munkájának összegzéséről, tapasztalatairól is.

⁶ A népi ellenőrzésről. *Északmagyarország*, 1958. január 12. 1.

⁷ Az 1957. évi VII. törvény a népi ellenőrzésről.

alapokat nem érintették túlzottan, fontos kiegészítésnek tekinthető, hogy miután az 1968. évi V. törvény hatályaon kívül helyezte az 1957. évi törvényt, az új törvény szövege a korábban már meglévő célkitűzések között megemlíttette, hogy az ellenőrzésnek ki kell terjednie az egészségügyi, a szociális, a kulturális fejlesztésre vonatkozó célkitűzések megvalósítására, illetve a lakosság életkörülményeivel direkt módon kapcsolatban álló szociális és kulturális feladatok végrehajtására is (BORECZKY, 1993, 374.).⁸

A szocialista blokk többi országában is voltak hasonló funkciójú hivatalok, az NDK-ban például 1953-ban szabályozták törvényben a hivatalos – országos, regionális és helyi szintű – intézményekhez írásban és szóban benyújtott, a hivatali visszaélések vagy igazságtalanságok ellen tett bejelentések, petíciók (Eingaben) kivizsgálását, garantálva a szabott határidőn belüli válaszadás köteleességét. A formális jogrendszer bürokratikus kereteit megkerülve bárki levelet írhatott akár a hierarchia csúcsán álló személyeknek is. Felix Mühlberg kutatásai szerint éves szinten az Államtanácsához és a kerületi szervezetekhez érkezett beadványok száma 1961-ben kb. 780.000, 1976-ban kb. 970.000, míg az 1980-as évek végére feltehetőleg már az egymilliót is meghaladta (MÜHLBERG, 1999, 224.). A bejelentések leggyakrabban az alábbi területekhez kapcsolódó problémákról ejtettek szót: lakáshelyzet, munka, jóléti szolgáltatások; fogyasztási cikkek minősége és hiánya; utazási korlátozások; közlekedés és környezeti szennyezettség; helyi, regionális és országos szintű adminisztrációval szembeni politikai elégedetlenség (BETTS, 2012, 176.).⁹

⁸ Bővebben: HORVÁTH, 1990. A NEB által végzett munka fontosságát mutatja az is, hogy a népi ellenőrzésről külön kézikönyvet adtak ki; annak második kiadása 1962-ben látott napvilágot. A bevezetőben a szervezet szükségszerűségét, legitimációját eképp határozták meg: „Az 1956. évi ellenforradalom közvetlen felszámolása után gazdasági szerveink működésében átmenetileg csökkent az állami fegyelem. Az emberek fejéből nem tűntek el máról holnapra a káros nézetek. Ennek következtében természetszerűleg romlott az állampolgári fegyelem. Ilyen körülmények és adottságok között kellett rövid idő alatt nemcsak helyreállítani a szétzilált népgazdaságot, hanem egyidejűleg kijavítani az okozott gazdasági károkat. [...] A fokozódó népgazdasági feladatok azonban felvetették az ellenőrzés új szervének létrehozását... [...] Ugyanakkor [...] világossá vált az is, hogy a szocialista ellenőrzésre váró feladatokat csak olyan ellenőrzési szerv tudja eredményesen megoldani, amely a társadalom széles rétegeire támaszkodva működik.” GÖRBE – PETRAVICH, 1962, 5–6. A kötet a továbbiakban részletesen bemutatja a NEB szervezetét, hatáskörét, működési elvét, feladatait. Foglalkozik azzal, hogy a népi ellenőröknek milyen jogaik és kötelezettségeik vannak. Részletesen leírja a vizsgálatok előkészítésének menetét, a helyszíni vizsgálat megszervezését (itt például megemlíti, hogy miként kell kiállítani a jegyzőkönyvet vagy az ellenőrökre nézve mi a helyes magatartás), megjegyzi, hogy az esetleges megállapításokat okmányokkal kell alátámasztani, továbbá hogy a vizsgálati anyagot hasznosítani is kell. Végezetül pedig előkerült az is témaként, hogy a vizsgált szervnél a vezető személyi felelősségének realizálása miként történjék, majd amennyiben felelősségrevonásra kerül sor, az milyen módon menjen végbe. GÖRBE – PETRAVICH, 1962, 5–6.

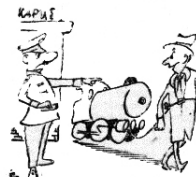
⁹ A német bejelentések szokatlanul nagy száma számos kutató figyelmét felkeltette. A kutatási irányokat, megközelítéseket összegzi: HUNEKE, 2013, 18–31.

BORSODI BORS

A LOPÓSOK NYOMÁBAN

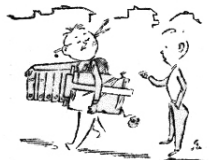
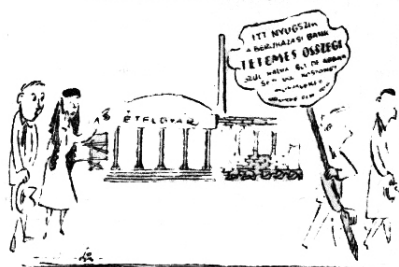
AKI TETTETI MAGÁT

Egy díszgyári kép, mely önmagáért beszél

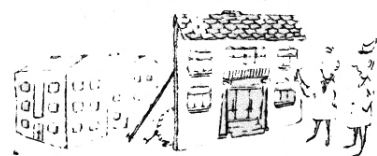
— Nicsak! Tényeg, mozdony. Ugy látszik, valaki trefából utánam követte.

APJA FIA ISKOLÁBA MEGY

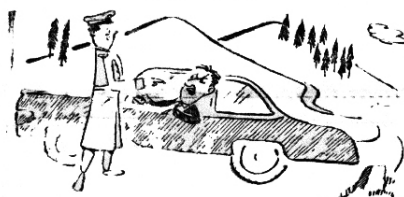
— Mi az, tanár bárokratának kezdés? A, dehogynem tudnám, hogy a papam az irodaszerelvények dologozik.

VALAMIT KELL TENNI:

Sajnos, három házra nem tellett, de így pótoltuk a hiányt.

ÁLLAMI KOCSIVAL

— És mit fog ott ellenőrizni?
— A feleségemet, hogy nem lép-e féltre.

EGY OPTIMISTA BOLTVEZETŐ

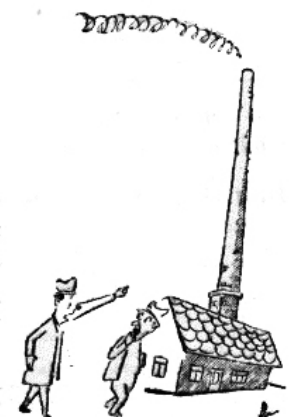
Összeállította: Páncsics Alajos
Rajzolta: Lengauer Imre

HÖRCSÖG SZAKI RAKTÁRA

— Minek ez a sok naptár?
— Hogy ki tudjam számítani, hány évre elég a tartalékait-rész.

SZAJRÓ SZILÁRD HÁZATAJÁN

— És mivel tudja igazolni, hogy a házraválat nem a gyárból lopta össze?

Az Északmagyarország 1958-as karikatúrája a társadalmi tulajdonnal szembeni legjellemzőbb visszaéléseket ábrázolja. (Kettévágott, egymás mellé szerkesztett kép.)
Északmagyarország, 1958. január 26. 6.

Magyarországon a NEB korántsem az egyetlen fórum volt, ahová írásbeli vagy szóbeli bejelentéssel fordulhattak az állampolgárok. Panaszírodát működtettek az egyes minisztériumok,¹⁰ levelezőrovatot vezettek az újságok,¹¹

¹⁰ A Földművelésügyi Minisztérium által fenntartott Bejelentések Irodájához egy évkörben, 1960-ban érkezett – elsősorban a téeszésítéssel kapcsolatos – panaszok, bejelentések elemzését lásd: Kovács, 2013.

¹¹ Az 1950-es években a Szabad Néphez címzett olvasói levelekről, a levelezési rovatok szerepéről és működéséről lásd: PAJÓR, 2012. A Népszabadság és a Magyar Rádió és Televízió levelezési rovataihoz 1957 és 1961 között, a kollektivizálás második hullámában ér-

rendszeresen érkeztek hozzászólások, kérdések a televíziós műsorokhoz, de panaszt tehettek például a tanácsoknál, vállalatoknál, tsz közgyűléseken vagy a kereskedelmi egységekben rendszeresített panaszkönyvekben is.¹² E sokféle fórum közül a Népi Ellenőrző Bizottságot kiemeli, hogy szervezeti felépítéséből adódóan az újságok vagy a tévé országos, megyei hatókörénél területileg koncentráltabb, egy-egy ágazat, vállalat stb. sajátosabb profiljához képest tematikailag általánosabb vizsgálatot tesz lehetővé.

A Mezőcsáti és a Leninvárosi Népi Ellenőrzési Bizottsághoz a járás minden településéről érkezett bejelentés és panasz az 1968–1989 közötti időintervallumban.¹³ Kivizsgálásukat a NEB a megismételt, s új információt nem adó vagy az ellenőrzéshez elégtelen adatokat közlő bejelentések kivételével köteles volt lefolytatni, ami olykor igen terjedelmes vizsgálati jegyzőkönyveket, tanúmeghallgatásokat, az ügyben érintett szervezetekkel és személyekkel folytatott szövevényes levelezéseket eredményezett. Bár nem mindig lelhető fel hiánytalanul az ügyek dokumentációja, az így is szerteágazó anyag nagysága miatt a teljes körű – minden egyes bejelentést érintő – feldolgozásra nem vállalkoztam. Az elemzésre kiválasztott 239, túlnyomó többségében írásbeli bejelentés azonban véleményem szerint jól reprezentálja a legjellemzőbb ügytípusokat, amiket a Népi Ellenőrzési Bizottság munkájával kapcsolatos belső összegzések, a NEB tevékenységét rendszeresen figyelemmel követő sajtócikkek is megerősítenek.

A szocialista rendszer az életmód átalakítása során a tárgyi-környezeti feltételek megváltoztatása mellett legalább olyan hangsúlyosan törekedett a tudati viszonyok átalakítására is. Ennek egyik központi fontosságú eleme – a tulajdonviszonyok átalakítása révén – a parasztságot (is) jellemző „kistulajdonosi gondolkodásmód leküzdése”. Miként a sátoraljaújhelyi járási bizottság titkára fogalmazott ezzel kapcsolatban 1962-ben:

kezett levelekről készített szerkesztői összegzéseket, beszámolókat vizsgálja: Ö. Kovács, 2012, 370–382. Az *Ifjúsági Magazin* szerkesztőségébe, a különböző levelezési rovatokhoz az 1970-es és az 1980-as években beérkezett olvasói leveleket elemez könyvében: Tóth – Murai, 2014, 61–65.

¹² A panaszok és közérdekű bejelentések egységes szabályozását először a közérdekű bejelentésekről, javaslatokról és panaszokról szóló 1977. évi I. törvényben írták elő. A törvény meghatározása szerint a *közérdekű bejelentés* olyan körülményre, hibára vagy hiányosságra hívja fel a figyelmet, amelynek orvoslása, illetőleg megszüntetése a közösség vagy az egész társadalom érdekét szolgálja. Felhívhatja a figyelmet olyan magatartásra, vagy tényre is, amely jogszabályba ütközik, vagy ellentétes a szocialista erkölccsel, a szocialista gazdálkodás elveivel, illetőleg más módon sérti vagy veszélyezteti a társadalom érdekét. *Közérdekű javaslatnak* a társadalmilag hasznos cél elérésére irányuló kezdeményezést tekintették. A *panasz* a törvény szerint olyan kérelem, amely egyéni jogsérelem vagy érdeksérelem megszüntetésére irányul és elintézése nem tartozik más, jogilag szabályozott – így különösen bírósági, államigazgatási, munkaügyi (szövetkezeti) döntőbizottsági – eljárásra.

¹³ A levéltári kutatás alkalmával a NEB működésének első tíz évéből – az 1958–1968 közötti – időszakból nem találtam bejelentéseket, így elemzésemben e forrástípus használata az 1968 és 1989 közötti időszakra korlátozódik.

A szocialista tudat kialakítása szempontjából rendkívül fontos feladat a társadalmi tulajdonhoz való új viszony kialakítása. Politikai munkánk-nak ezért állandóan feladata: erősíteni a társadalmi tulajdon megbecsü-lését. Segíteni kell, hogy minden szövetkezetben felismerjék: a tagság jólétének, megélhetésének alapja nem a háztáji gazdaság – az csak ki-egészítő szerepet játszik –, hanem a közös gazdaság, amelyet állandóan erősíteni és óvni kell. Az ilyen irányú politikai munkának is megvan az eredménye, amit az is mutat, hogy egyre kevesebb a szövetkezeti tulaj-don megcsönkítése, erősödik a közös vagyon védelme.¹⁴

A tézesítés lezárulása után megfogalmazott optimista véleménnyel szem-ben a bejelentések viszont arról tájékoztatnak, hogy a társadalmi tulajdon elleni vétségek végigkísérték a korszakot, s nemcsak a termelőszövetkezetekben. A fo-gyasztás – azon belül is a vásárlás, a hagyományos kereskedelmi csatornákon való beszerzés nehézségei – a témája a kereskedelemmel kapcsolatos bejelen-téseknek. Esetükben a közös/állami javak védelme helyett az egyéni érdeksé-relmek kerültek előtérbe, miáltal egyre inkább fogyasztóvédelmi jelleget öltött a NEB, mint szervezet is. A fejezet első felében a bejelentések tartalmi vizs-gálatával ezeknek a jelenségeknek a bemutatására vállalkozom alulnézetből, miközben a NEB-ellenőrzések vizsgálati eredményeinek közlésével mindezek hivatalos értékelése is megismerhető.¹⁵ Ezt követően az írott bejelentések kap-csán a levélírás formai-nyelvi jegyei mellett a levélírók által ügyük pozitív el-bírálása reményében alkalmazott stratégiákat, érveléstechnikákat, s azok NEB-ellenőrökre gyakorolt hatását elemzem, továbbá a szocialista embereszményhez igazodó attitűddel (önérzetes, a visszaélések felett nem siklik át, a közösségért tenni igyekszik, jobbitó szándékú) jellemezhető bejelentők lehetséges motiváci-óit is igyekszem feltárni.

A Népi Ellenőrzési Bizottság működésének Borsod megyei tapasztalatai

A NEB gyakorlati működésének, szerepének átfogó, az egész országra kitekin-tő szisztematikus feltárása, a lefolytatott vizsgálatok tipizálása még várat ma-gára, konkrét működésébe azonban bepillantást enged a Borsod megyei Népi Ellenőrzési Bizottságról 1972-ben készült helyzetértékelés.¹⁶ A dokumentum

¹⁴ Eredmények, feladatok a sátorlajaujhelyi járásban a szocialista szellemű, egységes szö-vetkezeti parasztság kialakításában. *Északmagyarország*, 1962. június 1. 3.

¹⁵ A levelek, beadványok elemzésekor a vizsgálati eredmények bemutatásának fontosságát hangsúlyozza, s elemzésében alkalmazza: KOVÁCS, 2013.

¹⁶ Az MSZMP Borsod megyei Párt- Végrehajtóbizottság 1972. szeptember 1-i ülésén elfo-

szerint 2034 népi ellenőrt tartottak nyilván a megyében, közülük pedig évente 1600–1800 ellenőrt vontak be a munkába. A vizsgálatok jellege miatt az ellenőrzésben résztvevők nagyjából 80%-a műszaki-, közgazdasági-, számviteli szakember, s mintegy ötödük fizikai munkás volt. A tájékoztató szerint bár a népi ellenőrök többsége szívesen vett részt a munkában, egy részük azonban távol maradt tőle – ők munkahelyi leterheltségükre hivatkozva főleg a magasan képzett szakemberek közül kerültek ki –, egyes népi ellenőrök pedig akkor vonakodtak a vizsgálatokban való részvételtől, ha a vizsgálat felügyeleti szervet vagy saját vállalatukkal üzleti kapcsolatban álló egységet érintett, illetve abban az esetben, „amikor egyes vállalatok manipulációit, vagy egyes személyek súlyosabb mulasztásait, visszaéléseit” kellett feltárni. A népi ellenőrzés munkáját a pártbizottságok figyelemmel kísérték, a pártszervezetek pedig képviseltették magukat a NEB üléseken, ott véleményükkel, tanácsaikkal segítették a „helyes állásfoglalás” kialakítását, továbbá munkakapcsolatban álltak a bűnüldöző szervekkel, az ügyészséggel és más ellenőrző szervekkel.¹⁷ A legintenzívebb munkakapcsolat azonban a tanácsai szervekhez fűzte a népi ellenőrzési bizottságokat, hiszen számos tanácsai alkalmazott vett részt az ellenőrzésekben, s gyakoriak voltak a közös vizsgálatok is.

A jelentés szerint évente mintegy 100–120 téma- és célvizsgálatot folytattak le a különböző ágazatokban. Négy év (1968–1972) mérlegét tekintve – a párt- és kormányhatározatokkal összhangban – a következő területek kaptak kiemelkedő helyet: 1. az ipari és mezőgazdasági termelés problematikus területeinek vizsgálata; 2. a beruházásokkal összefüggő vizsgálatok; 3. az áruellátás kérdéseinek, a fogyasztói árak alakulásának és a lakossági érdekeket sértő cselekmények vizsgálata; 4. az ipari, építőipari árak, az árképzés és számlázás vizsgálata, ezzel összefüggésben a jogtalan vállalati haszonszerzésre irányuló törekvések feltárása; 5. a társadalmi tulajdon védelmével összefüggő vizsgálatok, melyeknek jelentős része a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben folyt; 6. a dolgozók munka- és életkörülményeivel, az egyes társadalmi rétegek helyzetével kapcsolatos ellenőrzések; 7. az indokolatlan, munkával arányban nem álló jövedelmek kialakulásának, okainak vizsgálata.

A népi ellenőrzés szerveihez az 1972-es jelentés szerint megyei viszonylatban évente 900–1000 bejelentés és panasz érkezett, vizsgálatot 60%-uk kapcsán indítottak, azokat leggyakrabban a vendéglátóiparban, húsboltokban, élelmiszerboltokban, Tüzép-telepeken előforduló – lakossági érdekeket sértő – cselekmények miatt folytatták le.

Az összegzés szerint növekedett a társadalmi tulajdon védelmével összefüggő bejelentések száma. Ezek között leggyakrabban a különböző anyagok eltulajdo-

gadott Tájékoztató a megyei Népi Ellenőrzési Bizottság munkájáról. MNL BAZML XVII. 1205. 2. d. (Közérdekű, 1972.)

¹⁷ Bűnvádi feljelentés mellett fegyelmi, kártérítési, szabálysértési, illetve pénzügyi jellegű eljárásra tehettek javaslatot.

nítása, a személy- és teherszállító eszközök szabálytalan igénybevétele, a prémiumok és az újtási díjak jogtalan igénybevétele, illetve a bizonylati fegyelem és a belső ellenőrzés lazaságát kihasználó cselekmények jelzése szerepelt. Számos bejelentés érkezett még a garanciális javítások, a város- és községgazdálkodás hiányosságaival kapcsolatban is. A magánjellegű panaszok között leggyakrabban munkahelyi és bérproblémák, a lakással, az építési hatóság eljárásával, ingatlankezeléssel kapcsolatos és a tsz-tagsággal összefüggő ügyek fordultak elő.

A bejelentések tematikája

1. „Borzasztó lopások fojnak a téeszünkbe.” – a téeszek elleni panaszok

A bejelentések között igen nagy arányt képviselnek a téeszek működését kifogásoló, a termelőszövetkezeti vezetők és klientúrájuk vélt vagy valós visszaéléseit leleplező bejelentések.¹⁸ Az ilyen jellegű bejelentések áttekintéséhez a Mezőcsáti Járási Hivatal által – a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium (MÉM) 1971., 1972. és 1973. évre vonatkozó jelentései nyomán – a társadalmi tulajdon védelmének tapasztalatairól a járás mezőgazdasági üzemének kiküldött körlevelek nyújtanak segítséget, melyek többnyire a bejelentésekhez hasonlóan összegezték a főbb bűncselekményeket.¹⁹

A jelentések szerint a termelőszövetkezeteknél az előző évekhez képest emelkedett a *lopások* száma és kárértéke, amiben szerepet játszott a hanyag anyagnyilvántartás, tárolás, őrzés. A lopások többsége a mezei terményeket, szabadban tárolt termékeket és anyagokat érintette, de jelentős volt az élőállatok, gépek és üzemanyagok eltulajdonítása is.²⁰

A mezőcsáti Augusztus 20 TSz dolgozói vagyunk. Nagyon kérjük segítsenek. Mi járatlanok vagyunk az ilyen ügyben. Borzasztó lopások fojnak a téeszünkbe. A tagság fejesei közül sokan évek óta az üzemanyaggal fűt olajkájhájába. Szállításkor a tartájkocsi viszi egyenest lakásukra Meg

¹⁸ A korszak egészét átszövő hiánygazdaság révén sajátos vonások jellemzik a szocializmus fogyasztástörténetét. Annak egyik jellegzetes velejárója például a korrupció és a visszaélések sorozata, amellyel az áru- és eszközhiányt lehetett némileg ellensúlyozni. VALUCH, 2006, 222–225.

¹⁹ A BAZ Megyei Tanács VB Mezőcsáti Járási Hivatal Élelmiszergazdasági és Kereskedelmi Osztályának körlevelei: A társadalmi tulajdon védelme a mezőgazdasági üzemekben, 1972. szeptember 25. MNL BAZML, XXX. 1113. f. 12. d.; A mezőgazdasági üzemek, vállalatok társadalmi tulajdon védelmi és tűzrendészeti helyzete, 1974. január 8., MNL BAZML, XXX. 1113. f. 15. d.; A mezőgazdasági üzemek, vállalatok társadalmi tulajdon védelmi és tűzrendészeti helyzete, 1974. szeptember 30. MNL BAZML, XXX. 1113. f. 16. d.

²⁰ Körlevél, 1972. szeptember 25. 2., 1974. január 8. 1., 1974. szeptember 30. 4.

*nyíltan árulják 3-400 ft hordóját. S. Gy. mérnök évek óta azzal fűt és szomszédai [...] és rokonaik sokan a faluba. Szemünkbe kinevetnek mert nekünk nincs lehetőség íjet csinálni. A takarmányosok a faluba több hejen egész kazal szénát és szalmát adtak el mind lopott holmi.*²¹

A minisztérium 1974-es értékelése szerint a tartós fogyasztási cikkek megszerzése mellett a magánépítkezésekkel kapcsolatos szükségletek kielégítése, a meggazdagodás utáni vágy vált az anyagi haszonszerzésre irányuló cselekedetek fő mozgatórugójává a korábbi évek ittasságával szemben.²²

Az 1974-es jelentés a mérleghamisítások mellett kitért az állami támogatások, dotációk gyakori jogtalan igénybe vételére is, hangsúlyozva, hogy támogatásért cserébe még a kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezetekben is új érték előállítására irányuló hasznos tevékenységet vár.²³ Ilyen témában érkezett – alaptalannak minősített – bejelentés Tiszabábolnáról is 1978-ban: *Szíves figyelmükbe ajánlom a tiszabábolnai tsz 1977. évi mérlegét. Az állami támogatás érdekében december hónapban addig születtek a borjak a szaporulati jegyzőkönyvön, ameddig a 85%-os borjúsaporulatot meg nem haladta a szaporulat. A vásárolt borjak is saját szaporulatként szerepelnek /I. P., B. J., stb.*²⁴ Jelentősnek ítélték a tsz keretein belül folytatott üzérkedést is, melynek során az iparendeléssel rendelkező személyek a tsz anyagának feldolgozása mellett felvásárolt anyagból készterméket állítottak elő és azt a tsz neve alatt forgalmazták.²⁵ Ide sorolták a magánfuvarozói tevékenység tiltásának kijátszását is, amikor egyes magánosok a tsz nevében gépjárműveket vásároltak és

²¹ A NEB-hez a Népszabadság levelezési rovatától megküldött kézzel írt panaszt a Járasi Rendőrkapitányság már vizsgálta, ám mivel a NEB további tájékoztatást nem kért az ügyvel kapcsolatban, a vizsgálat eredménye nem ismert. MNL BAZML XVII. 1205. 31. d. 1979. Az írásos bejelentések kézzel írott formában vagy még gyakrabban gépelt átiratban maradtak meg a levéltári anyagban. A szövegek közlésekor meghagytam az adott irat eredeti helyesírását, a neveket viszont a személyiségi jogok védelme érdekében álnévre cseréltem. A településneveket az esetek túlnyomó többségében feltüntettem, annak ellenére, hogy ezáltal lehetővé válik bizonyos politikai és gazdasági funkciókat betöltő – közszereplőnek minősülő – személyek azonosítása.

²² Körlevél, 1974. január 8. 2.

²³ Körlevél, 1974. január 8. 3. A negatív példaként említett abaújszántói Petőfi Tsz vezetői a szőlőtelepítéshez folyósított állami támogatás háromnegyedét szabálytalanul a fejlesztési és a részesedési alap növelésére használták fel.

²⁴ A NEB a bejelentés kivizsgálása után megállapította, hogy a tsz jogszabály szerint igényelte meg az állami támogatást. MNL BAZML XVII. 1206. 19. d. 1978. Lásd még a Hejőszalontáról érkezett bejelentést: MNL BAZML XVII. 1206. 20. d. 1969.

²⁵ Ennek több esetét is felsorolták a minisztériumi körlevélben: a tsz neve alatt szakipari munka vállalása és elvégzése; a tsz áruda vezetése mellett jogszabályellenes közvetítői tevékenység folytatása; tsz segédüzem részére állami ipari vállalatból késztermék felvásárlása, s jelentős haszonnal, saját termékként való értékesítése; tsz neve alatt engedély nélküli ipari tevékenység folytatása alkalmazottakkal; tsz bélyegzőjével élőállat felvásárlása és értékesítése egyéni haszonszerzés céljából. Körlevél, 1974. január 8. 3.

azokkal szabálytalanul végeztek fuvarozást (a bevételből 40% a „névadó” tsz-t illette).²⁶ A jelenség visszaszorítása érdekében 1972-ben a Legfelsőbb Bíróság „elvi jelentőségű”, elrettentő ítéletet hozott, melyben a vádlottat 3 évi szabadságvesztésre, 100.000 Ft megfizetésére, valamint a birtokában lévő zetorok és pótkocsik elkobzására ítélte.²⁷

A szabálytalan gépkocsi-használat a körlevelek mellett visszatérő eleme a bejelentéseknek is, ám azokban elsősorban a tsz tulajdonában álló járművek magáncélú felhasználása és a jogtalan útiköltség-térítések miatt emeltek szót. Egy 1985-ös tiszakeszi bejelentés szerint például a „*tsz elnök feleségét napokig szállítgatja a szolgálati személykocsi építkezési anyag felkutatására*”.²⁸ A mezőcsáti tsz-elnök ellen 1986-ban érkezett bejelentés szerint évek óta illetéktelenül veszi igénybe az üzemi személygépkocsit munkába járás céljára (mivel miskolci lakása és munkahelye között több mint 25 km a távolság), s teljességgel kisajátítja azt: „*Szombat-vasárnap-ünnepnep Miskolcon van a Dácsia, oda megy kirándulni ahova akar.*”²⁹ A nagycsécsi tsz főágazatvezetője 1981-ben azzal vádolta a főkönyvelőt, hogy bár havonta 2800 Ft átalánydíjat kap saját gépjárműve hivatali célú használatára, azzal tsz-ügyeket csak elvétve intéz, s – szabálytalanul – munkahelyi bejáráshoz veszi igénybe, miközben leggyakrabban busszal jár vagy férje hozza be.³⁰

A tsz anyagi és személyi erőforrásaival való visszaélés vádja rendre felmerült a vezetőség építkezéseivel (lakó- és víkendházak) kapcsolatban is,³¹ mint az alábbi, 1978-as bejelentésben. „*Nyékkládháza Miskolc vonzási körzete sokan*

²⁶ Bár 1982-ben lehetővé vált a magánfuvarozás, 1984-ben is hasonló esetről számoltak be Hejőkeresztúr kapcsán: „*Az [elnök – I. Á. L.] is idehozta a kártya barátját [...], először még sofför volt, azóta már abból is vezető csináltak.. Vett neki a tsz már nem is tudom pontosan a csécsi vagy a muhi tsz-ből egy kocsit, azzal ő aztán második állásban fuvaroz és osztozik a pénzen az elnökkel, mert hogy abból kártyáznak. A kocsi árát meg majd részletre egyszer visszafizeti a tsz-nek. Ezt a kocsit már vagy két éve vették, de még nem igen fizetett a tsz-nek vissza semmit.*” MNL BAZML XVII. 1205. 41. d. 1984.

²⁷ Körlevél, 1972. szeptember 25. 2–3.

²⁸ MNL BAZML XVII. 1205. 41. d. 1985.

²⁹ A vizsgálat megállapította, hogy bár a tsz-elnök gépkocsi-használatáról vezetőségi határozat született, az jogszerűtlen volt. Ugyanakkor gazdasági szempontból indokolt, mivel a tsz-elnök gépkocsivezető alkalmazása nélkül költségtakarékosabban és rugalmasabban tudta ellátni a budapesti és miskolci telephelyű melléküzemágak irányítását. Ettől függetlenül a NEB javasolta a gépkocsi értékesítését, ami hamarosan meg is történt. MNL BAZML XVII. 1205. 41. d. 1986.

³⁰ MNL BAZML XVII. 1205. 31. d. 1981.

³¹ Alkalmanként az elnöki háztájkában dolgozó tsz-tagokról is szót ejtettek: „*Az [mezőcsáti – I. Á. L.] elnök elvtárs háztájiában két-három ember szinte rendszeresen ott dolgozik az állattálmány, bika, sertés etetés, gondozásánál.*”; 1989-ben a hejőkeresztúri tsz elnökével kapcsolatban érkezett bejelentés: „*Kérem szépen 3 hold paprikája van, hagymája, amit a tsz tagokkal kapáltat be, és más nevén van kivéve Sz., ezenkívül dinnyéje, amit több baráttal dolgozik, dolgoztat meg, hogy ő tiszta maradjon [...].*” MNL BAZML XVII. 1206. 19. d. 1975. (Mezőcsát); 1205. 41. d. 1989. (Hejőkeresztúr)

építkeznek a munkások családi alapon rokoni segítséggel vagy kisiparossal, a vezetők különösen a tsz vezetők a tsz építő brigád dolgozóival, tsz gépeivel szállító eszközeivel munkanapokon szombaton vasárnap mindegy. Így építkezik a Hejőbábai tsz elnöke is kétszintes lakást.” A névtelen levélíró szerint a vasárnapi munkáért járó fizetséget a tsz-től kapott béremelés, túlórapénz fedezte. „Az anyag is kikerül mert a tsz is építkezik. Valamennyi anyagot vásárol, hogy számlával bizonyítsa, de az anyagot eladja a tsz-nek. Azért a lakás felépül mert számla van.”³² Bár a vizsgálat megállapította, hogy a megvádolt tsz-elnök számlákkal tudta igazolni a lakásépítéshez szükséges anyagokat, s a tsz-től a kedvezményes kavicsot és fuvarát is a megengedett módon, az ellenértéket kifizetve vette igénybe, más levélírók is említést tettek hasonló módszerről.³³ Sok bejelentés közös eleme a sofőrök felbukkanása, a bejelentést tevők rendszerint az ő meghallgatásukat javasolták a visszaélésekkel kapcsolatban. A hejőkeresztúri tsz-elnök ellen 1989-ben tett bejelentés is ezt ajánlotta: „Tiszavasváriban van 3 telke, ahova a tsz kocsijai szállították a sódert, persze ingyen és bérmentve. A sofföröket tessenek megkérdezni, de ne Cs.t, mert ő az elnök egyik jobb keze a maszekolásban.”³⁴ Az anyagszállítás, a fekete fuvarok kivitelezése, valamint egyéb magánjellegű ügyintézés révén a sofőrök vélhetően egyfajta bizalmi pozíciót töltöttek be a vezetők mellett, ám a levélírók szerint épp helyzetükből adódóan fokozottabban ki voltak téve az elbocsátásnak, megfélemlítésnek.³⁵ „Az elnök gépkocsi vezetőjéről csak annyit, terror alatt van, meg van félemlítve, ne hogy fecsegen, mivel hogy régebbi viselt dolgai voltak.” „A gépkocsivezető tudna mesélni, ha merne.”³⁶

Helyi sajátosságként bukkant fel a bejelentésekben a *homok- és kavicsbányák* ügye. Azok jelentősége nem elhanyagolható, mivel a Sajó-Hernád által egykor a Bükk déli előterében lerakott hordalékkúp még ma is jelentős kavicsos és homokos rétegeket rejt, melyek kitermelése több helyen már a 19. század végén megindult. Az országos jelentőségű nyékládházi kavicsbánya³⁷ mellett az építőipar

³² MNL BAZML XVII. 1206. 19. d. 1978.

³³ Pl.: „A [tiszakeszi – I. Á. L.] tsz elnök 5000 Ft-al jutalmazza meg a karbantartó csoport vezetőjét a tsz pénzéből. De egyből mutatja is a lakása rajzát, ami 11x17m. közli vele, hogy nagyon számít rá, az ilyenekért kell a borjuknak 400 kg koráig kifutó nélkül felnőni.” Az 1985-ös felvételt a NEB-vizsgálat megalapozatlannak tartotta, mivel a karbantartó csoportvezető nem kapott jutalmat. MNL BAZML XVII. 1205. 41. d. 1985.

³⁴ MNL BAZML XVII. 1205. 58. d. 1989.

³⁵ Jól ábrázolja a sofőrök világát és helyzetét a *Visszaszámlálás* című, 1986-ban készült magyar film. Abban a főszereplő, Sanyi révén (akit Eperjes Károly alakít) mind a fekete-munka, mind pedig az önállóságra törekvés jelensége felbukkan. *Visszaszámlálás*, 1986, rendezte: Erdőss Pál.

³⁶ MNL BAZML XVII. 1206. 19. d. 1975. (Mezőcsát); 1205. 58. d. 1987. (Nemesbikk)

³⁷ Nyékládházán 1917-ben alakult meg a Mezőnyék-ládházi Kavicsbánya Rt., majd 1949-es államosítását követően a Miskolc-környéki Kavicstermelő Nemzeti Vállalat. Az ország- és megyeszerte beinduló építkezések (pl. Ferihegyi repülőtér, Kisköre-i Vízlépcső, Tiszai Vegyi Kombinát) kavicsigénye folyamatos kitermelést tett lehetővé, s a mintegy 300 fős

szükségletéhez igazodva – leginkább az 1960-as évektől – a Mezőcsáti járás majd minden településén homok- vagy kavicsbányát nyitottak a helyi termelőszövetkezetek (esetenként az állami gazdaság, illetve a községi tanácsok).³⁸ A bányákkal kapcsolatos bejelentések olyan jövedelmező üzletgként jelenítették meg a kavicskitermelést, mely sokkal nagyobb bevételt hoz a konyhára, mint például a téeszek termelőtevékenysége, s emiatt – utóbbi rovására – a vezetők is nagyobb figyelmet fordítanak rá. Az alábbi – rosszindulatúként elutasított – bejelentés a Tiszapalkonyai November 7. közös termelőszövetkezet hanyag munkavégzésével kapcsolatban érkezett 1975-ben:

*Hejőkürtön a hosszú dőlőben az egész tábla búza levágva rendre és ott rohad el az új törés dőlőben, szintén egy tábla a Cifraháton, szintén egy tábla a tiszapalkonyai határban is egy tábla búza rohad el a földön, miért engedik őket fuvarozni, miért engednek nekik sóderbányát nyitni Hejőkürtön, [...] mivel a földet eladják, így nem érdekli őket, hogy a levágott búza elrohad a földön, vagyis a termeléssel nem sokat törődnek, hiszen van pénz a fuvarból meg a sóderből és a sóder tetejéről eladott földből kérném kivizsgálni és rendre utasítani ezen hanyagságukért.*³⁹

Emődön a tanács Költségvetési Üzeme működtette a bányát, az 1969-es bejelentés ezért a vb. elnök ellen érkezett: „Az elnök a tanácsi munkáját nem igen végzi, mert csak a bányával foglalkozik, minket munkásokat sohasem hallgat meg, mert nem ér rá, de a bányával kapcsolatosan mindig itt tartózkodik a cukrászdába és a vendéglőbe”. A vb. elnök a vádak szerint a bánya üzemeltetését egy bizalmasára bízta, sóderért cserébe építési anyagot kaptak, rendszeresen nem adtak nyugtát a kavics áráról, a bevételt zsebre tették, abból osztozkodtak és házat építettek. Az ellenőri vizsgálat igazolta a szabálytalanságokat, mindenekelőtt a készpénzkezeléssel és a tanács anyaggazdálkodásával kapcsolatban.⁴⁰ A bányákkal kapcsolatos bejelentések rendre azzal vádolják a vezetést és

kavicsbánya-üzem országos szinten is meghatározóvá vált, a termelés 13%-át adta. Kiss, 2006, 335–336.

³⁸ Helységenként gyakran többet is: a legtöbbet, szám szerint kilencet, Mezőcsáton, de három-négy bányával rendelkezett még Emőd, Sajószöged, Muhi, Nagycséc, Hejőpapi, Nemesbikk, Igrici vagy Tiszakeszi is. A járási települések bányanyitásainak, -bezárásainak lexikonszerű összefoglalását adja: Izsó, 2011, 19–99.

³⁹ MNL BAZML XVII. 1206. 19. d. 1975.

⁴⁰ Például a környékbeli kavicsvásárlók befizetéseit utólag, egy összegben és azonos időpontban, vélhetően valamelyik alkalmazott fizette be a postán; nem tüntették fel az eladott kavics mennyiségét; a tanács magánszemélyek felé engedély nélkül értékesített különböző bontási anyagokat, melyek után nem folyt be bevétel, például Dr. P. L. budapesti lakos Révfülöpön épült villájához 5 db használt ablakot szállított a tanács. A vizsgálat megállapította továbbá, hogy a vb. elnök – a többszöri felszólítás ellenére – nem lépett fel a bányával és az anyaggazdálkodással kapcsolatban megállapított szabálytalanságok ellen. MNL BAZML XVII. 1206. 20. d. 1969.

bizalmasaikat, hogy saját maguk vagy ismerőseik magánépítkezéseihez ingyenes fuvarokat bonyolítanak le:

*R. J. bányaiüzemvezető – a hejőszalontai pártvezetőség titkára, propagandista – 1976-tól kezdődően amikor hozzálatott Hejőkeresztúr községben lakásának építéséhez, amely még nincs készen, nincs befejezve, mert úgy látszik még nem tudta kilopni hozzá a kavicsbányából azt amivel be kellene fejezni – a tsz fizetett a kavicsbánya dolgozókat és azok munkaidő alatt R. et.-nél dolgoztak és ezt látta a pártvezetőség titkára, a tsz elnöktől kezdve mindenki és tudta is és szemet hunytak felette, senki sem szólt egy árva szót sem. Birta eddig a tsz kérem szépen ezt is, mert már ez a második lakás, amit a tsz bőrére felépítenek.*⁴¹

A jelentések szerint a legnagyobb bűncselekmények *hűtlen és hanyag kezelés, csalás, sikkasztás* (bércsalás, a felvásárlások és értékesítések során elkövetett visszaélés, a cégbélyegzők jogtalan használata) révén valósultak meg. Az ellenőrzések elsősorban a műszaki és adminisztratív állományú dolgozók, illetve középvezetők (pl. pénztárosok, anyagbeszerzők, részlegvezetők, üzletszerzők) által elkövetett sikkasztásokat, csalásokat döntő mértékben a vezetők túlzott mértékű bizalmával, a felületes ellenőrzéssel, valamint – az adminisztráció fokozatos szakszerűsödése ellenére – a bizonylati rend és fegyelem hiányosságaival magyarázták.⁴² Mulasztást tapasztaltak – „egyes vezetők helytelen szemléletéből eredően” – a nagyobb arányú károk kimutatása, bejelentése során is.⁴³ Egy sikkasztó bérszámfejtő felelősségre vonás nélküli elbocsátása kapcsán 1978-ban tollat ragadó levélíró ennek lehetséges okaira is rávilágított a hejőkeresztúri párttitkár reakcióját idézve: „nem kell, hogy az ügy kitudódjon, éppen eleget meghurcolták már ezt a tsz-t és hát mit szólnának a járásiak”. Mint az ebből az ügyből is kitűnik, a pártállami bürokrácia szigorú hierarchikus rendje, a felettesnek való megfelelési kényszer, a személyes és kollektív konzekvenciákkal kapcsolatos félelem együttesen a hiányosságok elrejtésére ösztönzött.⁴⁴ A levélíró következtetése szerint ez a magatartás melegegáya a további visszaéléseknek: „Ezek szerint akkor az jár jól, aki sikkaszt, hiszen

⁴¹ Az ellenőri vizsgálat szabályosnak és más tsz-tagokéval arányban állónak találta a tsz által a kavicsbánya üzemvezetőjének nyújtott házépítési támogatást, a befizetésekkel igazolt kavicsvásárlást, valamint a tsz-tagoknak és alkalmazottaknak járó kedvezményes fuvar igénybe vételét. Utánajártak annak is, hogy a bánya dolgozói közül kik, mikor, milyen elszámolással dolgoztak az üzemvezető házépítésénél. Eszerint a házat a környéken szokásos kaláka módszerrel építették. A szakiparosokon kívül az üzemvezető ismerősei és munkatársai – általában munkaidő után, szabad szombaton, vasárnap vagy szabadságot kivéve – végezték a segédmunkát, munkadíj nélkül, ellátásért, illetve visszasegítésért cserébe. MNL BAZML XVII. 1206. 19. d. 1978.

⁴² Körlevél, 1972. szeptember 25. 2., 1974. január 8. 2., 1974. szeptember 30. 4.

⁴³ Körlevél, 1974. szeptember 30. 2.

⁴⁴ A pártállami bürokrácia természetéről lásd: KORNAI, 2012, 65–80., 89–91., 128–131.

*adva van a lehetőség erre, különösen itt a tsz-ben, hiszen olyannyira laza a fegyelem, az ellenőrzés, az irodától kezdve a gépműhely, a kézraktár, magtár, kavicsbánya, stb. végig az egész területen, hogy ezek fölött már tényleg nem lehet elnézni.*⁴⁵

A hibákat elnéző laza, korrupt vezetés (annak a tsz-elnök mellett a főagronómus, főkönyvelő, főállattenyésztő stb. is része lehetett) visszatérő eleme a bejelentéseknek.⁴⁶ 1976-ban az ároktői tsz-elnök ellen érkezett – a vizsgálat szerint alaptalannak tartott – panasz a NEB-hez:

*Tűrhetetlen amit meg mernek csinálni az elnök tudtával. Évek óta a sok fekete szántás, vetés, műtrágyázás a tsz terhére és a saját zsebükre. A gépkocsikkal is úgy csálnak, ahogy akarnak, mert a kilométeróra majdnem mindegyiken rossz. A fizetések megállapítása sem törvényszerűen történik. Az állattelhullás is igen nagymértékű, mert nem kapják meg az ennivalót. Az állattenyésztők viszont palotákat építenek kölcsön nélkül. A szesztestvér zetorosoknak 2–3 kh feketén használt vetés és kukorica van ingyen. A tagok viszont be vannak csapva, mert az ők földjükből van kilopva a mag, amit elvetnek az egyénieknek, sógoroknak, komáknak. [...] Az üzemanyag is bevándorol a zetorosok olajkályhájába. Az ellenőrzés az egész vonalon nulla.*⁴⁷

Igen gyakran vádolták önkényeskedéssel, hatalmaskodással az elnököket, akik – a közös szövetkezeti tulajdont és a szövetkezeti demokráciát semmibe véve – saját tulajdonukként, birtokukként kezelik a rájuk bízott egység vezetését.

⁴⁵ A bejelentést a NEB részletes vizsgálat után alaptalannak minősítette, mivel a bejelentésben felsoroltakat (az említett sikkasztáson kívül még 6 területen vizsgáldtak: üzemanyag-felhasználás; szabályszerű-e a raktári anyagok bevételezése és kiadása; kavicsbánya üzemvezető házépítési támogatása; a kavicsbánya dolgozói közül kik és mikor, szabályszerűen dolgoztak-e az üzemvezető lakásépítésénél; földjáradék kifizetése; jogszerű-e a saját gépjárműhasználati és kiküldetési átalányok megállapítása) a tsz vezetése ismerte, a problémák megoldására (elsősorban a bizonylatolási rend hiányosságainak megszüntetésére) intézkedéseket tettek. MNL BAZML XVII. 1206. 19. d. 1978.

⁴⁶ 1984-ben a hejőkeresztúri tsz főagronómusát és főkönyvelőjét vádolták meg különböző visszaélésekkel: „Az elnök nem szól nekik, mert hogy az meg kártyázik és annak is megvan a maga haszna.” MNL BAZML XVII. 1205. 41. d. 1984. 1985-ben a tiszakeszi tsz-szel kapcsolatban írták: „Nagy lopások történnek, de hova jelentsük, mikor az elnökhelyettes is ilyen.”; „A laza vezetésről a tsz vagyon széthúzásáról még sokat lehetne írni.” MNL BAZML XVII. 1205. 41. d. 1985.

⁴⁷ Az elnök válaszában tételesen cáfolta a vádakokat. Hangsúlyozta, hogy díjazás ellenében engedélyezi a tsz-tagok háztáji területének és a kívülálló területének művelését, hiszen az fontos népgazdasági érdek. A tsz gépkocsijai folyamatosan bérfuvarozást végeznek, az elvégzett munkát a különböző vállalatok számlával igazolják, a belső ellenőr pedig rendszeresen ellenőrzi az üzemanyag-fogyasztást. Tudomása szerint az állattenyésztők közül egy fő épít lakást, már 5 éve, öt szülei segítik. Az állattenyésztést az állatorvos mellett különböző felügyeleti szervek is ellenőrzik. Amennyiben nem találnák kielégítőnek a választ, úgy kéri a NEB- vizsgálat lefolytatását. MNL BAZML XVII. 1206. 19. d. 1976.

„Mint tsz tag nem tűrhetjük amit egyik-másik vezető csinál a közös tulajdonnal. [...] Tsz demokráciát semmibe véve, a társadalmi tulajdon ellopásán keresztül, a gazdaság elhanyagolása, lezüllesztése, különböző manipulációk.”⁴⁸ „Az elnök a kavics bányába nevelt halakat meg kavicsot is úgy ajándékozza a barátainak, mintha az övé volna. Hát kérem én nem így értem a demokráciát [...] Hát kérem ezelőtti világba ezt csak a földesúr csinálhatta meg, mert az övé volt minden, de most azt mondják, hogy a demokrácia a dolgozóké, hát ezek meg azt hordják szét.”⁴⁹

Mind a jelentésekben, mind a panaszokban kifogásolták egyes tsz-vezetők helytelen viselkedését (durva, felsőbbrendű magatartását),⁵⁰ a túlzónak ítélt reprezentálást és vendéglátást.⁵¹

A tsz-elnökökkel kapcsolatos vádak végigvonultak a vizsgált korszak egészen. Varga Zsuzsanna kutatásai alapján tudható, hogy az 1968-as reformok nyomán fokozatosan sikerágazattá váló termelőszövetkezetek a reformpárti agrárlobbi és a reformellenes nehézipari lobbizárkózásának középpontjába kerültek az 1970-es évek első felében. A reformellenes erők többfrontos – sajtó és ideológiai – támadást indítottak a termelőszövetkezetek ellen, majd a reform lefékezését követően a gazdasági reformok mellett leginkább elköteleződött, sikeres tévesz-vezetők kerültek a célkeresztjükbe. Az ügyészségi és népi ellenőrzési vizsgálatok nyomán tömegesen megindított, koncepciós jelleget öltött perekben ugyanazok a vádpontok, elsősorban a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények szerepeltek, s első fokon többéves börtönbüntetéssel zárultak (VARGA, 2012; 2013, 178–208.).

⁴⁸ MNL BAZML XVII. 1206. 19. d. 1975. (Mezőcsát)

⁴⁹ MNL BAZML XVII. 1205. 41. d. 1984. (Hejőkeresztúr) További példák: „Tsz-ünk a csőd szélén áll és ez a két ember [elnök, főkönyvelő – I. Á. L.] jutatta ide. Itt csak az állandó ivászat megy. A tagokkal durvák, gorombák. [...] A tsz-t két-három vezető magának tekinti és lassan mindent elherdálnak.” MNL BAZML XVII. 1205. 58. d. 1987. (Nemesbikk) „[A]kkor ma egy vezető azt csinál a nép vagyonával amit akar, mert a beosztottak nem szólhatnak semmit, ez az igazi demokrácia a Nógrádi S. Tsz-nél”. MNL BAZML XVII. 1205. 31. d. 1979. (Nemesbikk)

⁵⁰ Hét, nevét vállaló, tiszakeszi tsz-tag bérproblémái miatt fordult a NEB-hez, levelükben – a vezetésnek tulajdonított stiklik bemutatása után – kitértek a vezetési stílusra is: „Megérdemljük e ezt a visszaélést a jelenlegi vezetőinktől, ösztöndíjon kitanultak vezető emberré és úgy beszélnek a tsz tagokkal mint a kutyaival, ha nem tetszik az utasításuk meggyünk a munkakönyvért. Ezt a vezetést legyenek szívesek felülvizsgálni a tsz tagság jobb létezéséért kérjük szívességet a tisztelt elvtársaknak.” MNL BAZML XVII. 1205. 31. d. 1980.

⁵¹ Körlevél, 1972. szeptember 25. 3. Sheila Fitzpatrick kutatása szerint a 30-as évek Szovjet-uniójában a legtöbb gyalázkodó feljelentés a parasztoktól érkezett a kolhoz-elnökök ellen. Tartalmuk és stílusuk sok azonosságot mutat a magyar bejelentésekkel: felháborodva és az igazságot követelve kérték a magasabb hatóságok közbenjárását, hogy korrigálják az alacsonyabb szintű hivatalnokok helytelen viselkedését. A tipikus falusi gyalázkodó levél részletezte a gyakran kuláknak titulált kolhozvezető bűneit (lopás a kolhozból, a kolhozvagyon kisajátítása, ittaság, részrehajlás, durva viselkedés a kolhoztagokkal szemben), a kolhoz megmentésére, végül a gazember megbüntetésére szólított fel. FITZPATRICK, 1996, 86.

A vádpontok hasonlósága ellenére a többnyire névtelen vagy a tsz-tagság nevében megfogalmazott levelek más természetű konfliktusokba engednek betekintést. Mint láthattuk, az állami és szövetkezeti vagyon eltulajdonítása nemcsak a vezetők körében számított gyakorlatnak. A lopás általánossá válása és megítélésének relativizálása összefügghetett az ötvenes évek erősza- kos beszolgáltatási és kollektivizálási intézkedéseivel, a földhöz és munkához való megváltozott viszonyral is. Nagy Netta – az ötvenes évek beszolgáltatási rendszerét a Duna–Tisza közti Homokhátságon vizsgáló – kutatásának hangsú- lyos eleme, hogy a megélhetést is veszélyeztető súlyos beszolgáltatási terhek a szigorú szabályozások és ellenőrzések ellenére rejtegetésre (azaz a javak, bevételek állam előli eltitkolására) kényszerítették a gazdákat. A „loptuk a ma- gunkét” visszaköszönő eleme a szerző által gyűjtött visszaemlékezéseknek, mely az állam által kényszerűen megváltoztatott tulajdonjog és a paraszti tu- lajdonérzet közötti disszonanciára utal (NAGY, 2013, 164–171.). Oláh Sándor a székelyföldi Homoród menti falvak kollektivizálását kutatva az állam eltu- lajdonítási tevékenységével szemben alkalmazott, a gazdaság minden szféráját átható visszatulajdonítási cselekedetek közé sorolja a lopást, amit az anyagi önérdék (túlélés) mellett az igazságtalanságok elleni harc, valamint a düh és a visszavágás reménye is motiválhatott (OLÁH, 2001, 199–257., különösen 241–242.). Szilágyi Miklós szerint a paraszti értékrendben a „Ne loj!” erkölcsi parancsa a körülmények függvényében értelmeződhetett bűnként, kényszerű, ám szégyenletes cselekedetként vagy akár hősi tettként (lásd a betyárokat), az eltérő időszakokat vizsgálva pedig úgy látja, hogy a második világháború előtt leginkább az uradalmi cselédek, mezőgazdasági bér munkások esetében a szegény-gazdag, a termelőszövetkezetek megszervezése után az enyém-közös szembeállítás írt felül a „lopás bűn” alapelvét (SZILÁGYI, 2000, 747–750.). Kocsis Aranka a szlovákiai Martos kapcsán ír arról, hogy a szövetkezeti tulaj- dont idővel közös magánvagyonként kezelték, s természetesnek tekintették, ha a dolgozó a munkabér és a természetbeni juttatások mellett valamennyit elvett és hazavitt abból, amivel éppen foglalkozott. A szövetkezeti vagyonból való eltulajdonítás, azaz a szerzés az adott személy ügyességét, megélni tudását je- lezte, s erkölcsileg nem számított elítélendőnek, különösen hogy az egysze- rű tsz-tagot és a vezetőséget is hasonló hozzáállás jellemezte e téren (KOC SIS, 2006, 99–102.).⁵²

⁵² Lengyel kutatók az 1980-as években öt vállalatnál folytatott terepmunkára alapozva a gyá- ri infrastruktúrával, anyagi javakkal és a munkaidővel való visszaélés különböző formáit különítették el (lopás; elemelés; ingyenes szívességek; gyáron belüli szolgáltatások; elin- tézés és szervezés; vesztegetések; kéz alóli árusítás; mellékes munka). A korabeli hivatalos média által sugalmazott megközelítést, miszerint a lopás megítélésekor kétféle morális kód létezik (akkor számít stigmatizált tevékenységnek, ha valaki magántulajdonát érinti, míg társadalmi tulajdonnal ez nem számít) túlságosan leegyszerűsítőnek vélték, hiszen pl. a bolti lopást vagy egy kívülálló által elkövetett munkahelyi lopást ugyanúgy elítélendőnek

Amennyiben általános és kollektív gyakorlatnak számított a közösből való lopás, vajon mi készítette a levélírókat bejelentésük megtételére? A nyilván sokrétű válaszból itt most két elemet emelnék ki (a bejelentések lehetséges motivációira a későbbiekben még visszatérek). Egyfelől a – sok forrásból (például szövetkezetbe bevitt föld, eszköz, állat stb.) táplálkozó – tulajdonosi érzület, a szövetkezetbe való emocionális kötődés egyszersmind a jó gazda felügyelő, védő, ellenőrző attitűdjével is felruházta a tagokat.⁵³ Bejelentésre ösztönözhetett továbbá a közös szövetkezeti vagyonhoz való egyenlőtlen hozzáférés, mely felerősítette az „egyszerű” tagság és a széles értelemben vett vezetői, irányítói pozíciókat betöltők között természetszerűleg meglévő ellentéteket. A bejelentések például a szövetkezet vagyonával önhatalmúlag rendelkező tsz-elnököket, üzemanyaggal fűtő zetorosokat, szénával kereskedő takarmányosokat, a készleteket megdézsmáló raktárosokat emlegetnek, olyan pozíciókat, melyek nagyobb teret engedtek a szövetkezeti javak eltulajdonításának. A mezőcsáti Augustus 20. Tsz ellen 1979-ben – „*sokak nevébe egy kiskeresetű TSz dolgozó*” aláírással – tett bejelentés például nem is a vezetők, hanem a „*tagság fejesei*” ellen irányult: „*Szemünkbe kinevetnek mert nekünk nincs lehetőség ijét csinálni.*”⁵⁴ A kedvezményezettek köre ugyan bővíthetett, de ennek alapja elsősorban a rokonság (a gyakran emlegetett „*sógor-koma elv*”), a barátság („*haverizmus*”) vagy az együtt ivás, kártyázás gyakorlata („*szesztstvér zetorosok*”, „*jóbarát, szeszbarát*”, „*puszi decizóbarát*”) volt.⁵⁵ A tsz-elnökök-

tartották a munkások. A gyárból származó dolgokkal (például harisnya) való kereskedelem nem számított lopásnak, kivéve, ha az adott dolog egy azonosítható személyhez tartozott (például harisnyák tűnnek el a vásárló által kifizetett, küldésre előkészített csomagból). Valamilyen eszköz, tárgy személyes használatra történő elemelését szintén nem tekintették lopásnak, szemben azzal, ha egy valaki által már elemelésre előkészített dologgal történt ugyanez. A kutatók mindezt az informális gazdaság szerves részének tekintették, egyúttal a társadalmi tulajdon létének kóros következményeként értékelték. Utóbbiról úgy vélték, hogy elhomályosítja az erkölcsi tudatban mindig jelenlévő „enyém” – „nem az enyém” közötti különbséget. Még ha valaminek a tulajdonosa nem is ismert, elegendő annak tudása, hogy az nem a miénk. Ezért tekinthető a bolti lopás mindig is lopásnak, mert az onnan elvett áruk akkor lehetnének az „enyémek”, ha fizetnek értük. Egy állami vállalatnál azonban számos tényező elmosza a fent említett határt: az egyszerre alkalmazotti és társtulajdonosi szerep; az eszközök, anyagok és a munkaidő folyamatos elpocsékolásával való szembesülés (ha nem viszik el, máskülönben tönkremenne); személyes nyereség – absztrakt veszteség. FIRLIT – CHLOPECKI, 1992, 97–100.

⁵³ A tulajdonosi érzület kialakulását (figyelemmel a tagok egykori társadalmi helyzetére, a nemzedéki különbségekre, a belépés időpontjára) több termelőszövetkezettel kapcsolatos korabeli kutatás is vizsgálta. Például SZIJÁRTÓ, 1972, 359–361., 1973, 98–100.; LÖKÖS, 1973, 164–165.

⁵⁴ MNL BAZML XVII. 1205. 31. d. 1979. (Kézzel írt levél.)

⁵⁵ „*Főleg a műhely területén érvényesül a sógor-koma elve. Ezeknek az embereknek az alkalmazásából a közönsnek végtelen kára származik úgy anyagilag, mint erkölcsileg. Mert szakmailag nem hozzáértők, mindenféle képzettség nélkül kezdve a szállításvezetőtől a műhelyvezetőn keresztül a szerszámraktárosig.*” MNL BAZML XVII. 1206. 19. d. 1975. (Mezőcsát) „*Minden területen csak a visszaélések tömkelege halmozódik, a járműveknél,*

kel szemben megfogalmazott vádak a NEB-vizsgálat után igen gyakran alaptalannak bizonyultak. Sokat elmondanak így ezek a levelek a jogszabályokkal, munkahelyi hatáskörökkel, szervezeti ügyrenddel stb. kapcsolatos tájékoztatlanságról is, de még inkább a szövetkezeti kollektívát jellemző belső, sokrétű megosztottságról.

Bár a téeszekben elkövetett legjellemzőbb visszaéléseket összegző hivatalos körlevelekben nem szerepel, a bejelentések alapján az egyik legnagyobb falusi feszültségforrást a *tejfelvásárlás* képezte, a tehéntartó gazdák ugyanis csalással, hatalmaskodó, durva magatartással vádolták a helyi termelőszövetkezet alkalmazásában álló tejátvevőket. A járás számos falujából beérkező, akár többször is megismételt panaszok szerint a gazdák nem megfelelő összeget kapnak a leadott tej után, mivel a tejátvevő valamiképpen csal: például helytelenül, rendszeres tejminta-vizsgálat nélkül állapítja meg a tej zsírtartalmát és fajsúlyát, nem rendszeresen/helyesen adminisztrál, nem figyel a higiénéjára, a tejmintákat piszkos, koszos üvegekbe vételezi, a hanyag kezelés miatt a tej többszörösen megsavanyodik, továbbá saját hasznára vizezi a tejet. A vádak – miszerint magának kedvez – felerősödtek, ha a tejbegyűjtő maga is tehenet tartott. Ilyen esetekben a NEB az összeférhetlenség megszüntetését javasolta, vagyis alkalmazzanak tejfelvásárlóként olyan személyt, aki nem tart tehenet, de egyes esetekben ez megoldhatatlan feladatnak bizonyult. Az 1980-as népszámlálás szerint mindössze 47 fős Dollártanya tehéntartói például hiába panaszolták be a tejcarnokost 1979-ben, a téész a lakosság összetétele miatt nehezen tudott a kritériumoknak („*írni és számolni elfogadhatóan tudjon*”) megfelelő másik személyt találni.⁵⁶ A tehéntartók panasza gyakran az ellenőrzés hiányosságaira hívta fel a figyelmet, amit a NEB-vizsgálatok nyomán foganatosított, különböző súlyú intézkedések (megrovás, elbocsátás) is igazolni látszanak. Problémák adódhattak abból is, hogy a gazdák nem rendelkeztek kellő ismeretekkel a tejvizsgálat módszereit illetően, ennek orvoslását például

gépműhelyben, az üzemanyaggal, sőt a kavicsbányában is, akik ezen a területen dolgoznak nincs szükségük a fűtőolaj beszerzésére – még eladásra is jut belőle – és erre nem figyel fel senki [...]. Ugyanez a helyzet a kéziraktárba, aki jóbarát, szeszbarát az mehet és vételezhet, azt amire éppen odahaza szüksége van, v. hiányzik a készletéből.” MNL BAZML XVII. 1206. 19. d. 1978. (Hejőkeresztúr) A szervezeti hierarchia majd minden szintjén megfigyelt összefonódások felfejtése szintén visszatérő eleme a leveleknek.

⁵⁶ MNL BAZML XVII. 1205. 31. d. 1979. Egy 1989-es geleji vizsgálatban tanúként meghallgatott személyeknek a bepanaszolt tejátvevővel kapcsolatos pozitív nyilatkozatai alapján a jó csarnokos ismérvei a következők: rendet, tisztaságot tart a csarnokban, megköveteli, hogy jó minőségű tejet adjanak át a gazdák, a tejet rendszeresen vizsgálja, helyesen számol és nem részrehajló. MNL BAZML XVII. 1205. 58. d. 1989. A mezőcsáti Tejgyűjtő Állomás egy dolgozója 1978-ban viszont arról számolt be, hogy a tisztaság és az egészséges munkakörülmények biztosításához a legelemibb eszközök (például gumicsizma, takarítóköpeny, tejkezelő fehérköpeny, hajvédő fityula, tejcsőveket tisztító kefe) sem álltak rendelkezésre. MNL BAZML XVII. 1206. 19. d. 1978.

1986-ban TIT előadások szervezésével oldották meg.⁵⁷ A tiszatarijani tejcsarnokos ellen 1975-ben a NEB-hez és a téeszhez érkezett bejelentés igen részletes leírását adja az egyik csalási módnak, tekintve hogy a csarnokban rövid ideig kisegítőként dolgozó bejelentő tanúja volt a folyamatnak. Eszerint a csarnokos a téesztől és a háztájizó gazdától begyűjtött tejet rendszeresen vizezte, este és reggel is kb. 6–8 vödör, azaz naponta 80–100 liter vizet (nyári időszakban naponta 100–120 litert) öntött a 400 literes kádban tárolt tejhez. A bejelentés nyomán a tsz ellenőrei tetten is érték a csarnokost, s az is igazolni látszott a vádak, hogy az ingadozó, a megengedettnél rendszerint alacsonyabb tejszírszázalék nem követte a fajta sajátosságait. A plusz mennyiségért a Tejipari Vállalattól kapott pénzösszeget a tejbegyűjtő néhány gazdával – kik nevére a keletkezett többletet elkönyvelte – osztozott. A csalás feltárásához a bejelentő özvegyasszony a tejkönyvek, a tejbegyűjtési napló és a szállítási jegy összevetését javasolta. A téesz az eredménytelen fegyelmi tárgyalás után feljelentést tett a Járási Ügyészségen, az a csarnokos és öt társa ellen bünszövegségben magánokirat-hamisítással elkövetett jelentős kárt okozó csalás büntette miatt elrendelte a nyomozást, amely végül vádemeléssel zárult.⁵⁸

2. „Még egy ilyen kapzsi tanácselnök ebben a rendszerben nem volt a község élén” – a helyi potentátok elleni bejelentések

Az állami és pártszervek működésével kapcsolatban megfogalmazott bejelentések tartalmi vonatkozásban sok egyezést mutatnak a téesz-vezetőket ért vádakkal. A vezetők önkényeskedése („*kiskirályoskodása*”),⁵⁹ a tanács anyagi és személyi erőforrásaival (különösen a karbantartó, építőbrigádokkal) való visszaélés, az anyagszállításokkal kapcsolatban a sofőrök, mint tanúk emlegetése, s nívumként a tanácsí szervek szociális segélyosztási gyakorlatának kifogá-

⁵⁷ MNL BAZML XVII. 1205. 41. d. 1986. (Hejőkürt)

⁵⁸ Az ügy további fejleményeit a NEB már nem követte figyelemmel, ezért az ítéletről a vizsgált iratok alapján nem áll rendelkezésre információ. MNL BAZML XVII. 1206. 19. d. 1975.

⁵⁹ A vezetők befolyásának, korlátlan hatalmának érzékeltetésére sűrűn alkalmazták a „*kiskirályoskodni*” kifejezést: „[I]tt mindenki ismeri [a vb. elnököt – I. Á. L.], ki nem állhatják, mert rettenetesen felvág, úgy viselkedik, mint egy kiskirály.” MNL BAZML XVII. 1206. 20. d. 1969. (Emőd) Az emödi Költségvetési Üzem vezetőjével kapcsolatban megfogalmazott vád: „*Ha egy dolgozónak valamire szüksége van, szinte kalapolni kell egy hétig, mert itt nagy a kiskirályoskodás.*” MNL BAZML XVII. 1205. 31. d. 1980. „*Ő a falu mindhárom kiskirálya, neki mindent szabad és a buta elnézi. Kérem szépen a mai világban még ha ő a tsz elnöke is sokat megenged magának.*” MNL BAZML XVII. 1205. 58. d. 1989. (Hejőkeresztúr) A sajtószögedi vb titkár és a „*környék egyes vezetői*” ellen is érkezett bejelentés: „*Ne legyen joga egyes vezetőknek így »kiskirályoskodni«.*” MNL BAZML XVII. 1205. 58. d. 1989.

solása, a bürokrácia lassúsága, valamint a hivatalok hanyag ügyintézése visszatérő eleme e bejelentéseknek. Továbbá a rokoni-baráti kör helyzetbe hozása mellett nagy terepet kap a helyi elit és nómenklatúra egymást támogató-fedező tevékenysége is.

Mezőcsátról – feltehetően egyazon személytől vagy társaságtól – több hasonló tartalmú levél is érkezett a helyi vezetők ellen a nyolcvanas évek közepén.⁶⁰ A maffiaként emlegetett csoport tagjai – a községi pártbizottság titkára, a tanácselnök, a „gépállomás-vezető”,⁶¹ a tanács költségvetési üzemének vezetője és a tsz-elnök – a többé-kevésbé igazolt vádak szerint számos ügyben kedveztek maguknak vagy egymásnak. A NEB-vizsgálat a párttitkára és a tanácselnökre fókuszált. A levélíró jellemzése szerint a településen egyszerre maffiafőnökként és Napóleonként uralkodó párttitkár az iskolabővítés során két melléképület bontási anyagát ingyen, saját, miskolci építkezéséhez használta fel, mezőcsáti „összetákolt roncs lakását” pedig szolgálati lakás céljára akarta eladni, s utasítására elmaradt a május elsejei felvonulás. A vizsgálat megállapította, hogy bár a bontott anyagok után történt befizetés, az összeg helyességét már nem lehetett megállapítani, mivel az anyagok mennyiségéről és minőségéről nem készült feljegyzés. A vizsgálat lefolytatása idején a tisztségéből – jobbra a fenti ügyek miatt – felmentett párttitkár megítélését nagyban rontotta az is, hogy a helyi óvodában dolgozó felesége ellen kiskorú veszélyeztetése miatt bírósági eljárás volt folyamatban. A bukott párttitkár lakásának megvásárlását végül a megyei tanács megvétőzte. A helybéli tanácselnök ellen a legfőbb kifogás az volt, hogy rokonait pozícióhoz juttatta: „mindenütt ottvannak a rokonai, ő a tanács elnök, a felesége a Gimnáziumba párttitkár, a sógora a téeszbe párttitkár, a sógornője a gamesznál hivatalnok”. Bár e vád – másokkal egyetemben – igazolhatatlannak bizonyult (megfelelő szakképzettséggel, üres álláshelyekre jelentkeztek a rokonok), az ellenőrzés másik két ügyben fogást talált a tanácselnökön. A tanácselnök tanácsai bérlakást kívánt juttatni édesanyja részére, szándékától azonban a közben megindult vizsgálat során a NEB-elnök óva intette. S bár az ügy egy része ezután nem ismert, az tudható, hogy végül tanácsai bérlakások szabálytalan kiutalása miatt a megyei tanács vb. fegyelmi eljárást indított a tanácselnök ellen. Az egyik bejelentésben azzal vádolták ugyanezt a tanácselnököt, hogy a Művelődési Központ és Könyvtár egykori igazgatójaként ROBI kapát vásárolt az intézmény részére, s azt a kezdetektől fogva – a vezetői pozíciótól való megválása után is – lakásán tárolta, és saját

⁶⁰ MNL BAZML XVII. 1205. 31. d. 1983., 41. d. 1985., 58. d. 1987/1., 1987/2.

⁶¹ A levélíró minden bizonnyal összekeverte a tisztségeket, hiszen akkor gépállomások már vagy húsz éve nem léteztek. Az első gépállomás még 1947 novemberében kezdte meg működését, az utolsók (szám szerint 19 gépállomás) pedig – az 1961 áprilisában megindult gépállomásból gépjavító állomássá szervezés eredményeként – 1968-ban szűntek meg, pontosabban mondva alakultak át gépállomásból gépjavító állomássá. HONVÁRI, 2003, 81–93., 547–557.

céjaira használta. Az eszköz megvásárlását az ekkoriban országszerte elterjedt kertbarát-mozgalomhoz való csatlakozás tette lehetővé. Amellett, hogy a Kis-termelők Baráti Körének megalapítása az egykori igazgató véleménye szerint szorosan beletartozott az intézmény társadalmi feladatkörébe,⁶² lehetőséget biztosított arra is, hogy az intézmény mezőgazdasági kisépítet vásároljon a kör részére, melyet az egykori igazgató 4–5 tagtársával közösen kiskertművelésre használt. Tekintettel arra, hogy a tervezett, de a hivatalos megalakulásig végül el sem jutott „Kör” működése kimerült a ROBI kapa használatában, a NEB-elnök nem tartotta indokoltnak az intézményi beruházást, s javaslatára az új igazgató fontolóra vette a gép eladását, illetve hasznosításának egyéb lehetőségeit. A fenti ügyek ellenére nem ingott meg a bizalom a tanácselnökben, hiszen továbbra is a település élén maradt.

A tiszatarijáni általános iskola igazgatójának visszaélései ügyében 1980-ban érkezett bejelentés a NEB-hez. A vádak egy részét megalapozottnak találták: a tanári illetményföldet azon tanítók nevében is művelték, akik nem is igényeltek földet, s az így befolyt plusz összeget a tanári kar nagy részének egyetértésével a közösség kiadásaira (pl. rendezvények reprezentációs költségei, ajándékvásárlás), illetve iskolai célokra fordították. A gyakorlókertet sem az előírásoknak megfelelően vezette az igazgató, mivel nem bevételezte a megtermelt termékeket (a levélíró szerint rengeteg pénzt árult belőle). A vádak érintették a kultúrház vezetőjét (*„Sok szülői értekezletet kultúros előadásnak minősítenek a kultúrház vezetővel közösen és pénzt vesznek fel érte.”*) és a tanács adóügyi megbízottját is (az anyja nevére kiállított engedéllyel üzemelő darálót annak halála után is működteti, adót viszont nem fizet utána). A levélíró magyarázatot talált a NEB által fegyelmissel büntetett igazgató, s a többi megvádolt személy felelősségre vonásának elmaradására is: *„Mindezeket a tanács is elhallgatja, mert együtt iszik a titkár az adóssal az adós felesége pedig kultúros könyvtáros, amit tisztességtelenül lát el és potyán kapja a pénzt. Így összeszövődnek itt a dolgok”*.⁶³

1989-ben a sajoszögedi vb titkár építkezésével kapcsolatos bejelentés nehezítette, hogy tanácsai alkalmazottakkal építteti a lakását: *„Nap, mint nap ott dolgozik az egész brigád. Így könnyű felépítkezni, a tanács fizeti őket.”* A bejelentő meglátása szerint nem érdemes az ügygel a felettes szervekhez fordulni, *„mert úgy hangoztatja a vezető gárda, hogy nekik a megyén is jó barátjai vannak. K. T. országgyűlési képviselő is itt építkezett, így hozzá sem*

⁶² A háztáji és kerti kiségitő gazdálkodás (zöldség- és gyümölcs termesztés, kisállattenyésztés stb.) segítségét célzó egyesület létrehozásának szándékát öten támogatták aláírásukkal, mely a tervek szerint tapasztalatcsere-beszélgetések rendezését; szakelőadások, szakíró-olvasó találkozók szervezését; szakkönyvek és folyóiratok tanulmányozását, az abból szerzett ismeretek, új módszerek, eljárások alkalmazását, s az eredmények konzultációját; a művelődési központ által beszerzendő, s a tagok részére ingyen kikölcsönözhető kisépítetek tervszerű, közös hasznosítását vállalta volna.

⁶³ MNL BAZML XVII. 1205. 31. d. 1980.

mehettünk, mert neki is elintéztek már egy pár dolgot.” A tanácselnök válaszelelében hangsúlyozta, hogy a lakosság kifogásaira számítva előzetesen egyeztettek a kérdésről mind a tanács-, mind a vb ülésen, s a dolgozók is szabadságot vettek ki az építkezés időszakára. „Egy tanácsi vezető is hasonlóképpen tud építkezni, mint bárki más; igénybevéve a kollégák, a munkatársak segítségét, hiszen elsősorban velük van meg a mindennapos kapcsolat, mint ahogy ez más építkezőknél is fennáll.”⁶⁴

Egymás stiklijeinek elnézése, a kölcsönös szívességtevés gyakran ismétlődik a levelekben. Az emődi vb. elnök ellen – mint fentebb már szó esett róla – elsősorban bányaugyletei miatt érkezett 1969-ben bejelentés, amiatt figyelmeztetésben is részesült. Vele kapcsolatban is elhangzott, hogy csak magasabb pozíciójú emberek társaságát keresi. „Volt olyan eset már amikor kijelentette, hogy ajándékkal mindent el lehet érni, mindenkit le lehet kenyerezni. Bizony mi is látjuk, hogy a lopot anyagokból könnyű pálinkát, bort és hízóféleséget is ajándékozni a járási elnöknek.” A NEB-ellenőrzés a borajándékozásnak járt utána. Megállapították, hogy a községi tanács vb. elnökének utasítására az állami gazdaság szőlőtelepén öt tanácsi dolgozó szőlőt szedett, s az így összeszedett szőlőből nyert 50–60 liter mustot a járási vezetők megvendégelése céljából az elnök a lakásán tárolta, ahogy átmenetileg a járási tanács vb. elnöke is itt helyezte el a téesztől vásárolt szőlőből készült mustját. Szintén a vb. elnök utasítására az építőbrigád öt tagja egy napot volt kapálni a járási tanács négy dolgozója által az emődi téesztől bérelt szőlőben.⁶⁵

A fentiekkel kapcsolatban egy dolgot szeretnék kiemelni. A korrupció az egyéni és csoportérdekek érvényesítésének egyaránt eszköze lehetett. Szituációtól függően a tanácsi, járási, s magasabb szintű vezetőkkel ápolt szoros kapcsolatok informális módon erősítették egy-egy település, szövetkezet, vállalat pozícióját, érdekérvényesítő képességét. Chris Hann az egykori tázlári tanácselnökkel 2001-ben folytatott beszélgetése kapcsán elemezte a „fehér asztal” és „tishti vacsora” fogalmát, mely a tanácselnök elbeszélésének leggyakrabban előforduló motívuma volt. A falusi tanácselnöknek és feleségének számos alkalommal kellett megvendégelnie a magasabb rangú elvtársakat, megyei képviselőket, mely nemcsak a feleség számára jelentett rengeteg munkát, hanem más helyi családoktól is hozzájárulást (hús, bor biztosítása) követelt. E vacsorák jelentőségét így fogalmazta meg: „Ahhoz, hogy én valamit szerezzek, ahhoz egy vacsora kellett, vagy egy ebéd.” Ily módon sikerült például előmozdítani a falu vízművének felépítését, vagy elérni, hogy a kiskunhalasi orosz katonatisztek társadalmi munkával járuljanak hozzá a művelődési ház felépítéséhez.⁶⁶ A Leninvárosi Építőipari Szövetkezet egyik névtelen dolgozó-

⁶⁴ MNL BAZML XVII. 1205. 58. d. 1989.

⁶⁵ MNL BAZML XVII. 1206. 20. d. 1969.

⁶⁶ 1987-ben azonban korrupciós pert indítottak a tanácselnök ellen: rejtett magnós felvéte-

ja 1984-ben vélhetőleg két levelet is írt a leninvárosi NEB-nek, melyben a szövetkezet „kilátástalan” helyzetbe kerüléséért I. F.-et, a városi tanács volt műszaki osztályvezetőjét, a szövetkezet felügyelőjét hibáztatta. Mióta szövetkezeti anyagból, munkaidő alatt felépítették számára tiszaparti hétvégi házát, valamint elkészítették és a helyszínre szállították csónakját, „*azóta újból csak mint rossz gyereket, ütik a szövetkezetünket. Az érdekltség megszűnt. Eddig olyan jó hírnevünk volt, de az megszakadt, pedig sok jót tett szövetkezetünk I.-nek.*”⁶⁷ Pünkösti Árpád téesz-elnökökről írt szociográfiájában az elnökök szintén hangsúlyozták e kapcsolatok fontosságát, melyek előnyt jelenthettek egy-egy támogatás, hitel vagy beruházás megszerzésekor, akárcsak a minősítések, fizetések, kitüntetések megítélésekor. Ennek tudatában a helyi, járási vezetés előszeretettel fordult hozzájuk különböző szívességeket kérve, ami a téesz-elnökök válaszai alapján szinte bármi lehetett. Például a téesz termékeihez (gyümölcs, hús, pálinka, palánta, facsemeték), anyagaihoz (kavics, homok, építőanyag, trágya, növényvédőszer) ingyen vagy jutányosan való hozzájutás, fuvarok bonyolítása, háztáji vagy olcsó telek juttatása, földügek intézése, rokonaik alkalmazása, vendégeik fogadása, ivászatok rendezése stb. (PÜNKÖSTI, 1988, 218–232.).⁶⁸ Az ilyen természetű ügyek kivizsgálása – ahogy Pünkösti

leken több tanyasi lakos is arról mesélt, hogy a villamosításért pénzt és „naturáliákat” adtak az elnököknek. Hann értelmezése szerint ez esetben az általánosított reciprocitás helyébe egy újfajta patrónus-kliens viszony lépett, amely nemcsak informális hivatali visszaéléssel, hanem akár nyílt színi zsarolással keveredhetett. HANN, 2004, 49–51.

⁶⁷ Mind az osztályvezető, mind a szövetkezet elnöke engedélykérésekkel, számlákkal igyekezett igazolni a munkálatok szabályosságát. Az osztályvezető egyedül abban látta magát hibásnak, hogy a faanyag és az elkészült csónak kiszállításához a szövetkezettől kért segítséget („*Kérése az volt, hogy ha olyan fuvar adódik, amelynél elfér az övé is, próbálják már megoldani.*”). A NEB-ellenőr bevonta a vizsgálatba a városi pártbizottságot és a tanácselnököt, valamint a szövetkezeti párttitkárt is. A tanácselnök nem kívánt állást foglalni, annyit fűzött az ügghöz, hogy „lényegesen összetettebb problémákat” érez a bejelentés mögött. Elsősorban (a szövetkezet elnökével szemben elfogultságát is jelző) szövetkezeti párttitkár nyilatkozatára hagyatkozva részben megalapozottnak tekintették a bejelentést. A szövetkezeti párttitkár – bár tudott a „kapcsolt fuvarról” – az elnökre irányította a NEB-ellenőrök figyelmét (nem tartva valószínűnek, hogy kifejezetten I. F. ellen irányult a bejelentés, „*hiszen a volt főkönyvelő, az elnök (és a műszaki vezető) hibás mindenért*”), s különféle szóbeszéddek ismertetésével tovább hiteltelenítette személyét. A vizsgálat eredményeként végül felmentették munkája alól a szövetkezet elnökét, a párt vb pedig további állásfoglalást ígért az ügyben. Pár hónappal később újabb levél érkezett, melyben a levélíró kiált az „ártatlanul leváltott” elnök mellett, s a más munkahelyre elhelyezett I. F.-et hatalommal való visszaéléssel vádolta meg. MNL BAZML XVII. 1205. 41. d. 1984/1., 1984/2. Nagyjából egy évvel később, 1985-ben még egy névtelen levél érkezett a veszteséges, s hamarosan felbomló szövetkezettel kapcsolatban, ám ezúttal a lakatos művezetőként dolgozó párttitkár ellen, aki a vádak szerint a szövetkezet anyagát és műhelyét maszek munkáihoz használta fel. A vizsgáldást végül eredménytelen helyszíni vizsgálat miatt lezárták. MNL BAZML XVII. 1205. 41. d. 1985.

⁶⁸ A termelőszövetkezetek sikerességét befolyásoló kapcsolati tőkérol, a megyei apparátus kádereinek tett szívességekröl erdélyi viszonylatban lásd: OLÁH, 2006. Mivel a helyi vezetők kapcsolatápolása közvetve a tagságot is jövedelmezőbb munkákhoz, nagyobb osz-

is tapasztalta a téeszelnők-perek kapcsán – gyakran egyoldalú maradt, s elhallgatták benne ezeket a kapcsolatokat. Az Építőipari Szövetkezet párttitkára is említést tett arról a NEB elnökének, hogy a leninvárosi lakásfelújításoknál „*komoly emberek vitték a padlószőnyeget, különböző anyagokat*”, de megnevezni nem kívánt senkit, s ezzel a kérdés le is zárult.

3. A társadalmi tulajdon védelme az üzemekben

A NEB 1957 végi megalakulásával párhuzamosan a társadalmi tulajdon védelmének kérdése több fórumon is előtérbe került, a diósgyőri Lenin Kohászati Művek nagyolvasztó gyárrészlege mozgalmat is indított a témával kapcsolatban. A mozgalomhoz csatlakozó üzemekről, bányákról, vállalatokról az *Északmagyarország* többhónapos sajtókampányában „Nem engedjük, hogy lopják, pazarolják a nép vagyonát” címmel folyamatosan beszámolókat közölt. Fellépésük elsősorban a gyári tulajdon védelmére irányult, ami vélhetően összefüggésben állt a kollektivizálás későbbi kiteljesedésével. Célkitűzésük között szerepelt például a lopások, a sikkasztások, a pazarlás, a fuserálás, az újításokkal kapcsolatos visszaélések visszaszorítása, a munkafegyelem, az anyaggazdálkodás szigorítása, olyan közszellem kialakítása, melyben a pazarlás és lopás szégyen.⁶⁹ A Tiszapalkonyai Erőmű Vállalat dolgozói szintén csatlakoztak a mozgalomhoz: 10 tagú társadalmi ellenőrcsoportot szerveztek, a felvilágosító nevelőmunka mellett pedig társadalmi bíróságot alakítottak, mely a helyszínen (a munkahelyi kollektíva előtt) tárgyalja meg a kisebb lopásokat, a KISZ-fiatalok brigádja pedig vállalta, hogy a rendészet kérésére ellenőrzi az üzemből távozó gépkocsikat, megszervezik az „ezerszemű őröt”, melynek tagjai összegyűjtik az erőmű területén található vas- és fémhulladékot, s átadják a MÉH részére.⁷⁰

talékhoz juttatta, Oláh a javak, értékek hűtlen kezeléséről alkalmanként feljelentést tevő termelőszövetkezeti alkalmazottakat úgy jellemezte, mint akik nem értik, vagy rosszul értelmezik a „valóságos viszonyok nyelvét”.

⁶⁹ „Nem engedjük, hogy lopják, pazarolják a nép vagyonát”. *Északmagyarország*, 1958. január 14. 1., január 15. 1., január 17. 1., január 18. 1., január 19. 5., január 22. 3., január 25. 2.; A társadalmi tulajdon védelméért. *Északmagyarország*, 1958. január 19. 1. A felhívást hamarosan országos hatókörűvé szélesítették: A Lenin Kohászati Művek dolgozóinak felhívása a társadalmi tulajdon védelmére az ország dolgozóihoz. *Északmagyarország*, 1958. január 16. 1. Lásd még: A Hazafias Népfrent Borsod megyei bizottságának felhívása a társadalmi tulajdon fokozottabb védelmére. *Északmagyarország*, 1958. január 17. 3.; A mezőgazdasági dolgozók csatlakozása a Lenin Kohászati Művek dolgozóinak felhívásához. *Északmagyarország*, 1958. február 5. 5.; Kommunisták a társadalmi tulajdon védelméért. *Északmagyarország*, 1958. július 10. 3.

⁷⁰ A Tiszapalkonyai Erőmű Vállalat dolgozói fokozott harcot indítottak a társadalmi tulajdon fecsérői ellen. *Északmagyarország*, 1958. január 24. 5.

Az üzemi visszaélésekkel kapcsolatos bejelentések aránya viszonylag alacsony az általam vizsgált irategyüttesben, más forrásokból is tudható azonban, hogy a gyárak és a város építéséhez használt bontási anyagok eltulajdonítása, magánépítkezéseken való felhasználása, a gyári késztermékek (különösen a TVK által gyártott műanyagtermékek – reklámszatyrok, fóliák –, festékek) kihordása és a környék háztartásaiban való használata általános gyakorlatnak számított.⁷¹ Az üzemekkel kapcsolatos bejelentések a lopások és a fusizás helyett – a már említett szövetkezeti párttitkár ügyéhez hasonlóan – arról ejtettek szót, ha az üzemi infrastruktúrát és anyagot, valamint munkaidőt maszek munkához (az 1980-as években már gazdasági munkaközösség keretében) hasznosították.⁷²

4. Kereskedelmi témájú bejelentések

A kereskedelmi témájú bejelentések zöme a járás falusi boltjaival, presszóival kapcsolatos. A panaszok – akárcsak a Népi Ellenőrzési Bizottságok munkájáról, a próbavásárlások eredményéről és a beérkező észrevételek természetéről beszámoló korabeli sajtócikkek – leggyakrabban árdrágításról, súlycsonkításról, többletszámlálásról, a kiszolgálás milyenségéről, a nyitvatartási idő be nem tartásáról és egyes vásárlóknak biztosított jogtalan előnyökről (közkeletűbb nevén pult alóli kiszolgálásról) szóltak.⁷³ Az árdrágítás panaszként akkor

⁷¹ Az egyik interjúalanyt, az országos építőipari szövetkezethnél festő művezetőként dolgozó G. Z. K.-t egy gyáracsarnok rosszul kivitelezett kifestésénél hanyag munkavégzésből, hozzá nem értésből eredő nagy értékű károkozással vádolták. Mivel a kérdéses időszakban heteken át táppénzen volt, a munkaügyi bíróság felmentette a vádak alól. Visszaemlékezése szerint a vezetés azért nem akarta a munkát ténylegesen felügyelő személyt felelősségre vonni az ügyben, mert attól tartottak, hogy az üggyel összefüggésben fény derül arra, hogy az illető rendszeresen fuvarokat bonyolított a vezetéség építkezéseihez. G. Z. K. – a visszaemlékezésében először minőségellenőrző szervezetként megnevezett – Népi Ellenőrzési Bizottsághoz fordult, de mivel a kivizsgálást egyik, népi ellenőrként is tevékenykedő munkahelyi felettesére bízták volna, más fórumot választott igazsá bizonyítására. Visszaemlékezésében többször is utalt a város vállalati, tanácsi vezetőinek a városépítés során folytatott anyageltulajdonításaira. Interjú G. Z. K.-val. Készítette Ispán Ágota Lídia – Kovács Csaba. Tiszaújváros, 2012. április 30. – 2012. november 17.

⁷² A lopástól és a maszek munkától megkülönböztetett fusizást vizsgálja az egykori Csepel Autógyár munkásainak körében: BEZSENYI, 2012.

⁷³ A BAZ Megyei Népi Ellenőrzési Bizottság 1972. évi ellenőrzési tapasztalatait összegző jelentés szerint az elmúlt évekhez viszonyítva csökkent a fogyasztók megkárosítása, s az egy vásárlóra jutó károsítás összege (1 Ft-on felüli megkárosítás elvétve, ettől kevesebb összegű viszont változatlanul gyakran fordult elő), s szándékos árdrágítás is kevés esetben történt. A beszámoló szerint a vendéglátóiparban a próbavásárlások 37,3%-ánál, az élelmiszer szakmában 23,3%-ánál, a ruházati területen 18,2%-ánál, az iparcikk területen 11,7%-ánál, a vegyes jellegű boltok 9,5%-ánál mutatkozott valamilyen megkárosítás a vevők rovására. A szabálytalanságok között a hamis mérést találták a leggyakoribbnak. A vendéglátó egységekben rendszeresek voltak az 5%-on felüli súlycsonkítások, míg a mérőeszközök

merült fel, amikor egy alacsonyabb áru terméket magasabb áron értékesítettek, az különösen húsárak esetén volt gyakori (az árdrágítás egyik formája vagy velejárója volt, hogy megtévesztették a vásárlókat, például azzal, hogy a vevők nem feltétlenül ismerték az egyes állatok részeit, miáltal az olcsóbb húst drágábban értékesítették),⁷⁴ illetve a presszók és kocsmák italkimérése kapcsán bukkant fel. A szakáldi italbolt vezetőjét például egy panaszos 1969-ben azzal vádolta, hogy saját nova borát a legmagasabb fogyasztói áron forgalmazza, illetve hogy a faluban ősszel felvásárolt törkölyt tavasszal szilvapálinka áron árusítja.⁷⁵ Az ároktői bisztróval kapcsolatban 1979-ben azt kifogásolták, hogy Commersz rumot Kaszino rum áron, Commersz brandit Cabinet brandi áron, vegyepálinkát szilvapálinka áron értékesít, illetve vizezi a kávé és egyes ital-féleségeket.⁷⁶ A tiszatarjáni bisztróval kapcsolatban pedig egy különösen meglepő reklamáció hangzott el és nyert bizonyítást: gázolajos konyakot szolgáltak fel.⁷⁷ A súly- vagy térfogatcsonkítás legjellemzőbb esetei a pontatlan mérlegek, és a nem hitelesített italos poharak használatból eredtek, de előfordult, hogy a csomagolóanyag súlyát számolták bele az áruéba. Panaszra adott okot az is, ha pontatlanul adtak vissza az áruért fizetett összegből, vagy ha az árváltozásokat követhetetlenül, megtévesztő módon jelezték. Minőségi kifogás a kenyérrel szemben merült fel több esetben. 1969-ben például a mezőcsáti sütőüzem által Hejőpápirra szállított fehérkenyér tartós rossz minősége miatt a vb. elnök, a helyi népi ellenőrzési csoportvezető, valamint a Földművelésügyi minisztérium ügyintézője együttesen tett bejelentést: „*A kenyér még a jó minőségű barna kenyérnek sem felel meg, íze savanykás és kesernyős, úgy hogy súlyos minőségi kifogás áll fenn, mert a kenyér élvezhetetlen.*”⁷⁸

(mérlegek, súlyok) az ellenőrzött egységek 1/3-ában kifogás alá estek. Előfordult az is, hogy a termelő és nagykereskedelmi vállalatok a csomagoló anyagot is az áruk értékével azonos áron adták el, s emiatt a kiskereskedelem is hasonlóképpen értékesítette. A megyei és járási NEB-ekhez beérkezett panaszok és bejelentések összegzésekor megállapították, hogy 1972-ben 573 volt a közérdekű bejelentések száma, melyek 697 közérdekű ügyet közöltek, s legnagyobb arányban a kereskedelemhez kapcsolódtak (184 eset). Ezek között leggyakrabban az alábbiak szerepeltek: minőségi kifogások (64 db), többszámlázások (30 db), súlycsonkítás (24 db), árdrágítás (23 db), kiszolgálás elleni panasz (56 db), áruhiány (23 db). MNL BAZML XVII. 1205. 3. d. Jelentés a BAZ. Megyei Népi Ellenőrzési Bizottság 1972. évi ellenőrzési tapasztalatairól; Jelentés a megyei és járási NEB-okhoz érkezett bejelentések és panaszok alakulásáról (1972).

⁷⁴ A tiszakeszi húsbolt vezetőjével szemben 1988-ban elhangzott vádak között szerepelt, hogy „*a malac húst kibontja és tőke húsként értékesíti, a bőrkét, olvasztó illetve zsírszalonna minőségben értékesíti*”. MNL BAZML XVII. 1205. 58. d. 1988.

⁷⁵ MNL BAZML XVII. 1206. 20. d. 1969.

⁷⁶ MNL BAZML XVII. 1205. 31. d. 1979.

⁷⁷ MNL BAZML XVII. 1206. 19. d. 1976.

⁷⁸ Számos bejelentés érkezett a Hejőbába-Hejőpapi Új Élet MgTsz által szolgáltatott kenyér minősége miatt is. A Lenínváros és Vidéke AFÉSZ-nél lezajlott NEB-vizsgálat megállapította, hogy 1977-ben a legtöbb panasz (4 db) e kenyér miatt érkezett. MNL BAZML XVII. 1205. 13. d. Lenínvárosi NEB, Témavizsgálatok, 1978. Összefoglaló jelentés a közérdekű

A levélírók többször kifogásolták a kiszolgálás színvonalát és a durva hangnemet is. Egy magát háromgyermekes édesanyaként megnevező levélíró a Leninváros Óvárosában, Tiszaszederkényben található zöldségbolt vezetőjével szemben élt panasszal 1981-ben: *„Ha nagy ritkán nyitva találom, akkor is magamat kell kiszolgáltatnom, mert ő éppen üldögel és semmi kedve nincs összekoszolni a kezét. Gyakran előfordul, hogy barátokkal »egri bikavért« iszogat és akkor jaj annak aki belép az üzletbe, mert a trágár szavaknak minden változatát hallhatja.”*⁷⁹ 1975-ben egy panaszos a mezőcsáti patyolat vezetőjének hozzáállását tette szóvá: *„ha valaki visz hozzá tisztítani vagy mosni valót azt szinte kinézi az üzletből. Azt mondja már megint hozzá a sok rongyot, ki meg nem visznek semmit.”* Ráadásul a patyolatvezető a vevőnek a ruha súlyának ránézésre való megállapítását vitató megjegyzésére *„azt mondta, hogy ilyen tacskókkal nem tárgyal”*.⁸⁰ Az italboltok, presszók világa a bejelentéseket alapul véve még inkább nélkülözte a finomságot. Az ároktői italbolt vezetőjét – egy régóta húzódó konfliktus keretében, a NEB szerint alaptalanul – az alábbiakkal vádolták meg 1977-ben: *„A vásárlókkal vendégekkel szemben olyan kijelentéseket tesz, idézem »az anyád szentség, takarodj kifelé a helyiségből«. Többek között velem is ez történt meg állandó jelleggel. Mindig alkoholos állapotban van, mely gondolatom szerint viselkedésének az okozója.”*⁸¹ A már példaként felhozott szakáldi italbolt vezetőjének felesége 1969-ben egy vendég gúnyos megjegyzésére, melyben az egyébként illegálisan és legmagasabb fogyasztói áron értékesített házi bort dicsérte, a vádak szerint azt válaszolta, *„fogd be a pofád id meg és halgas.”*⁸²

Előszörban a munkahelyi ittasság és általában a túlzott alkoholfogyasztás visszaszorítása érdekében 1977-ben a Belkereskedelmi Minisztérium rendeletet hozott a szeszesital értékesítésének korlátozásáról, melynek értelmében munkanapokon a napi üzletnyitástól reggel 9 óráig tilos volt szeszes italt áru-sítani a vendéglátó üzletekben.⁸³ A köznyelvben csak „kilencórás rendelet”-ként ismert szabályozást az illetékes helyi szervek sűrűn ellenőrizték próbavásárlásokkal. 1979-ben a megyei NEB elrendelte a rendelet végrehajtásának átfogó – a megye 203 boltjára és vendéglátó üzemére kiterjedő – vizsgálatát.⁸⁴ A leninvárosi járás-

bejelentésekről, javaslatokról és panaszokról szóló 1977. I. törvény végrehajtásának vizsgálatáról.

⁷⁹ MNL BAZML XVII. 1205. 31. d. 1981.

⁸⁰ MNL BAZML XVII. 1206. 19. d. 1975.

⁸¹ MNL BAZML XVII. 1206. 19. d. 1977. Az itt említett ároktői italboltvezető nem azonos az 1979-ben bejelentett, szintén ároktői bisztró vezetőjével.

⁸² MNL BAZML XVII. 1206. 20. d. 1969.

⁸³ A belkereskedelmi miniszter 19/1977. (XII.20.) BkM számú rendelete a szeszes ital értékesítésének korlátozásáról. Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye. 1977. 1978, 514–517.

⁸⁴ MNL BAZML XVII. 1205. 15. d. Témavizsgálatok, 1979. A szeszesital értékesítésének korlátozásáról szóló 19/1977./XII.20./BkM sz. rendelet végrehajtásának ellenőrzése.

ban e vizsgálat keretében akadt fenn Tiszakeszi egyik italtoltja, ahol 10–12 fő (köztük a próbavásárlást végző ellenőrök) részére szeszestalt szolgáltak fel 7 óra 30 perckor. Bár a NEB bejelentés alapján vizsgálta az egységet, ami folytatólagosságra utalt, a helyi tanács az 1000 Ft szabálysértési bírság kiszabásakor az italtoltvezető anyagi és szociális körülményei mellett enyhítő körülményként értékelte azt is, hogy a toltvezető állítása szerint ezt megelőzően 9 óra előtt szeszestalt sohasem árusított.⁸⁵ A megyei vizsgálat tapasztalata alapján a kiskereskedelmi és vendéglátó egységek döntő többsége betartotta a rendelet főbb előírásait, a vendéglátó üzletek fele pedig a nyitvatartás kezdetét is 9 órára módosította. Ennek nyomán a szeszvásárlás ebben az időszakban áttevődött az élelmiszer- és vegyesboltokba, mire felmerült egy olyan javaslat, hogy a boltokra is ki kellene terjeszteni a korlátozást.⁸⁶ Az intézkedés ellen szólt azonban, hogy akkor az igen nehezen felderíthető zugitalkimérések tovább szaporodnának. Az ellenőrzés ilyen esetekben leginkább a bejelentésekre támaszkodhatott. 1978-ban például Igriciből érkezett levél ez ügyben: „özv. H. K.-né lakásán szabályos italtolt van rendszeresítve, [...] hol Soltvadkertről, hol Gyöngyösről hordják a pálinkát [...]. Hajnal 3 h-kor már mikor mennek az Állami Gazdaság dolgozói megkezdődik a nyitás és ez folyamatos estig, utána következnek a termelőszövetkezet dolgozói.”⁸⁷ 1984-ben egy Hejőszalontáról érkezett bejelentés kilenc házi italmérést folytató személyt ajánlott az ellenőrzés figyelmébe, s mivel az ügy már a falugyűlésen is felmerült, a tanács a Vám- és Pénzügyőrséghez fordult.⁸⁸ Egy másik igrici levélíró 1986-ban „leleményes” mezőcsáti vejével dicsekvő barátja elbeszélése után ragadott tollat, s szolgált pontos információval a NEB-nek: „maga főzi a pálinkát, minden héten elad vagy tíz litert százötven forintért és fütyül a világra, ő senkitől se fél, mert rendőrt, tanácsot, mindenkit megdátumoz [...]. A pálinkafőző kellékeket a lakatlan szomszéd portákon rejti el.”⁸⁹ A feltárást – mind a rendeletet megszegő kocsmák, mind a zugkimérések esetében – nehezítette a falvakba idegenként

⁸⁵ Hasonlóképpen 1000 Ft-ra bírságtolták a Bükkvidéki Vendéglátó Vállalat Leninváros Erőmű-lakótelepi büféjének helyettes vezetőjét is, aki reggel 8 órakor kétszer 3 cl rummal szolgált ki az ellenőröket. Elnöki figyelmeztetésben részesült a mezőcsáti ÁFÉSZ helyi ABC áruházának két pénztárosa is, amikor a rendelet tiltása ellenére a népi ellenőrök kérésére felbontották a boltban vásárolt két üveg sört.

⁸⁶ A korlátozást végül csak 1987 januárjától terjesztették ki a kereskedelmi egységekre. Nem sokkal később, 1989 márciusában véglegesen visszavonta a szesztilalmi rendelkezést az Országgyűlés. A szesz italok értékesítésének korlátozása. *Észak-Magyarország*, 1987. január 2. 8.; A valóság a szeszrendeletéről. *Észak-Magyarország*, 1989. április 11. 8.

⁸⁷ MNL BAZML XVII. 1206. 19. d. 1978. A NEB nem folytatta le a vizsgálatot, mivel (jelzés alapján) már a rendőrség és a tanács szakigazgatási szerve is figyelemmel kísérte a bejelentett személy tevékenységét.

⁸⁸ MNL BAZML XVII. 1205. 41. d. 1984.

⁸⁹ A NEB-vizsgálat eredménytelenségét jelzi, hogy 1988-ban ugyanezen személy ellen újabb, szintén névvel vállalt, hasonló tartalmú bejelentés érkezett, ám ezúttal maga a részeg vő fecsegte ki tehetősége titkát. MNL BAZML XVII. 1205. 41. d. 1986.; 58. d. 1988.

betérő ellenőrökkel szembeni gyanakvás, óvatosság. Erre alkalmanként a le-
vélírók is utaltak:

*Nagyon feltűnően, de borzasztó nagy nyugalom mellett már kora hajnal-
tól lehet szeszestalt kapni Tiszakesziben a tiszaparti kocsmában. Kora
reggeltől ihatnak a munkásruhás emberek. [...] Nagyon tapintatosan, kö-
rültekintően meg lehet nézni, bár az idegent, főleg ha jól öltözött vagy
kocsival érkezik biztosan észre is veszik. Bízunk hogy megtudják oldani
rugalmasan és véget tudnak vetni a hajnali kocsmának, hogy a munká-
sok józanul jelenjenek meg a munkahelyen!*⁹⁰

A korszak közismert áruellátási hiányosságai⁹¹ – néhány szórványos beje-
lentés mellett⁹² – a később részletezett szénellátással és a szolgáltatóipar al-
katrészhányok miatt elhúzódó javításaival összefüggésben merültek fel a
leggyakrabban.⁹³ A kereskedelmi egységeknél időről-időre elvégzett témavizs-

⁹⁰ MNL BAZML XVII. 1205. 31. d. 1980. (Tiszakeszi) Egy névtelen bejelentő 1987-ben a volt hejőkúrti párttitkár, egyben a tiszatarjáni pálinkafőzde vezetőjének házi italkimé-
résére (és húskimérésére) hívta föl eredménytelenül a NEB figyelmét: „*nagyon kérem a
Elnök Elvtársat hogy kerülő uton mint kis üsti pálinkát valami vásárlás úttján megkísérelni
és a kiérdemelt büntetésben részesíteni és a hivatásaitól megfosztani mert eza példa rosztat
szül a Községünkben*”. MNL BAZML XVII. 1205. 58. d. 1987. (Kézzel írt levél). Lásd
még: Hajnali ellenőrzésen. *Észak-Magyarország*, 1987. március 14. 6.

⁹¹ Az élelmiszerhiányról a második világháború utáni időszaktól az 1970-es évek végéig
lásd: VALUCH, 2013, 135–159.

⁹² Például 1975-ben az 1200 fős Nemesbikkről egy NEB-tag jelentett áruellátási hiányossá-
gokat. A kenyérválaszték és -minőség problémája (korábban kétféle kenyeret lehetett kap-
ni, akkor viszont már csak az elég rossz minőségű hejőbábai kenyeret) mellett előfordult,
hogy zárás előtt két, ill. négy órával már nem lehetett kenyeret kapni az üzletben. Alapvető
élelmiszercikkek (cukor, kakaó, egyes térsztafélék, élesztő, májkrém, hentesáru, citrom)
és tisztálkodási szerek (például mosószer, hipó) is hiány mutatkozott. Bár az ÁFESZ
az utóbbi észrevételeket (a hentesáru kivételével) nem látta igazoltnak, azt elismerte, hogy
a kenyér zárás előtt esetenként elfogyott, mivel a szállító záráskor hozta az igényelt meny-
nyiséget. Hozzátette, az igények felmérését nehezíti, hogy sok a községből eljáró dolgozó,
akik esetenként munkahelyükön szerzik be a kenyeret, olykor pedig (például szabadság,
betegség esetén) otthon. MNL BAZML XVII. 1206. 19. d. 1975. A Leninváros Óváros-
ában, Tiszaszederkényben üzemelő ABC vezetője szintén említette 1981-ben, hogy a la-
kók a hiánycikként jelentkező áruk vásárlását Leninvárosban intézik, mivel – vélhetően a
falusi ellátás másodlagossága miatt – egyes nagykereskedelmi vállalatok nem hajlandóak
a megrendelt árut leszállítani: a BARNEVÁL (baromfifeldolgozó és értékesítő vállalat)
pl. a megrendeléseknek csak 25%-át teljesítette, míg a FÜSZÉRT annak ellenére sem szál-
lított, ha volt áruja raktáron, déligyümölcs-ellátás pedig szinte egyáltalán nem létezett.
MNL BAZML XVII. 1205. 22. d. Témavizsgálatok, 1981. A települések élelmiszer-keres-
kedelmi ellátásának helyzete. Vizsgálati jelentés a Leninvárosi Népi Ellenőrzési Bizottság
022151 sz. megbízólevele alapján a Leninváros/Óváros/ 83. sz. Élelmiszer ABC Áruház-
nál végzett ellenőrzésről.

⁹³ Számos német bejelentés, panasz foglalkozott az áruhiánnyal és az ebből fakadóan körül-
ményes, nehézkes vásárlással. Elemzésükre lásd: MERKEL, 1997; STITZEL, 2008, 265–278.
A kereskedelemmel kapcsolatos észrt panaszlevelek az áruellátás hiányosságai, a beszerzés

gálatok keretében ugyanakkor rendszeresen kitértek az áruellátás kérdésére. Ezekből a vizsgálatokból elsősorban az üzletvezetők árubeszerzésért folytatott mindennapos küzdelme bontakozik ki: nem kapják meg teljes mennyiségben a megrendelt áruféleségeket, esetenként előzetes egyeztetés nélkül helyettesítő árut kapnak (például almapaprika helyett cseresznyepaprika), rendszerek a késedelmes szállítások, saját fuvarszakkal kell a hiány pótlásáról gondoskodni, az ÁFÉSZ-ek ki vannak szolgáltatva a szállítóknak és egy peres ügygel nem akarják az eddigi kapcsolatokat még rosszabbá tenni.⁹⁴ Az áruhiány a kereskedelmi dolgozók körében is felértékelte a személyes kapcsolatokat. Egy a nyereségből részesedő tiszadorogmai presszóvezető bejelentésében azt feltételezte, hogy „*haveri, rokon, vagy más kapcsolatok*” mentén működik a sörelosztás: míg a helyi konkurens italbolt 1976. augusztus 20-ára 220 rekesz (4400 üveg) jól fogyó borsodi világot, majd egy másik szállításból ismét 1000 üveg sört kapott, addig saját egységébe semmilyen hazai áru nem érkezett, s más boltokhoz hasonlóan kénytelen volt a kevésbé kelendő szlovák és egyéb import söröket árulni.⁹⁵

A bejelentések újabb szelete a szolgáltatóipar, különösen a Gelka és KTSZ tevékenysége ellen érkezett. Egy felmérés szerint a fodrászat-kozmetika után a rádió-tv javítása volt a leggyakrabban igénybe vett szolgáltatás,⁹⁶ ahhoz kapcsolódóan pedig leginkább a javításra bevitt háztartási eszközök (zömében televíziók, rádiók) elhúzódo szervizelése készítette levélírára vagy szóbeli bejelentésre a panaszosokat. Bár a javítások átfutási ideje 1976 és 1980 között

nehézségei mellett leginkább a kiszolgálás kultúrája és szervezése miatt emeltek szót. Az általam bemutatott példákhoz hasonlóan visszatérő téma volt az udvariatlan, ill. pult alól történő kiszolgálás, valamint az élelmiszerboltokban való italárusítás és a boltok körül összegyűlő ittas emberek. RUUSMANN, 2010, 124–127.

⁹⁴ MNL BAZML XVII. 1205. 22. d. Témavizsgálatok, 1981. A települések élelmiszer-kereskedelmi ellátásának helyzete. Összefoglaló jelentés Leninváros élelmiszer-kereskedelmi ellátásának vizsgálatáról.

⁹⁵ MNL BAZML XVII. 1206. 19. d. 1976.

⁹⁶ 1981-ben 237 db visszaérkezett kérdőív kiértékelése alapján a Mezőcsáti járásban (az 500 db kérdőív 40%-át Leninvárosban osztották ki) az alábbi szolgáltatásokat vették igénybe a leggyakrabban: fodrászat-kozmetika, rádió-tévé javítás, fényképezés, cipőjavítás, mosás-vegytisztítás, háztartási gépjavítás, méretes ruházati tevékenység, teherszállítás, gépjárműjavítás, építőipari karbantartás. A szolgáltatások zömét a kisipari szövetkezetek végezték, az állami vállalatok a gépkocsijavítást, rádió- és tévéjavítást, valamint a háztartási gépek szervizelését végezték nagyobb arányban, a kisiparosok részaránya pedig a cipőjavítás, a méretes ruházati és építőipari javítások terén volt magasabb, valamint meghatározó szerepük volt a rádió-tévé javításban, fényképezésben és gépjárműjavításban is. A megkérdezettek 32%-a nem volt megelégedve a munkavégzéssel, de mindössze 7%-uk élt reklamációval, azokat többségében a rádió-tv, illetve háztartási gépek javításával kapcsolatban tették. MNL BAZML XVII. 1205. 22. d. A lakossági szolgáltatások V. ötéves tervidőszakban történő fejlesztésére tett intézkedések hatása a szolgáltatások színvonalára és a létrehozott kapacitások kihasználása. Összefoglaló jelentés a lakossági szolgáltatást végző vállalatok, szövetkezetek és a magánkisipar tevékenységének vizsgálatáról.

átlagosan 2–4 nap volt a Gelkánál,⁹⁷ az alkatrészhiány miatt a többhónapos várakozás is általánosnak számított, sőt akadtak ennél hosszabb időt igénylő esetek is. Egy mezőcsáti lakos rádiójának javítása a helyi KTSZ-nél például több mint egy éven át húzódott. *„1975-ben beadtam a rádiót garanciális javításra és még a mai napon [1977. február 18. – I. Á. L.] sem készült el annak ellenére, hogy minden héten mentem sürgetni. 1977. januárjában a vezető S. K. közölte, hogy alkatrész hiányában már nem tudja megjavítani, de mostmár lejárt a garanciális javítás is, így ki sem cserélik.”* A NEB-vizsgálat hatására a panaszt végül cserekészülékkel kártalanították.⁹⁸ Egy tiszakeszi sorkatona hibásan vásárolt háztartási tűzhelye végeláthatatlan javítását inkább a Gelka-alkalmazottak nemtörődömségének tulajdonította. *„Nem tudom elhinni, hogy tizenhat hónap alatt nem kaptak volna alkatrészt a tűzhelyhez. [...] Sajnos, mivel én katona vagyok, nincs időm utána járni annyiszor már ennek a problémának. Hiába megy feleségem is, vele jóformán szóba sem állnak.”* A levélíró az eredeti címzett – a Honvédelmi Minisztérium lapjának szerkesztősége – tekintélyében és fellépésében bízva reméli, *„hogy feleségem és kislányunk és én végül is tudjuk már élvezni azt a jó ételeket, amit e készüléken főznénk.”* Bár a hanyagság ez esetben igazolódni látszott – hiszen a Gelka tájékoztatása szerint a tűzhely már régen elkészült, el lehetett volna vinni –, az alkatrészhiány komoly problémát okozott.⁹⁹ A már említett NEB-témavizsgálat során a Gelka a mindig is tapasztalt anyagihiány mellett a vállalat központosított alkatrészellátási rendszerét, s a rendszertelen, elhúzódo anyagküldést tette felelőssé a hosszúra nyúló javításokért, aminek következtében az ügyfélfogadók, a raktáros, s a szervizvezető munkaidejének jó részét is az anyagiánnyal összefüggő érdeklődés és a reklamációk kezelése töltötte ki.¹⁰⁰

A kereskedelmi tárgyú bejelentések körén belül számos észrevétel érkezett a Tüzeppel kapcsolatban is. Bár a Tüzip-telepek szűkös választéka mind az építőanyagok, mind a tüzelőanyagok tekintetében közismert volt, a bejelentések túlnyomó többsége a szénárúsítással volt kapcsolatos. Legtöbbször a szén minőségét kifogásolták. Egy hejőkeresztúri lakos például 40 mázsza szenet vásárolt 1979-ben, aminek több mint a fele szénpor volt, ezt tanúk – *„közöttük egy Rendőr elvtárs”* – révén is igazolni tudta. A magát *„teljesen védtelen kétgyermekes kisfizetésű munkás ember”*-ként jellemző panaszos kifogásolta, hogy a Tüzip vezetője arra akarta rávenni, hogy rostálja ki a szenet, majd a por

⁹⁷ MNL BAZML XVII. 1205. 22. d. Vizsgálati jelentés a Leninvárosi járási-városi Népi Ellenőrzési Bizottság 005537. sz. megbízólevele alapján a GELKA Vállalat 0502 sz. Szervizében Leninváros végzett ellenőrzésről.

⁹⁸ MNL BAZML XVII. 1206. 19. d. 1977. (Szóbeli bejelentés.)

⁹⁹ MNL BAZML XVII. 1206. 19. d. 1976.

¹⁰⁰ Ezen okok vezettek az AFIT tröszt és a Gelka vállalat megszüntetéséhez, így a legtöbb szervizből önálló kisvállalatok alakultak országszerte. A szolgáltatás és a tanácsok. *Észak-Magyarország*, 1984. augusztus 18. 4.

mennyiségét átváltják szénre. „*De nekem nincs pénzem, hogy rostáltassam, de időm sincs erre. Felét már behordtam a szenesbe /30 m-re/, fele meg a kapu előtt letakarva van, ugyanis a TŰZÉP kirendeltség vezető azt mondta, azt ne hordjam be, mert jobban meg lehet állapítani a szabadba a por mennyiségét. Viszont azt mondta, nem is tudná megmondani mikor tud kijönni.*”¹⁰¹ A rossz minőségű szén átválogatása ennek ellenére inkább rutinszerű cselekvésnek tűnik. Egy 74 éves mezőkeresztesi rokkantnyugdíjas szintén 40 q szenet vásárolt 1988-ban, amiből kézzel mintegy 8–10 q szemetet válogatott ki: „*A szén darabos minőségben érkezett, amit kénytelen voltam a látottak alapján átválogatni és kirostálni, mert olyan kő, beton és por mennyiségett láttam benne, hogy így ezt tárolni nem akartam.*”¹⁰² Sok kritika érte a fuvarozói tevékenységet is. 1982 előtt szállítást kizárólag közlekedési vállalat végezhetett, ám 1982 júliusától egy minisztertanácsi rendelet lehetővé tette a magánfuvarozást is.¹⁰³ Sokan éltek a lehetőséggel, például a hejőpapi Tűzépre 14–16 fuvaros járt, hogy anyagot szállítson a megrendelő részére. Problémák abból adódtak, ha a kelendő építő- és tüzelőanyagokat a magánkereskedők és fuvarosok – a Tűzép-dolgozókkal összejátszva – felvásárolták, s az így felerősödő áruellátási nehézségeket kihasználva drágábban vagy csúszópénz ellenében adták tovább az árut.¹⁰⁴ E témában érkezett bejelentés a mezőcsáti Tűzéppel kapcsolatban is 1983-ban: „*Tudomásomra jutot, hogy a tűzépre beérkezet napi pár vagon szenet, az ot ügyködő fuvarosok, már előre fel vásárolják, és a, járás lakossága, csak ökjajtok keresztül kaphatják meg. Természetesen a fuvarosok tecése szerint. Így a lakosság kivan szolgáltatva a, fuvarosok részére. Miért nem lehetne a szenet 10 vagy 20 q mázsánként a járás dolgozóinak illetve fogyasztóinak eladni, és ők fogadnák meg a fuvarost.*”¹⁰⁵ Az árdragító kiskereskedők ellen több esetben is eljárást indított a rendőrség, amiről a sajtóban is beszámoltak.¹⁰⁶ A hejőpapi Tűzép vezetője ellen is érkezett bejelentés, miszerint a telepre érkező szén mennyi-

¹⁰¹ MNL BAZML XVII. 1205. 31. d. 1979.

¹⁰² MNL BAZML XVII. 1205. 58. d. 1988.

¹⁰³ A 29/1982. (VII. 1.) minisztertanácsi rendelet értelmében fuvarozó kisiparos külön engedély nélkül üzemben tarthatott egy darab hat tonna, egyéb kisiparos, magánkereskedő egy darab öt tonna hasznos teher szállítására alkalmas tehergépkocsit. Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye. 1982. I. 1983, 342–343.

¹⁰⁴ Ülést tartott a KNEB. *Észak-Magyarország*, 1984. július 28. 1–2.

¹⁰⁵ MNL BAZML XVII. 1205. 31. d. 1983. (Kézzel írt levél.)

¹⁰⁶ Például: Árdragító kiskereskedők. *Észak-Magyarország*, 1984. szeptember 8. 12.; Árdragítók. *Észak-Magyarország*, 1984. október 6. 12. A viszonteladás és a lánckereskedelem országosan elterjedt volt ekkoriban, az újságokban a zöldségkereskedelem terén maffiát emlegettek, de a jelenség áttért például az autóalkatrészekkel foglalkozó üzletágra, a víz- és villamossági szerelvényekre és a pb-gázra is. Mivel az állami boltokban nem, vagy alig kapható árucikkek felvásárló viszonteladók magas haszonkulccsal adták tovább azokat, a Belkereskedelmi Minisztérium rendelettel szabályozta, hogy ki lehet eladó és ki lehet vevő. Burjánzó lánckereskedelem. *Észak-Magyarország*, 1984. szeptember 15. 2. Bejelentők – inkognitóban. *Észak-Magyarország*, 1985. április 9. 3.

ségének kb. felét, elsősorban a rosszabb minőségű diószenet, családonként 5 mázsa mennyiségben, osztja ki a helyi fogyasztók között, a másik 50%-át, a jobb minőségű kocka vagy darabos szenet nagy részben saját tehergépkocsiján a járás többi településére (Sajószögedre, Nyékládházára, Hejőkürtre, Mezőcsátra, Tiszakeszibe) küldi eladásra.¹⁰⁷ A szénhiány olyannyira állandósult a nyolcvanas évek közepére, hogy 1985 novemberében bevezették a szén és tüzfifa előjegyzésre történő árusítását. Ennek alkalmazásától azonban egy 1986 júliusi NEB-vizsgálat szerint igen sok járási Tüzép-telep eltekintett, s hazai szén igénylése esetén rendszeressé vált a sorbanállás. „*A sortállás, illetőleg a sorszám osztás gyakorlata a vásárlók körében feszültséget okoz, gyakoriak a veszekedések, rendbontások.*”¹⁰⁸

5. Lakáselosztás és városgazdálkodás

A Kádár-korszakban hiába hangoztatták, hogy a lakáshoz jutást szocialis kérdésként kezeli az állam. A lakások szétosztási gyakorlata alapján a pártállami apparátus, a párt vezetőrétegéhez tartozók, továbbá azok a személyek, akik jobb érdekérvényesítő képességgel rendelkeztek, előnyt élveztek a társadalom többi tagjával szemben, ami által tulajdonképpen nem a rászorulóknak, hanem a tehetősebbeknek tették könnyebbé a lakhatást (HORVÁTH, 2012, 79–81.).¹⁰⁹ Ennél fogva nem meglepő, hogy a beadványok között találhatók a lakáselosztás, -kiutalás, -csere rendszerét bíráló levelek is. Az ilyen típusú irományok túlnyomó többsége Leninvárost, ritkábban Mezőcsátot érintette, ami nem meglepő, hiszen e két helyen folytattak települési szintű lakásgazdálkodást. Leninváros lakáselosztásánál elsősorban a nagyvállalatok érdekeit tartották szem előtt: 1966-tól a lakáskeret felosztásakor a TVK a lakások 65%-a, az egyéb vállalatok 15%-a, a tanács pedig 20%-a felett rendelkezett.¹¹⁰ Míg az egyes

¹⁰⁷ A NEB-vizsgálat összeférhetetlenséget állapított meg a magánfuvarozói és a telepvezetői tevékenység között, s javasolta a munkáltató ÁFESZ-nak, hogy vonja vissza a magánfuvarozói működési engedélyhez adott hozzájárulását, amit a telepvezető végül önként szüneteltetett. Emellett, mint magánfuvarozót szabálysértés és adóügyi szabályok megszegése miatt pénzbírságra büntette, s a munkáltató részéről fegyelmi eljárás megindítását is kezdeményezte amiatt, hogy a telep dolgozói nem minden esetben tartották be a mennyiségi korlátozásra vonatkozó utasításokat. Erre akkor derült fény, amikor a hibás árkalkuláció miatt drágábban adott szén árát eredménytelenül próbálták visszatéríteni. A rendőrségi vizsgálat szerint a pénz visszaadását az nehezítette meg, hogy a téli időszakban az egy főre kiadható szénmennyiséggel kapcsolatos rendelkezés kijátszására a lakosság egy része családtagok, ismerősök nevében is, akár azok tudta nélkül, vásárolt szenet, s a számlázáshoz bediktált pontatlan vagy fiktív lakcímeiken később nem tudták elérni a vásárlókat. MNL BAZML XVII. 1205. 41. d. 1985.

¹⁰⁸ MNL BAZML XVII. 1205. 41. d. 1986.

¹⁰⁹ Az állami lakáselosztásról lásd még: TOSICS, 1997, 271–272.

¹¹⁰ A lakáshelyzetről, a kérelmekről a tanács- és vb üléseken rendszeresen tárgyaltak. MNL

vállalatok az igényjogosultságot felülrő bérlokiválasztási joggal rendelkeztek, addig a tanács részére fennmaradó lakások elosztásakor hivatalosan a sorrendiség (azaz a benyújtás időpontja), a szociális helyzet és a közérdek (például orvos, pedagógus, tanácsi, BM dolgozó letelepedése támogatandó) szempontjai alapján döntöttek. Bár a kifüggesztett lakáskiutalási névjegyzék-tervezet ellen 30 napig felszólalással lehetett élni, utólag többen is inkább a NEB-hez fordultak. A bejelentők egyfelől saját, elutasított lakásigényük jogossága mellett érveltek, másrészt az igazságtalannak tartott lakáskiutalásra kívánták felhívni a figyelmet, rámutatva például arra, hogy az éppen lakást kapott személy valamelyik környező településen házzal rendelkezik vagy azt nemrégiben adta el.¹¹¹ Az *Észak-Magyarország* 1985-ös cikke szerint szaporodott a szolgálati lakások kiutalásának jogszerűségével, adás-vételével kapcsolatos bejelentések száma is: a bentlakó olcsón megvásárolja a szolgálati lakást, vagy a potom pénzért kapott lakást eladja, s máris más helyiségben kap olcsón szolgálati lakást.¹¹² Ugyanezen újságcikk szerint gyakran érkeztek bejelentések „egyes ingatlankezelő vállalatok pazarlása, a felújításra fordítandó pénzeszközök felelőtlen vagy éppen bűnös kezelése miatt” is.¹¹³ Hasonlóképpen sokan kifogásolták az építővállalatok, szövetkezetek munkáját.¹¹⁴ Leninvárosban például 1984-ben

BAZML XXIII. 572. 2. d. Tiszaszederkény V.B. ülési jegyzőkönyv, 1967. február 24. Beszámoló a lakáshelyzet és a lakásgazdálkodásról. 1968-ban az új és megüresedett lakások 46%-át a tanácsok, 37%-át az állami szervek (minisztériumok, honvédség stb.), 17%-át a vállalatok oszthatták el.

¹¹¹ Egy leninvárosi 1 szoba+étkezőfülkés lakásban lakó kétgyermekes házaspár minőségi lakáscsere-kérélmé elutasításakor élt panasszal 1979-ben. Bár a szomszédos Sajóörösön házépítésbe kezdtek, azt a magukat „kiskeresetű fizikai dolgozók”-ként jellemző házaspár nem bírta anyagilag, s árulni kezdték félkész házukat. „Nem tarjuk igazságosnak az elutasítást indokát, hiszen a városban sok olyan család él akinek nagy lakásuk van és valamelyik szomszéd faluban készen és üresen, vagy bérbe adottan nagy családi háza.” A NEB-elnök a rangsoroláskor hátrányként értékelt sajóörösi házuk, valamint gépkocsijuk eladását javasolta. MNL BAZML XVII. 1205. 31. d. 1979.

¹¹² A hejőpapi italboltvezető, egyben párttitkár szolgálati lakásával kapcsolatban 1977-ben érkezett először bejelentés: jogszerű-e, ha az ÁFÉSZ a presszóvezetőtől korábban megvásárolt ingatlant szolgálati lakásként utalja ki számára? 1985-ben egy másik bejelentő a presszóvezető és ekkor egyúttal már TÚZÉP-telepvezető (fentebb már érintett) szénárúsítással kapcsolatos magánfuvarozói tevékenységét kifogásolta. A NEB-vizsgálat újra napirendre vette a szolgálati lakás ügyét is. A vizsgálatokból kiderült, hogy a Miskolcon lakással rendelkező presszóvezető az 1965-ben az egyháztól megvásárolt ingatlanát 1971-ben továbbadta az ÁFÉSZ-nak, amely ABC kisáruház építését tervezte a telekre, addig azonban az italbolt- (rövid ideig húsbolt-) és TÚZÉP-telepvezető szolgálati lakásként használhatta tovább. Bár az adás-vétel jogszerűsége nem volt vitatható, a NEB 1977-ben kifogásolta, hogy az ÁFÉSZ a vásárlás óta nem szabályozta szerződésben a használati feltételeket. Második alkalommal a NEB egy 1982-es jogszabályra hivatkozva szeretne volna elérni, hogy az ÁFÉSZ visszamenőlegesen állapítson meg lakbért, de az ÁFÉSZ ehelyett mindkét alkalommal csupán a nádtetős ház állagmegóvására kötelezte bérlokjét. MNL BAZML XVII. 1206. 19. d. 1977., 1205. 41. d. 1985.

¹¹³ Bejelentők inkognitóban. *Észak-Magyarország*, 1985. április 9. 3.

¹¹⁴ Nőtt a közérdekű bejelentések száma. *Észak-Magyarország*, 1982. október 15. 1–2.

az elégedetlen tulajdonosok kérték a NEB-től, hogy vizsgálja ki a társasházak közös képviselőinek tevékenységét, illetve egy garázsszövetkezet pénzügyi gazdálkodását.¹¹⁵

A lakáshoz jutás anomáliái mellett a bejelentések érintették a már birtokon belül lévő lakók ingatlanjainak állapotát is. A Leninvárosban 1964-ben alakult Városgazdálkodási Vállalat feladata volt az állami lakóházak kezelése, karbantartása, garanciális javításainak elvégzése, a távfűtés- és melegvíz-rendszer üzemeltetése, valamint a köztisztasági feladatok ellátása. Tevékenységével összefüggésben folyamatosan érkeztek panaszok a bérlőktől. Igen sokan panaszkodtak az épületek rossz vagy hiányos szigeteléséből adódó beázásra, a fűtés elégtelenségére. A többszöri bejelentés ellenére a problémák hónapokon, akár éveken át fennálltak vagy vissza-visszatértek. Az Április 4. köz egyik tízemeletes épületének öt lakásáról például 1983-ban és 1986-ban is közel azonos tartalmú (csupán néhány cserélődő lakó nevével aktualizált) bejelentés érkezett: *„Az 5 lakás közül kettő szinte lakhatatlan állapotban van. A falak penészesek, leválnak a tapéták, a bútorok fal felé eső oldalai penészesek, a levegő erősen párács és állandó dohszag van.”* A Vállalat az első semmitmondó vizsgálat (például a lakást nem megfelelően használják a lakók, mivel a főzés, mosás és a sok virág miatt nagy a páratartalom) után 1986 szeptemberében kezdte meg az épület külső szigetelését. Nem egy levélből a rutinszerű, ugyanakkor fárasztó és eredménytelen utánajárás is kibontakozik. Egy lakó szintén beázás miatt tett bejelentést először a Városgazdálkodási Vállalatnál 1979 novemberében, az azt követő majd öt hónapban járt már problémájával a Tanács Műszaki Osztályán, a Beruházási Osztályon és kétszer a NEB-nél.¹¹⁶

6. Az egzisztenciára, családi és munkakörülményekre vonatkozó panaszok

Sok bejelentés íródott munkahelyi bérviták (pl. táppénz, jubileumi jutalmak kifizetésének elmaradása, nyereségrészesedés megvonása stb.), megfelelő munkakörülmények hiánya (például nem biztosítanak munkaruhát, védőitelt, tiszt-

¹¹⁵ MNL BAZML XVII. 1205. 41. d. 1984.

¹¹⁶ MNL BAZML XVII. 1205. 31. d. 1983., 41. d. 1986.; 31. d. 1980. 1973-as hozzászólásában egy tanácstag is kiemelte az újonnan átadott házgyári lakásokkal kapcsolatos javítási problémákat (rosszul záródó ajtók, ablakok, kilazult parketták): „beköltözéskor igen sok 40–50 részben, mennyiségi, de főleg minőségi hiba van egy-egy lakásban, melynek a kijavításához – már amit a lakó nem tud ezekből saját maga elvégezni – több nap szabadságot kell a beköltözőknek igénybe venni. De legtöbbször hosszas utánjárás, szaladgálás/bérbeadó, beruházó, kivitelező, a tanács kül. osztályai/ eredményezi csak, hogy sikerül kijavíttatni a hibákat. A hibák egy része még így is elévül, s átmegy vagy a bérbeadó, vagy a bérlő kötelességévé.” MNL BAZML XXIII. 571. 4. d. Leninvárosi Tanács, Tanácsülési jegyzőkönyv, 1973. január 31.

tálkodási lehetőséget), munkahelyi balesetek el nem ismerése miatt, továbbá más munkakörbe való (fizetéseszkökenéssel járó) áthelyezéssel, döntőbizottsági határozatok meggyorsításával/országolásával kapcsolatban. Néhány álláskereső indokolatlannak tartott felvételi elutasítása esetén is a NEB-hez fordult segítségért, s előfordult olyan eset is, amikor egy rossz családi, anyagi helyzetben lévő asszony a NEB-től kért javaslatot arra nézve, hol tudna elhelyezkedni. Ez utóbbi példa átvezet azokhoz az esetekhez, mikor egyszerű ügyintézéshez kértek segítséget, például a gyermekek óvodai, iskolai felvételéhez, kollégiumi elhelyezéséhez.¹¹⁷ Amellett, hogy a NEB közbenjárása nagyobb súlyt adhatott egy-egy igazgatóhoz intézett kérésnek, minden bizonnyal a segítséget kérők ügyintézésben való járatlansága, tanácsatlansága is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a NEB-hez fordultak. Egy négygyermekes ároktői családfő a fia kollégiumi felvételét elutasító határozatot például tájékoztatlanságára és betegségére hivatkozva nem fellebbezte meg, ezért a NEB-irodán megírták helyette a kérelmet, amit fia felvétele után hálásan meg is köszönt.¹¹⁸ Alkalmanként családi viszályok (például válóper, férj durva bánásmódja) kapcsán is felkeresték a NEB-et, ilyen esetekben tanácsadással, a jogorvoslati lehetőségek ismertetésével zárták le az ügyet.

A levelek formai jellemzői, stílusa

A levelek túlnyomó része a levélírás hivatalos formuláit követve épült fel: a megszólítást (például Tisztelt Elvtárs, Tisztelt Népi Ellenőrzési Bizottság) és téma-megjelölést a levél tárgyának kifejtése követte, s végül a befejezés egy záró-formulával, elköszönéssel (például Elvtársi üdvözléssel, Tisztelettel). Stílusuk lehetett tárgyilagos, elkeseredett, dühös-számonkérő, ironikus stb. A helyesírási hibákért többen is szabadkoztak („*Helyes-írásért, valamint pont hibákért szíves elnézésüket kérem.*”), s az írásbeli kifejezés nehézségeire is tettek utalást néhány levélben („*Élő szóval jobban el tudnám mondani, jó lenne, ha valaki eljönne hozzám.*”).¹¹⁹

A hivatalos levélírás formai jegyeinek – több-kevesebb sikerrel történő – követése mellett az új rendszer ideológiai elvárásaihoz igazodva megfigyelhető a korábbi korszakok panaszleveleire, kérvényeire jellemző aláztatos hangvétel

¹¹⁷ A megyei NEB 1982-es helyzetértékelésében szintén jelentős számú, az óvodai elhelyezéssel, kollégiumi felvételekkel kapcsolatos beadványról tett említést. Nőtt a közérdekű bejelentések száma. *Észak-Magyarország*, 1982. október 15. 1–2.

¹¹⁸ MNL BAZML XVII. 1206. 19. d. 1976.

¹¹⁹ MNL BAZML XVII. 1205. 41. d. 1985. (Tiszakeszi), 1206. 20. d. 1969. (Emőd)

visszaszorulása.¹²⁰ Hanák Péter az első világháború alatt írott, ún. népi (magán) levelek megszólítási, üdvözlési és búcsúzó formuláit vizsgálva megállapította, hogy azok eredete a középkori és főként a 16–17. századi jobbágyi és úri levelezés hagyományaiban keresendő. (HANÁK, 1988, 247–252.) Ennek tükrében – bár a vizsgált korszaktól időben távol esik – érdemes Eckhardt Sándornak a 16. századi jobbágy-panaszlevelek stílusával kapcsolatos meglátásait felidézni. E szerint az egész paraszti közösség azonos nyelven beszélt, azonos közösségi stílusban panaszkodott nyomorúságáról. A levelek rendszerint udvarias és megalázkodó megszólítással, jókívánsággal indítottak, majd azzal folytatták, hogy nem zavarnák, nem „untatnák” az urakat, ha nem volna nagy szükség rá, továbbá hogy a címzett egyetlen oltalmuk, ha nem segít, nincs kihez fordulniuk. Nagyon gyakori a védekezésre vonatkozó tehetetlenség emlegetése („nincs mit tennünk”), s a paraszti keservek egy-egy sűrített jelentésű igével, jelzővel való kifejezése (pl. „halhatatlan dolog”, „erre elegek nem vagyunk”, „élhetetlenné lettünk”, „el kell pusztulnunk”, „elfáradtunk”, „eluntuk”, „elbusultunk”, „szenvedhetetlen romlás”-ban vagyunk). (ECKHARDT, 1950) E stíluselemek – miközben maga a nyelvezet hatalmas változáson ment keresztül – még jól megfigyelhetők a két világháború között írott kérvényekben is. A tiszakeszi földhözjuttatottak például az alábbi szokványos formulával vezették be a földművelésügyi miniszterhez földcsere tárgyában 1927-ben írt levelüket: „Nagyméltóságú Földművelésügyi Miniszter Úr! Kegyelmes Urunk! Mély alázattal alulírott tiszakeszi földhözjuttatandók [...]”; majd az ügy részleteinek ismertetése után így zárták azt: „Minthogy így teljesen kétségbe vagyunk esve a magunk és utódaink sorsa felől s máshol segítséget nem remélhetünk, mély alázattal esedezünk [...] Tisztelettel lévén Nagyméltóságú Földművelésügyi Miniszter Úrnak legalázatosabb szolgái: Tóth Mihály és 25 társa.” (KISS, 1960, 73–74.)¹²¹ E levelekre jellemző esdeklő, segítségkérő hangnem nem tűnt el teljesen nyomtalanul a későbbiekben, a szocialista korszakban sem.¹²² Az

¹²⁰ A korszak egyik levelezési útmutatója a beadvány/kérvény műfajának bemutatásakor kiemelte, hogy bár még ma is akadnak olyan személyek, akik szerint a minél alázatosabb, minél szívrehatóbb előadásmód a siker kulcsa, az írás díszítettsége, érzelmes stílusa, az alázatos vagy éppen követelőző magatartás alig bír szereppel az elbíráláskor. HONFFY – SZABOLCS, 1979, 208–209.

¹²¹ A levélírók olykor messze túllépték a szokványos formulák határát, a rangbéli és társadalmi különbség kifejezése mellett minden bizonnyal a már túlzóan alázatos hangnemtől is remélhette egy-egy levélíró ügye minél kedvezőbb elbírálását. Ennek példaként fogható fel a korábbi levelet közlő kötetben szereplő engedély, amelyet egy hevesi főerdőőr az uradalom igazgatóságához címzett, abban fia nősüléséhez kért engedélyt: „Tekintetes Igazgatóság! Nagy alázattal alulírott mély tisztelettel vagyok bátor a Tekintetes Igazgatósághoz azon alázatos kérelemmel kegyes színe elé járulni, miszerint kegyeskednék következő alázatos kérésemet meghallgatni szívesen kérem.” Uo. 82.

¹²² Például: „Elnézést kérünk, hogy ismét mezőcsáti ügygel zavarjuk az Elvtársat.”; „A mezőcsáti Augustus 20 TSz dolgozói vagyunk. Nagyon kérjük segítsenek. Mi járatlanok vagyunk az ilyen ügyben. Borzasztó lopások fojnak a térszünkbe.”; „Nagyon szépen kérjük Önöket,

1984-ben engedély nélküli fakivágás miatt elítélt tiszakeszi tsz-tagok ugyanakkor a Magyar Televízióhoz címezték levelüket. „*Tisztelt Jogtanácsos csoport! Nagyon szépen meg kérem Önöket legyenek szíves segíteni rajtunk, 25 emberről van szó. Kérelem (sic!) kedves Elvtársak a Tiszakeszi Termelőszövetkezetbe olyan eset történt, hogy nem bírjuk elviselni, amit csináltak velünk.*” Majd az eset bemutatása után így folytatták: „*Ezt a tsz-t mi alapoztuk a Tiszakeszi-i nép, de sajnos már ott tartunk, hogy még egy kis tűzre valót sem ad a tsz, ha ad akkor meg úgy megbüntet, hogy nem bírjuk kinyögni. Ismétlem még egyszer nagyon szépen megkérem Önöket, hogy legyenek szíves kivizsgálni az ügyet.*”¹²³ A megfogalmazás esetlensége, egyszerűsödése ellenére – mely talán annak is betudható, hogy ezeket a leveleket minden bizonnyal maguk a panaszosok írták, nem a helyi értelmiség tagjai közül kikerült gyakorlott levélírók – e sorok jól kifejezik a kommunikáló felek közötti hierarchikus viszonyt, tekintélytiszteletet. Ugyanez tükröződik abban a levélben is, mely két egyenrangú felnőtt magázó megszólítása helyett a tetszik szóval fejezi ki a tiszteletet: „*Először is elnézést kérünk a zavarásért és előre a másik dologért, hogy a levelünket nem merjük aláírni, mert tetszik tudni, hogy az állását /különösen aki még hozzá nagyon rá van szorulva/ mindenki félti, de nagyon kérjük, hogy ne tessen ezt jellemtelenségnek venni*”.¹²⁴ Egy nagycsécsei levélíró 1968-ban legalább négy levélben számolt be a NEB-elnöknek a helyi földművesszövetkezet belső ügyeiről, a régi alapítókat ért méltánytalanságról, a helyi boltos önkényeskedéséről. A levél olvasását és megértését nagyon megnehezítik az egybefolyó szavak és mondatok, az elemi helyesírási szabályok figyelmen kívül hagyása, melyek együttesen egy az írásban gyakorlatlan, tanulatlan tollforgatót sejtetnek, amit maga a levélíró is megerősít: „*írás hibáért elnézést Kérek. szegény cseléd gyerek voltam. és sok testvérem volt netutunk tanulni.*”. Bár idős korának köszönhetően időnként „*Kedves fiam*”-ként szólítja meg a NEB elnökét, végig érződik a levelekben az alázatos, tiszteletteljes hangnem, ami egy tanult, hivatali embert megillet. Sőt, leveleiben állandó jelzővel is felruházza az elnök személyét: „*Aki szereti az igazságot*”. Az írás nehézségei ellenére nyelvi kifejezőképessége egyszerre erőteljes és érzelmekre ható: „*Kedves tari Pál Könyes szemel olvas tam a CiKjét hogyszeretem Az igazságot Mint szövetkezet régi alapító tagja a földmives szövetkezet vezető tagja voltam Nagycsécsen. Sokat szevetünk egy páran. DeKeresvénaz igazságot LelépteteK. 61 éves vagyok Deaz igazságért megis Halok Nembiroma gazembereket. páromra találtam.*” Nemcsak egy-egy szófordulat („*igenkönyes szemel kezdem írni epár soraimat*”; „*Kezdetől*

hogy az Emődi Költségvetési Üzemnél tartsanak vizsgálatot.” MNL BAZML XVII. 1205. 41. d. 1985. (Mezőcsát); 31. d. 1979. (Mezőcsát); 31. d. 1980. (Emőd)

¹²³ MNL BAZML XVII. 1205. 41. d. 1984.

¹²⁴ MNL BAZML XVII. 1205. 31. d. 1983. (Sajószöged)

tűrhetetlen állapot aminálunk fojik sírvapanaszója”), a zavarásért való szabadkozás, a címzett, mint utolsó mentsvár („*halotmagáról hogy magaazaki szeretiaz igazat*”; „*sajnos senkinemsegít*”) idézi meg a régi jobbagylevelek stílusjegyeit, hanem a levélben – ez esetben zárásként – megfogalmazott jókívánság is („*Kedves tari kívánunk hozzáerőt egészséget az egész emberiségnek akik szeretikaz igazságot.*”; „*Kívánok, erőt, és jó egészséget.*”). Miközben a forma és stílus több régi elemet is tartalmaz, a tartalom (helyzetüket a cseléd-úr párhuzammal jellemzi) már a jelen igényeinek próbál megfelelni.¹²⁵

Az elsősorban a Rákosi-korszakra, kora Kádár-érára jellemző folyamatos ellenségkeresés során a hivatalos közbeszéd egységes, sajátos nyelvi eszközökkel jelenítette meg az ellenséget, melyek legjellemzőbb elemei időnként a bejelentésekben is megjelennek.¹²⁶ Ilyen például a bejelentettek parazitaként való azonosítása („*kártevők*”, „*más bőrén élősködnek*”), erőszakos, elnyomó természetüként való beállítása („*a községet kiaknázza*”, „*Ez család a nép vagyona harácsolása.*”), az ellenük való harc- és agresszív fellépés („*könnyű lesz sarokba szorítani*”, „*Meg kell tisztítani a közéletünket a csalóktól, bárkik legyenek is azok. Irgalmatlanul ki kell pelengérezni őket a sajtóban és a TV-ben.*”, „*kérdem én hogy egy ilyen embert mért nem lepleznek le*”). A szocialista politikai nyelvezetből átvett elemek mellett megfigyelhető – akár egyazon levélben – a népies stílusjegyek jelenléte is, például amikor a hejőkúrti tanács földkiosztással kapcsolatos eljárását „*huncutságként*” jellemezte a helyi népi ellenőrzési csoport vezetője 1969-ben, vagy amikor a tiszakeszi húsboltban 1988-ban elkövetett szabálytalanságokat „*zsiványságként*” határozta meg a bejelentő.¹²⁷ Egy-egy szituáció értelmezéséhez pedig többen is a közmondások megvilágító erejét hívták segítségül.

A közérdekű bejelentések további sajátossága a névtelenség.¹²⁸ Bár a névtelen leveleket a NEB ugyanúgy köteles volt kivizsgálni, mind az ellenőrök, mind maguk a levélírók is fenntartásokkal kezelték azokat, hiszen ily módon könnyebb volt vádaskodni, rágalmazni. Egy újságíró szerint a névtelen bejelentést ellenzőik megvetendő, becstelen dolognak tartják, helyük a szemétkosár-

¹²⁵ MNL BAZML XVII. 1206. 20. d. 1968/1., 1968/2., 1968/3., 1968/4. (Kézzel írt levelek.)

¹²⁶ Az ellenség nyelvi megkonstruálása során alkalmazott nyelvi-fogalmi technikákról lásd: JOBST, 2009, 185–189.

¹²⁷ MNL BAZML XVII. 1206. 20. d. 1969., 1205. 58. d. 1988.

¹²⁸ 1985-ben a népi ellenőrzéshez érkező névtelen bejelentések száma tíz év átlagában 25–32 százalék között mozgott, nagy részükről pedig kiderült, hogy volt igazságtartalmuk. Bejelentők – inkognitóban. *Észak-Magyarország*, 1985. április 9. 3. A Népszabadság levelezési rovatának 1969 és 1971 között címzett névtelen levelek bemutatását, jogi szempontokon alapuló tipizálását (1. panaszlevelek; 2. becsületsértő, rágalmazó, zsaroló levelek; 3. feljelentő levelek; 4. izgató, államellenes levelek; 5. véleményt nyilvánító, hozzászóló – szerkesztőségi – levelek), az anonimitás lehetséges okainak feltárását lásd: PÜNKÖSTI, 1983.

ban lenne.¹²⁹ A névtelen levelek írói ezért gyakran igyekeztek jóhiszeműségükről biztosítani a címzetteket, a vizsgálat előrehaladtával kilétük felfedését ígérve, és szükségét érezték valamiféle magyarázatnak is: leggyakrabban bosszúra, megtorlásra, megbélyegzettségre hivatkozva hagyták el az aláírást.¹³⁰ Néhány esetben egy-egy korábbi rossz tapasztalat is közrejátszott a névtelenség mögé rejtőzésben: „*Nem akarom, hogy valaki tudja, hogy én írtam, mert már az igaz mondásnak megittam a levét. Feljelentettem a tűzépvezetőt, mert csalt. Megbüntették. Én pedig hosszú évekig szén helyett csak port kaptam.*”¹³¹ A NEB-ellenőrök számára olykor kényelmetlennek tűnő ellenőrzési feladatok is vezethettek a levélírók inkognitójának feltárásához: „*Én ezért fogtam tollat és tettem meg bejelentésemet – igaz névtelenül – mert nem akarok megbélyegzett lenni, ugyanis voltak már kinn a tsz-ben a NEB-től és azzal jöttek, hogy sajnós ők a kötelességüknek tesznek eleget és megmutatták a bejelentő levelét, hogy ez van, őket küldték, és ezért ne nehezteljenek rájuk.*”¹³² A névtelenség kínálta nyíltabb kritika lehetőségével a bejelentett személlyel, munkahellyel, szolgálatóval, illetve tevékenységükkel kapcsolatban éltek is a levélírók, de érvelésük szigorúan a rendszer engedte keretek között mozgott, rezsim/rendszerellenes megszólalás nem volt rájuk jellemző. Mind a névtelen, mind a magánjelle-gű, épp ezért névvel vállalt panaszok esetében megfigyelhető, hogy néhányan párttagságuk (ritkábban munkásör-, törzsgárdtagságuk, kitüntetésük) megval-lásával igyekeztek személyüket hitelesíteni, szociális helyzetük jellemzésével („*rendes munkásemberek*”, több gyermekesek, „*kispénzű nyugdíjasok*”) igaz-ságos-méltányos döntést elérni, a többes szám használatával („*több párttag és tsz tag*”, „*Tiszaszederkényi lakosok*”, „*szövetkezeti tagok nevébe*” stb.) pedig mondandójukat nyomatékosítani. Az utóbbi esetek már átvezetnek a levélírók által használt érvrendszerhez.

¹²⁹ E gondolatok többször is felbukkanhattak az újságok hasábjain, a szemétkosár motívum pedig számos levélben visszaköszönt: „*Remélem, hogy nem dobják a levelet szemétkosár-ba és nem mutatják meg neki a levelet. Higgyék el, hogy nem hazudok, de az inkognitómat szeretném megtartani titokban. Ha lesz eredménye az ellenőrzésnek, ígérem jelentkezni fogok. Tisztelettel: Én*”; „*ne tessék ezt [...] jellemtelenségnek venni és főleg amit most leírnak csak úgy tekinteni, hogy több papír lesz a szemétkosárban.*”; „*Igy igaz nedobják a szemétkosárba.*” MNL BAZML XVII. 1205. 58. d. 1988. (Tiszai Erőmű Vállalat); 31. d. 1983. (Sajószöged); 31. d. 1979. (Mezőcsát)

¹³⁰ Pl.: „*Élnézés a névtelen írásért, de nekem még nagy szükségem van a munkahelyre és biztosan kirugnának.*”; „*Nevem nem írom, mert nem akarom, hogy lezavarjanak.*”; „*ne-ve nem írom, nagy bosszúálló.*” MNL BAZML XVII. 1206. 19. d. 1976. (Aroktő); 1205. 31. d. 1979. (Hejőkeresztúr); 1205. 41. d. 1986. (Hejőkürt) Bár a közérdekű bejelentés üldözője ellen büntetőeljárást is indíthattak, erre a bizonyítás nehézségei miatt ritkán került sor. Egy megvádolt munkahelyi vezető például könnyen talált szakmai indokot arra vonatkozóan, hogy miért nem érdemes jutalomra a bejelentő, miért vált alkalmatlanná egy munkahelyi átszervezést követően az új munkaköri feladatok ellátásra stb. Bejelentők – in-kognitóban. *Észak-Magyarország*, 1985. április 9. 3.

¹³¹ MNL BAZML XVII. 1206. 20. d. 1969. (Emőd)

¹³² MNL BAZML XVII. 1206. 19. d. 1978. (Hejőkeresztúr)

Érvelési stratégiák¹³³

A tollat ragadók egy része bármilyen természetű hatalmi helyzetet, alá-fölérendeltségi viszonyt szívesen jelenített meg a szegény-gazdag, elnyomott-kizsákmányoló, úr-szolga kontextusban, ahol a bevádoltak a társadalmi egyenlőség eszméjét fenyegetve reprodukálják a múltbéli hatalmi viszonyokat. Az emődi vb. elnök ellen 1969-ben írt levél nyitómondata például így hangzott: *„Évek óta várjuk, hogy végre történjen valami a községünkben, hisz már nem lehet tovább bírni a kulákok uralmát.”* A vb. elnök párttagsága kapcsán újfent megismétlődtek a vádak: *„nem tudom, hogy ki javasolhat ilyen embert a pártba, hisz ez egy osztályidegen, kulák, csak az számít nála embernek, aki legalább is a minisztériumba dolgozik, meg itt a járási elnök, mert azzal együtt intézi a szennyes ügyeit.”*¹³⁴ A levélírás hagyományos formai jegyei kapcsán már idézett nagycsécsi levélíró 1968-ban több levélben is beszámolt a földművelésszövetkezeti bolt vezetőjének a vevőket – különösen a helyi cigányságot – megkárosító, durva magatartásáról, a kiszolgálás megtagadásáról, melynek során így jellemezte a boltost: *„Kedves fiam ezmégsemehetigy és kérem ordítanak mintazur aszegény sumásra, agaztel hagyta. Azistere azért nem[f]enyegetmint Z[s] adányi Nacságosur. haneminkáb fogjaazimakönyvétsmegya szentmisére. leiskelimátkozni, amitelszeda szegénynéptől.”* „A minap is panaszkodtak a cigányok, hogy a rokont kiszolgálta, és őket nem, nem érez a szegénnyel, jómódú családból való, nem summás, vagy cseléd volt.”

A hejőszalontai tsz zárszámadásának felülvizsgálatát – a tagság 80%-a nevében – követelő 1969-es levélben azzal érveltek a névtelenség mellett, hogy *„van egy rovott múltú párttitkárunk, aki mindenkit elvitetéssel fenyeget és nem akarjuk, hogy megtorlást intézzon velünk szemben. Ez a párttitkár a múltban a Vizsolyi nagyságos úr botos ispánja volt.”*¹³⁵

¹³³ Felix Mühlberg a német bejelentések retorikai dimenzióját vizsgálva öt – zömmel a magyar példákban is fellelhető – levélírói stratégiát különített el. 1. *szerepmeghatározás*: például már a megszólítással kifejezhető a közös szellemiség, együvé tartozás; a címzett apai és védelmező szereppel való felruházása vagy épp a levélíróval egyenértékű partnerként való ábrázolása stb. 2. a szimpátia vagy az együttérzés felkeltésére alkalmas *önreprezentáció*: a levélíró a társadalom aktív, értékes tagjaként vagy a társadalmi igazságosságra apellálva rászorulóként ábrázolja önmagát. 3. *normákra és értékekre hivatkozás*: egyfelől kulturális-erkölcsi alapértékek, másfelől hivatalos (jogi, ideológiai) szövegek, párt- és kormánynyilatkozatok stb. megidézése. 4. *szükségletek bemutatása*: a levélíró egy határig megértést mutat a hiányokkal, nehézségekkel szemben, de egy bizonyos árucikk hiányát (például burgonya, alkatrészt) már nem tolerálhatja tovább. 5. *fenyegetés*: kiutazás az országból; magasabb hatósághoz fordulás; állampolgári kötelességek (például szavazásokon való részvétel) és rituálék megtagadása; sajtó, tévé nyilvánosságához való fordulás. MÜHLBERG, 1999, 253–307. Lásd még: FULBROOK, 2005, 283.; BETTS, 2012, 185–188.

¹³⁴ MNL BAZML XVII. 1206. 20. d. 1969. (Emőd)

¹³⁵ MNL BAZML XVII. 1206. 20. d. 1969. (Hejőszalonta)

A szocialista emberhez méltatlan múlt és politikai magatartás felemlegetése az ügy közérdekű természetétől függetlenül a tarsolyból bármikor előhúzható érvként szolgált a bevádolt erkölcsi befekettítéséhez. Egy 1969-es telekhatár-vita kapcsán az egyik panaszos fontosnak tartotta megjegyezni szomszédjáról, hogy „[t]ovábbá nevezett erős demokráciaellenes beállítottságú, s hol a vörös csillagot, hol a kommunizmust, hol pedig a rendszert szidja, az a kérdés, hogy kivel áll szemben.” Majd a jellemzést tovább árnyalva így folytatta: [p]edig ez a rendszer már fizetett neki korábban táppénzt is, vagy 3 ízben szanatóriumi ellátást és még nyugdíjat is kap”, annak ellenére, hogy nem tudott folyamatos munkaviszonyt igazolni. „Egész életében vándor volt és a munkahelyén huzamosabb ideig meg nem állott. A mezőnagymihályi Állami Gazdaságot is otthagya önhatalmúlag, a múlt évben pedig a Kazincbarcikai Kézműipari Vállalat felvette alkalmazottjának, de a munkába állása után pár napra el is távolították, mert olyan összeférhetetlen izgága természetű, hogy le sem lehet írni.”¹³⁶ A rendszerértékekkel ellentétes vándormadár-motívum más levelekben is felbukkant egy-egy személy negatív jellemzése során. Egy mezőcsáti művelődési intézmény frissen kinevezett igazgatónője ellen szabálytalan jutalomosztás miatt érkezett 1987-es bejelentés amellett, hogy vitatta a pozícióhoz szükséges végzettség meglétét, további kifogásokkal is élt a személyét illetően: „az intézményben ha 3 éve áll alkalmazásban, eddig kb. 15–20 helyen dolgozott szerte az országban, közismerten intrikus, pletykás természetű. s a szeszes ital fogyasztását sem veti meg! Későn született [...] gyermekét meglehetősen hanyagul, főleg öreg szüleiére bízva »neveli«”.¹³⁷

Ahogy azt az utolsó levélrészlet alapján láthattuk, az erkölcsi pellengérre állítás nem csupán a bepanaszoltak közéleti-politikai-munkahelyi magaviseletére korlátozódott, annak szerves részét képezte a magánélet bemutatása is. Egy politikai funkcionáriusnak vagy vezetőnek – mint a hatalom reprezentánsának – az ideológiai elköteleződés mellett a szocialista erkölcsi normákat követő személyes életvitelével is példát kellett mutatnia. A normasértő magatartás feltárása újabb érvet szolgáltatott a munkahelyi alkalmatlanság bizonyítására. A levelek leggyakrabban ivászatról, kártyázásról, nözésről vagy durva viselkedésről tettek említést. A mezőcsáti tsz-elnök 1975-ös tömör jellemzése azonos súllyal, egymást követő felsorolásban tárgyalja a törvénybe ütköző cselekedeteket és az erkölcsi kihágásokat: „Zárszámadás meghamisítása, természetlágok felnagyítása, a tsz tagság becsapásán keresztül, a végtelen italozás, éjszakai tivornyázák, a tsz személykocsiján való részeges száguldozás. Elnök elvtárs nőismerőseit hurcolja a személykocsi, főleg ittasan. [...] Sok járási ember leitat, lekenyerez sajnos. Tsz elnökhöz nem méltó életmódot folytat.” 1985-ben

¹³⁶ MNL BAZML XVII. 1206. 20. d. 1969. (Mezőcsát)

¹³⁷ MNL BAZML XVII. 1205. 58. d. 1987.

a tiszakeszi tsz komplett vezetését lopással, hanyagsággal vádoló levélíró az évekkel korábban hivatalba lépő elnök személyéhez, elnéző magatartásához kötötte a változást: „*Itt most van lazaság, ivászat, nő-partner, lopás. Hisz most már nem kell félni. G. M.-nek szava járása 10 nyeljk 1 szóljon.*” A nemesbikki tsz elnöke és főkönyvelője ellen 1987-ben érkezett bejelentés szerint e két ember jutatta csőd szélére a téeszt: „*Itt csak az állandó ivászat megy. A tagokkal durvák, gorombák. A képzettségük egyenlő a nullával. [...] A tsz-t két-három vezető magának tekinti és lassan mindent elherdálnak. Mindent a kocsmában lehet intézni és ezt falun kívül előkelő mulatóhelyeken. Ráadásul megvesztegethetők.*” A munka rovására menő erkölcstelen, hanyag magatartással tanácsi vezetőket is vádoltak, ez történt például Sajószögeden is 1989-ben: „*A tanács vezetői hanyagok, nem törődnek semmivel csak az ivással és a csavargással.*”¹³⁸

A bevádolt személyek erkölcsi megbélyegzése tehát részét képezte számos levélíró érvrendszerének. Kérdés, hogy stratégiájuk – vagyis az ellenőrök pártatlanságának befolyásolása – mennyire tekinthető sikeresnek. A vizsgálati jegyzőkönyvek jellemzően nem térnek ki erkölcsi kérdésekre, megállapításaik szinte kivétel nélkül a szabálytalanságok, hiányosságok felfedezésére vagy éppen azok hiányának megállapítására vonatkoznak. A mezőcsáti téesz miatt 1975-ben tett bejelentéssel kapcsolatban például – a járási pártbizottság első titkárával és a járási hivatal elnökével közösen – megállapítják, hogy az rosszindulatú, az 1970–1971-es évek eseményeit eleveníti fel, s ez ügyben évente 4–5 levél érkezik a különböző szervekhez és magához a tsz-elnökéhez is.

Ezen levelek tartalma közel azonos, rendszerint a tsz. vezetők intézkedéseit bírálja, kifogásolja, melyekből arra lehet következtetni, hogy a bejelentők többen vannak, a tsz. vezetők egységét akarják megbontani. Ehhez tudni kell azt, hogy a termelőszövetkezet 1970-ben 3 tsz-ből egyesült, az egyesülés számos embert különböző képpen érintett, s feltevésünk szerint a jelenlegi helyzet megítélésében ez még érezteti hatását.

A történetektől függetlenül az ellenőrök a bejelentés társadalmi tulajdonra vonatkozó részének vizsgálatát kilátásba helyezték. A nemesbikki tsz-vezetésre 1987-ben tett bejelentést sem tartották megalapozottnak, ott a szövetkezeti vagyont elherdálása helyett annak növekedését állapították meg, továbbá azt is leszögezték, hogy nem jellemző a községen kívüli italozás. „*Egy alkalommal fordult elő, hogy reprezentációs keretből vendégeltek meg egy nyugatnémet ügyfelet, aki az 55 fős cipőfelsőrész készítő üzemük termékének legfőbb megrendelője lesz.*” A nem elég körültekintő megjegyzések könnyen a visszajára

¹³⁸ MNL BAZML XVII. 1206. 19. d. 1975. (Mezőcsát); 1205. 41. d. 1985. (Tiszakeszi); 1205. 58. d. 1987. (Nemesbikk); uo. 1989. (Sajószöged)

fordíthatták a levélíró törekvéseit. Egy feltehetően idős asszony levelét például – benne kivizsgálásra alkalmasnak tűnő kifogásait¹³⁹ – rágalomként elutasították, miután a szakáldi bolt alkalmazottait többek között a munkahelyükön (a rak-tárban, pincében) létesített szexuális kapcsolattal vádolta, s javasolta a cégtábla feliratának megváltoztatását „kuplejár”-ra.

A NEB alkalmanként a panasztevőt is megróttá magatartása miatt. A fentebb már idézett telekhatár-vitában a NEB-elnök az illetékes szervekre (ügyészségre, bíróságra) hagyta az ügy rendezését, ugyanakkor levelét az alábbi megjegyzéssel zárta: „szomszédjával szemben tett megjegyzéseit nem tartom helyesnek, az rossz-indulatról tanúskodik. Helyesebb lenne ha keresné az egyszerű, emberi kapcsolatot, amely elősegítené az ügy lerendezését.” Egy 1976-ban írt hejőszalontai levélben – melynek aláírását ketten is névvel vállalták – egy juhhodály engedély nélküli építését jelentették be, s igyekeztek az illetőt rossz színben feltüntetni: „Már majdnem külömb a tsz-től, mellé fuvaroz, a közösséget kiaknázza. Kérném vizsgálják meg, mert mellé cselédjei is van. Juhásza a kertek alatt a vízművön legeltet a Hejő partján.” A NEB a tanácsot bírta meg, hogy helyszíni vizsgálattal járjon utána a tényeknek. Eszerint még 1960-ban engedély birtokában épült az udvarán juhhodály, a fuvarozásra is kiváltotta az iparendedélyt, ahogy a Hejő patak kiszáradt medrében történő legeltetéshez is hozzájárulást kapott a csatornaórtól, lovait maga hajtja, s a mezőgazdasági munkákat is népes családja segítségével végezte el. „Közismert, hogy szorgalmas munkásemler, éppen ezért jól megalapozta sorsát, amit talán tőle egyes emberek irigyelnek.”¹⁴⁰ 1985-ben az ároktői tsz nyugdíjazott állatorvosának többszöri, a tsz visszáságait rendkívüli részletességgel (18 pontban), több évre visszamenőleg tárgyaló leveleit alaposan kivizsgálták, de a doktornak címzett válaszlevelében a NEB-elnök kifogásolta, hogy a valós problémák mellett voltak a hosszú idő eltelte miatt nem bizonyíthatóak és megalapozatlanok, illetve túlzóak is.

*Hozzáteszem azonban, hogy helyesnek tartottuk volna, ha észrevételeit – állampolgári kötelességként – akkor tette volna meg, amikor valós vagy vélt sérelem érte. Ezt is figyelembe véve úgy tűnik, hogy amikor érdekei úgy diktálták, Ön is hallgatott, sőt segédkezett [...]. Volt olyan jelzése is, amelyeket bizonyára hallomás alapján tett meg. A jövőben helyesnek tartanám, ha ezeket kellő megfontolással tenné, hiszen Ön is tudja, hogy a rágalmozás és büntetendő cselekmény [...].*¹⁴¹

¹³⁹ A panasztevő levelében megemlítette még azt is hogy „Az önkiszolgáló-boltba pedig volna mit nézni magának minden kg-ból hiányzik 7–8 dkg az áru nincs kipakolva félórát kell várni míg egy kis liszthez hozzá jut az ember ha kér a főnök azt feleli nem az a mi dolgunk hogy azt csináljuk.” MNL BAZML XVII. 1206. 19. d. 1975.

¹⁴⁰ MNL BAZML XVII. 1206. 19. d. 1977. (Hejőszalonta)

¹⁴¹ MNL BAZML XVII. 1205. 41. d. 1985. (Ároktő)

Az érvrendszer részét képezte a pártvezetés, az újság, rádió-tévé által közvetített hivatalos közbeszéd megidézése is. Egy-egy ilyen szófordulat, szlogen, gondolat – melynek szellemisége tettekre, azaz levélírássra sarkalta a bejelentőt – felhasználásával igazolhatták ügyük helyességét és fontosságát (függetlenül a bejelentés valódi motivációjától), s egyúttal nagyobb figyelmet is remélhettek az eset kivizsgálására.¹⁴² Az ilyen bejelentéseknél igen gyakran hivatkoztak a *népgazdasági érdekekre*, majd az állami vagyon védelmére, a népvagyon *harácsolásának*, *elpocsékolásának*, *elherdálásának* megszüntetésére szólítják fel az illetékeseket. A tiszakeszi tsz vezetésével szemben megfogalmazott kritikát (lopások, a tsz vagyon széthúzása) például Kádár János beszédével nyomatékosította a bejelentő 1985-ben:

a vezetés nem a Kádár János elvtárs most 1 évi felhívásának tesz eleget. Hisz nagyon megérthettük, hogy méltatta az ország gazdasági nehézségeit. Országunk további nehéz feladatait. Ezért tartozik minden magyar állampolgár a reábizott munkát a legnagyobb becsülettel elvégezni, hiszek abban a reményben, hogy egyet értenek velem, hogy a vezető nem azért vezető, hogy minden megmozdíthatót elvehessen a helyéről, hanem azért, hogy a törvénytörő embereket is jó útra irányítsa.

Az ország nehéz gazdasági helyzete a sajtószögedi vb. titkár lakásépítésével kapcsolatos 1989-es bejelentésben is felmerült: „*Most amikor az Ország nehéz gazdasági helyzetben van és a lakosság egyre elégedetlenebb, mégis akadnak olyan vezetők akik visszaélve hatalmukkal az állam pénzén dolgoztat alkalmazottaival.*” Az emődi Költségvetési Üzem vizsgálatát szorgalmazó bejelentőt is hasonló indokok vezérelték 1980-ban. „*Naponként halljuk a TV-be és a rádióba, hogy takarékoskodjunk az üzem-anyaggal és az energiával. Az üzemvezető is gyakran beszél erről a dolgozóknak, de ő sajnos az ellenkezőjét mutatja.*” Többször is hivatkoznak a médiában olvasott-hallott, hasonló természetű ügyekre („*Nagyon kérjük sokat olvassuk az újságba az ilyen leleplezést. Segítsenek.*”), ám gyakran épp a számon kérő hangnem dominál, amiért a NEB, a párt stb. nem tette a dolgát az általuk feltárt esetekben. Az alábbi 1979-es levélrészlet a sajtószögedi tsz-nél vezetői beosztásban dolgozó házaspár munkahelyi összeférhetlenségére hívja fel a figyelmet: „*Annyi sok mindent lehet a TV rádió újságból olvasni, hallani, mennyi minden sikkasztások alakulnak*

¹⁴² A vásárlással kapcsolatos kelet-német panaszokban a mondanivaló nyomatékosítása érdekében gyakran ütköztették a hivatalos közbeszédben hangoztatott ideológiai, társadalmi és gazdasági célkitűzéseket a gyakorlatban meg tapasztalt valósággal (például szocializmus egalitárizmusa – egyenlőtlen elosztás/vidék hátránya, kampány a termelés minőségének fejlesztéséről – selejtes áruk a boltokban, divatkampányok modelljei – áru- és mérrethiány a boltokban). STITZEL, 2008, 267–271.

ki, jó barátok között is, hát akkor mi jöhet létre férj és feleség között. [...] De akkor minek vannak a törvények, vagy az illetékes szervek, ha ilyeneket megengednek”. Egy másik 1979-es bejelentés egy hejőszalontai közműves maszek munkával szerzett, s a vádak szerint adózatlan keresetét sokallja. „Nem tudom, hogy szocialista társadalomban élünk és ilyen és ehhez hasonló dolgokat megengednek, pedig ez csak egy a sok közül, és állandóan a jogtalan anyagi előnyszerzőkről beszélnek, ezt hangoztatják a rádióban, a sajtóban és mégis futni hagyják az ilyen és ehhez hasonló »maszekolókat« akik más bőrén élőködnek.” Egy mezőcsáti levélíró – aki gyerekeit a helyi költségvetési üzemnél helyhiány miatt nem tudta elhelyeztetni, miközben tudomása volt arról, hogy egy Miskolcra kijáró nyugdíjast foglalkoztatnak – szintén a hivatalos közbeszédből merítette érveit 1985-ben. „Az újságok és a különböző hírközlések állandóan adnak tájékoztatást, hogy a fiatalokat támogatni kell az elhelyezkedésükben és lehetőleg helyben foglalkoztatni.”¹⁴³

Az ügyek nem megfelelő kezelése miatti aggodalom, illetőleg más tényező is állhatott annak hátterében, hogy a bejelentések egy részében kilátásba helyezik a levélírók, ha nem történik intézkedés, magasabb fórumhoz (például Központi vagy Megyei Pártbizottsághoz, Országházhhoz vagy egyszerűen Budapestre, illetékes miniszterhez stb.), nagyobb nyilvánossághoz (televízió) fordulnak. Utóbbi eset egyébként nem volt ritka, szívesen címezték levelüket valamely újság levelezési rovatának, a tévé vagy rádió egy-egy műsorának – ahonnan azt a NEB-hez továbbították, s jellemző volt az is, hogy párhuzamosan több szervhez is megküldték a leveleket. A hejőszalontai tsz ügyében 1969-ben írt levél pedig egyenesen „Kádár János elvtárs részére” lett címezve, s a pártfőtitkár titkárságáról továbbküldve landolt végül a járási NEB asztalán.¹⁴⁴ A hejőkeresztúri tsz-vezetők visszaélése és önkényeskedése miatt 1984-ben tollat ragadó bejelentő is erős bizalommal birt Kádár felé. „Hát kérem én nem így értem a demokráciát és én ezt most megírtam Pestre Kádár elvtársnak is, mert az egy igaz ember, de ezek itt mind csalók.”¹⁴⁵ Egy a mezőcsáti tsz-ben elkövetett lopásokat feltáró levélíró pedig az alábbiakkal zárta levelét 1979-ben: „Így igaznedobják a szemétkosárba. Ha nem segítenek Kádárnak írunk!”¹⁴⁶ Kádár János ezekben a levelekben olyan (önkéntelenül Mátyás királyt eszünkbe juttató) igazságos vezetőként jelenik meg, aki – a megvesztegethető, önös érdekeit szem előtt tartó helyi apparátussal ellentétben – biztosan nem huny szemet a visszaélések és egyenlőtlenségek felett.¹⁴⁷ A helyi funkcionáriusok-

¹⁴³ MNL BAZML XVII. 1205. 41. d. 1985. (Tiszakeszi); 58. d. 1989. (Sajószöged); 31. d. 1980. (Emőd); 31. d. 1979. (Mezőcsát); 31. d. 1979. (Sajószöged); 31. d. 1979. (Hejőszalonta); 41. d. 1985. (Mezőcsát)

¹⁴⁴ MNL BAZML XVII. 1206. 20. d. 1969.

¹⁴⁵ MNL BAZML XVII. 1205. 41. d. 1984.

¹⁴⁶ MNL BAZML XVII. 1205. 31. d. 1979.

¹⁴⁷ Az egypártrendszer idejét tekintve nem volt ritka jelenség, ha egy állampolgár az állam-

kal szemben meglévő nagyfokú bizalmatlanság egyébként csak ritkán terjedt át a NEB tagjaira, egyes levelek alapján pedig úgy tűnik, hogy az irányukba való feltétlen, őszinte bizalom megmutatkozása sem volt ritka. A közérdekű bejelentésekkel és panaszokkal kapcsolatos 1977-es vizsgálat során a NEB saját tapasztalataira alapozva állította például, hogy „különösen egyszerű, falusi embereknél mutatkozik megnyugtató bizalom a felsőbb vezetés döntései és intézkedései irányában”.¹⁴⁸

A levélírók motivációja, a levélírás funkciója, a társadalmi hasznosság kérdése

A Népi Ellenőrzési Bizottság 1957-es létrehozásakor a társadalmi tulajdon védelmét tekintették a szervezet elsődleges feladatának. Ennek megfelelően a sajtó első példái is „az üzemi szarkák, a spekulánsok, a dolgozó nép vámszedői, a sikkasztók, a tunya naplopók, a társadalmi tulajdon megkárosítói” elleni fellépésre, bejelentésre buzdítottak.¹⁴⁹ A társtulajdonosi mivolt ugyanis felelősségérzet helyett igen gyakran nemtörődomséggel, hanyagsággal párosult. A magántulajdon gyarapításának lehetetlensége nem a kollektivitás elfogadását, hanem a személyi tulajdonként meghatározott fogyasztási cikkek (különösen a ház, víkendház, gépkocsi, motorcsónak) utáni vágy felerősödését eredményezte, amelyek megszerzéséhez különösen jó pozíciókkal rendelkeztek a helyi funkcionáriusok és gazdasági vezetők.¹⁵⁰ A némileg tágabb körben, a munkahe-

párt vezetőjéhez levelet írt valamilyen téma kapcsán. Rákosihoz címzett levelekből közöl válogatást: KÖ – NAGY, 2002. A Kádárhoz címzett levelekből Huszár Tibor szerkesztésében látott napvilágot egy kötetre való: HUSZÁR, 2002. A legmagasabb szintű politikai vezetők jóindulatú, szeretett, gyermekeit, országát védelmező apafiguraként, megbízható és megértő barátként való ábrázolása az 1930-as évek szovjet, valamint az 1950-es évek kelet-német leveleire egyaránt jellemző volt. FITZPATRICK, 1996, 91–92. és MÜHLBERG, 1999, 103–112. Judd Stitzel a kelet-német levelek gyakori trópusát, a vezetők tudatlanságának mítoszát egyfelől az állam és polgárai közötti paternalisztikus viszonytal magyarázza. Másfelől úgy látja, hogy a vezetők helyi viszonyokkal kapcsolatos tudatlanságának hangsúlyozása a felelősségre vonás veszélye nélkül teremtett lehetőséget az élesebb kritikára. STITZEL, 2008, 273–274.

¹⁴⁸ MNL BAZML XVII. 1205. 30. d. A közérdekű bejelentésekről és panaszokról szóló 1977. I. törvény végrehajtása című célvizsgálat.

¹⁴⁹ A Lenin Kohászati Művek dolgozóinak felhívása a társadalmi tulajdon védelmére az ország dolgozóihoz. *Északmagyarország*, 1958. január 16. 1.

¹⁵⁰ A tulajdonjog három formáját különböztette meg a Ptk: 1. *Társadalmi tulajdon*: a termelési eszközök zöme társadalmi tulajdonként „a munkásosztály vezette dolgozó nép államának” vagy az „önként egyesült dolgozók szövetkezetének” tulajdonát képezte. 2. *Magántulajdon*: azok a termelési eszközök, amelyeket a törvény nem nyilvánított kizárólag az állam tulajdonának, magántulajdonban is lehettek. Az egyénileg dolgozó parasztok és kisiparosok magántulajdona – mint munkával szerzett tulajdon – az állam támogatását

lyen, a szövetkezetekben, a helyi apparátusban vagy a kereskedelmi egységekben fellelt egyéni „bűnösök” ügyei – miként arra a röviden ismertett német kutatások is felhívják a figyelmet – a politikai rendszer egészének hibái, az állami diszfunkcionalitás helyett (mely leginkább az áruhiánnyal és a lakáshelyzettel kapcsolatban merülhetett fel) főként az egyes funkcionáriusok gáztetteire, helyi vonatkozású és magántermészetű cselekményekre korlátozódtak.

A levélírás aktusa – mellyel a levélíró problémája rendezéséhez a gondoskodó állam segítségét igényli – már önmagában is a hatalom pozícióját erősítette. A kutatások többször is rámutatnak e levelek rendszerstabilizáló funkciójára. A panasz kultúra individualizálása és privatizálása például eredményesen gátolta a törvénysértésekkel szembeni ellenállás potenciálisan hatékonyabb és közösségibb formáit (HUNEKE, 2013, 24., 26.).¹⁵¹ Persze ha arra akarunk választ kapni, hogy mi motiválhatta valójában a levélírókat, azt nem lehet pontosan megállapítani. A közérdek leple alatt megfogalmazott vádak mozgatórugója éppúgy lehetett személyes konfliktus, irigység, rosszindulat, bosszú, sértettség, elkeseredettség, elégedetlenség, mint az aggodalom. A gyakran érzelmeiktől, indulatoktól fűtött bejelentések teret adtak ugyanakkor a frusztráció és düh kiengedésének is, továbbá lehetővé tették a társadalommal szembeni felelősségérzet (pl. esetünkben a népvagyon védelme, alkoholfogyasztás szabályozása) és a társadalomhoz tartozás kifejezését (FULBROOK, 2005, 270.; HUNEKE, 2013, 25.). A levélírók ennek megfelelően gyakran magyarázták tettüket az igazságtalanság elleni harccal, állampolgári kötelességükkel, s ennek során nem egyszer az igazság bajnokaiként jelenítették meg magukat; így tett az a munkahelyéről 1976-ban kirúgott levélíró is, aki az emődi kavicsbányával kapcsolatos üzemeket – jelentősen túlbecsülve egy friss munkaerő lehetőségeit – próbálta feltárni. „[A] rövid három hét alatt, amíg ott dolgoztam, igyekeztem végére járni, s megszüntetni azt a rengeteg vizsáltságot, s visszaélést, amit az üzemnél tapasztaltam. Dicsekvés nélkül mondom, hogy ezt a munkát a legjobb tudásom szerint akartam végezni.”¹⁵² Az igen gyakran túrhetetlen, felháborító szavakkal jellemzett ügyek mellett, hogy valóban sérthették az emberek igazságérzetét,

élvezte, ugyanakkor jogszabályban rögzíthették, hogy milyen nagyságú mező- vagy erdőgazdasági földterület lehetett egy személy tulajdonában. 3. *Személyi tulajdon*: az állampolgárok személyes szükségleteinek kielégítését közvetlenül szolgáló vagy előmozdító javak (családi házak, berendezési és használati tárgyak stb.) alkották, ide sorolták továbbá a kisegítő mellékgazdaság célját szolgáló háztáji gazdaság körébe tartozó vagyontárgyakat is. 1959. évi IV. törvény a Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyvéről, III. rész. A tulajdonjog. Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye. 1959. 1960, 20.

¹⁵¹ Mivel azonban a kelet-német állam nem tudott megbirkózni a felvállalt gondoskodó szereppel, nem tudta beteljesíteni az emelkedő életszínvonallal kapcsolatos ígéreiteit, egyre erősödött a bejelentések kritikai éle, s az 1980-as évekre a rendszer legitimitása kérdőjeleződött meg. BETTS, 2012, 191–192.

¹⁵² MNL BAZML XVII. 1206. 19. d. 1976. (Emőd)

a jelek szerint komoly belső feszültséget is okozhattak, hiszen többen is utaltak arra, hogy idegfeszültségben kell élniük.¹⁵³

Számos levélíró sajtótította el és alkalmazta is a hivatalos nyelvezet és közbeszéd szófordulatait, gondolati elemeit, mely egyaránt szolgálhatta a szocialista államrenddel és eszmeiséggel való azonosulás őszinte megvallását, illetve az annak látszatára irányuló törekvést. A hivatalos közbeszéd stratégiai célú használata (a lojalitás kifejezése mellett az ígéretek számonkéréséhez is alapot teremtett) ugyanakkor reprodukálta és meg is szilárdította a hivatalos diskurzust, s az annak keretein belül tartott kritika legitimálta a fennálló politikai rendszert (STITZEL, 2008, 272–273.).

A bejelentések forrástípusként elsősorban konfliktushelyzetekről tudósítanak. A gyakran az állam és a valamilyen módon (erkölcsileg, ideológiailag, a népgazdaságot károsítva) az államrenddel szembe került egyén(ek) konfliktusaként tált esetek háttérében kirajzolódik a lokális társadalom belső megosztottsága is, bár sajátos egyoldalúságban, hiszen a bejelentők, panaszosok társadalmi háttére a névtelenség vagy a sematikus társadalmi kategóriákhoz való igazodás igénye miatt az esetek nagy részében rejtve marad a kutató előtt. A levélírók személyét illetően a leginkább orientáló adat a bejelentés helyszíne, azaz a település típusa, valamint a munkahely. Bár a lakosság egészének csak töredéke fordulhatott bejelentéssel vagy panasszal a Népi Ellenőrzési Bizottsághoz, a gyakran hasonló tartalmú – így a konkrét eseten túlmutatva a jelenséget hitelesítő – bejelentések feltárják a tulajdonfosztás nyomán beálló értékrend-változást, a közös tulajdonhoz való ambivalens viszonyulást, továbbá az 1970-es, 1980-as évek egyre inkább fogyasztás-centrikus hétköznapi életének változatos társadalmi gyakorlataiba (ügyeskedés, kiskapuk használata, a vásárlás/ügyintézés mindennapi technikái) is betekintést nyújtanak. A levelek arról is tanúskodnak, hogy íróik a rendszer észjárását, logikáját értő és megtanuló, azzal akár azonosuló egyének, akik ezt a tudást saját maguk és a köz érdekében hasznosítani is képesek, ugyanakkor az is látható a NEB vizsgálatai alapján, hogy az ideológiai-morális alapú érvelés hatékonysága és jelentősége korlátozott volt.

A Népi Ellenőrzési Bizottság 1989-es megszűnésével a szervezet feledésbe merült. Bár a közérdekű bejelentésekről, javaslatokról és panaszokról szóló 1977. évi I. törvényt csak az európai uniós csatlakozással összefüggésben, 2004-ben helyezték hatályon kívül, mindössze jogtörténeti kuriózumként értékelték szerepét a whistleblowing-rendszer magyarországi meghonosítása

¹⁵³ Például tsz-vezetés visszaélése miatti bejelentés: „*A levelem azért névtelen, mert nekem itt kell élnem, de rettenetes idegfeszültségben.*”; gazdasági munkaközösség tevékenysége elleni panasz: „*A dolgozók idegállapota nagyon feszült, senkinek sem hiányzik, hogy ilyen állapotban összetűzésben kerüljön, esetleg botrány, verekedés legyen a vége.*”; tejszarnokos visszaéléseivel kapcsolatos panasz: „*Van a faluba már egy pár ember aki ezek miatt adta el a tehenet mert nem bírják ezt az idegi háborút.*” MNL BAZML XVII. 1206. 19. d. 1978. (Tiszabábolna); 1205. 31. d. 1983. (Leninváros); 1205. 58. d. 1989. (Gelej)

kapcsán. A magyarul közérdekű bejelentés (BURAI, 2008, 4.), illetve bennfentes információátadás (SZENTE, 2010) névvel is illetett gyakorlat komoly hagyományokkal bír az angolszász jogban, melynek során „egy szervezet jelenlegi vagy volt tagja, alkalmazottja bennfentes információkat szolgáltat ki a szervezet valamely a közérdek számára káros vagy másoknak jogellenesen kárt okozó tevékenységéről.” (SZENTE, 2010, 20.) Az Egyesült Államokban a törvénysértések (korruptió, közegészségügyet, közbiztonságot veszélyeztető cselekmények stb.) feltárásának egyik legfontosabb eszközeként tartják számon. A kontinentális Európa országaiban – a személyes adatok és a magánszféra védelmével kapcsolatban felmerült aggályok, valamint a vállalati kultúrának a lojalitáshoz való eltérő hozzáállása mellett – a tömeges, anonim bejelentésekkel kapcsolatos negatív történelmi tapasztalatok is ellenérvként szóltak a bevezetésekor. Míg például az Egyesült Államokban az informátorok tevékenységének társadalmi hasznosságát elismerik, megítélésük pozitív, védelmük biztosított, addig az európai országok többségében a besúgás és árulás képét idézi meg tevékenységük, s nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a megvádoltak jogainak, mint a bejelentők védelmének (SZENTE, 2010, 23–27.; BURAI, 2008, 7–10.). A parlament 2013 végén elfogadta a 2013. évi CLXV. törvényt a panaszokról és a közérdekű bejelentésekről, amely 2014. január 1-vel hatályba lépett. S bár a jogszabály az amerikai modellhez hasonlóan erős garanciát biztosított a bejelentők védelmére, a személyiségi jogsértések megelőzése érdekében az abszolút névtelen bejelentéseket kizárta, s az alapjogi biztos által üzemeltetett védett elektronikus rendszer létrehozásával kívánja garantálni a névvel megtett bejelentések bizalmas adatkezelését. Egy történeti perspektívájú kutatás konkrét társadalmi hasznosságát/hasznosíthatóságát nehéz megjelölni, hiszen egy diktatúra keretei között létesült szervezet működésére vagy a bejelentők társadalmi tapasztalataira vonatkozó megállapítások nem konvertálhatók át a jelen viszonyai közé, hiba lenne azonban a közelmúlt tapasztalatainak teljes negligálása is. A sok negatívum mellett egy pozitívként értékelhető példa vagy analógia a múlt és a jelen összehasonlításában ugyanis mindenképpen kiemelhető: Magyarországon a kormányzat jelenleg elsősorban a korruptió elleni küzdelemben remél segítséget a bejelentésektől, a hivatalhoz beérkező bejelentések viszont sokkal szélesebb tematikát ölelnek fel.¹⁵⁴ Számosat közülük nem is tekintenek közérdekűnek, amely azt a benyomást erősíti, hogy a bejelentést tevők – a NEB-hez hasonlóan – olyan jogi fórumként tekintenek a szervezetre, melynek feladatkörébe a segítségnyújtás, útmutatás is beletartozik.

¹⁵⁴ <http://www.ajbh.hu/kozerdeku-bejelentes-publikus-kivonat.jsessionid=2A8C49D596928107626C0B67125275D7> – utolsó letöltés: 2014. november 16.

IRODALOM

BETTS, Paul

2012 *Within Walls. Private Life in the German Democratic Republic*. Oxford University Press, Oxford.

BEZSENYI Tamás

2012 Enyém, tied, mienk. Gyári munkások közötti reciprocitás és a fusi-
zási módszerek az 1960-as évek Magyarországon. In: BARTHA Esz-
ter – VARGA Zsuzsanna (szerk.): *Határokon túl. Tanulmánykötet Mark*
Pittaway (1971–2010) emlékére. 204–219. Budapest, L'Harmattan
Kiadó – ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék.

BORECZKY Beatrix (főszerk.)

1985 *A magyar állam szervei. 1944–1950. A–M*. Budapest, Közgazdasági
és Jogi Könyvkiadó.

1993 *A magyar állam szervei. 1950–1970*. Budapest, Magyar Országos Le-
véltár.

BURAI Petra

2008 *Koncepció a közérdekű bejelentések (whistleblowing) törvényi sza-
bályozásához*. [http://www.transparency.hu/uploads/docs/koncepcio_
kozerdeku_bejelentések.pdf](http://www.transparency.hu/uploads/docs/koncepcio_kozerdeku_bejelentések.pdf) – utolsó letöltés: 2014. december 12.

ECKHARDT Sándor

1950 A legrégibb parasztlevelek nyelve és stílusa. *Magyar Nyelvőr*, 74,
2–3, 113–123.

FIRLIT, Elzbieta – CHLOPECKI, Jerzy

1992 When Theft is Not Theft. In: WEDEL, Janine R. (szerk.): *The Unplanned*
Society. Poland during and after Communism. 95–109. New York,
Columbia University Press.

FITZPATRICK, Sheila

1996 Supplicants and Citizens: Public Letter-Writing in Soviet Russia in
the 1930s. *Slavic Review*, 55, 1, 78–105.

FULBROOK, Mary

2005 *The People's State. East German Society from Hitler to Honecker*.
New Haven and London, Yale University Press.

GÖRBE Bálint – PETRAVICH Ferenc (összeáll.)

1962 *A népi ellenőrzés kézikönyve*. Budapest, Központi Népi Ellenőrzési
Bizottság.

HANÁK Péter

1988 Népi levelek az első világháborúból. In: HANÁK Péter: *A kert és a mű-
hely*. 222–274. Budapest, Gondolat Könyvkiadó.

HANN, Chris

2004 Két tudományág összemosódása? Néprajz és szociálintropológia a szocialista és poszt szocialista időszakokban. In: BORSOS Balázs – SZARVAS Zsuzsa – VARGYAS Gábor (szerk.): *Fehéren, feketén. Varsánytól Rititiig. Tanulmányok Sárkány Mihály tiszteletére* I. 45–63. Budapest, L'Harmattan Kiadó.

HONFFY Pál – SZABOLCS Árpád

1979 *Levelezési tanácsadó*. Budapest, Tankönyvkiadó.

HONVÁRI János

2003 *A gépállomások története. 1947–1964*. Budapest, Távtan.

HORVÁTH M. Ferenc

1990 A „népi ellenőrzés” Magyarországon 1957–1989. *Levéltári Szemle*, 40, 4, 29–40.

HORVÁTH Sándor

2012 *Két emelet boldogság. Mindennapi szociálpolitika Budapesten a Kádár-korban*. Budapest, Napvilág Kiadó.

HUNEKE, Erik G.

2013 *Morality, Law and the Socialist Sexual Self in the German Democratic Republic, 1945–1972. Dissertation. University of Michigan*. http://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/97942/ehuneke_1.pdf?sequence=1 – utolsó letöltés: 2014. június 7.

HUSZÁR Tibor (szerk.)

2002 *Kedves jó Kádár elvtárs! Válogatás Kádár János levelezéséből, 1954–1989*. Budapest, Osiris Kiadó.

IZSÓ István

2011 *A Miskolci Bányakapitányság kerületének bányaipara*. Miskolc.

JOBST Ágnes

2009 Önmegjelenítés és ellenségkép a Szabad Nép 1946-os vezércikkeiben. In: Ö. KOVÁCS József – KUNT Gergely (szerk.): *A politikai diktatúra társdalmiasítása. Nyelv, erőszak, kollaboráció, ellenállás, alkalmazkodás*. 179–191. Miskolc, Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézet Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék. /A jelenkortörténet útjai 3./

KISS Anita

2006 Dél Borsod-Abaúj-Zemplén megye kavicsbánya tavainak turisztikai hasznosítási lehetőségei. In: CSORBA Péter (szerk.): *Egy szakmai élet-út eredményei és helyszínei. Tiszteletkötet Martonné Dr. Erdős Katalin 60. születésnapjára*. 331–341. Debreceni Egyetem, Tájvédelmi és Környezetföldrajzi Tanszék.

KISS Dezső (összeállította)

1960 *Parasztorsors – parasztgond, 1919–1944*. A Magyar Történelmi Társulat és a Hazafias Népfront Könyvtára 1–2.

KOCSIS Aranka

2006 *A gazda, a családja, a munka és a hatalom. Értékváltozások egy kisalföldi faluban*. Pozsony, Kalligram Kiadó.

KORNAI János

2012 *A szocialista rendszer. Kornai János válogatott munkái II*. Pozsony, Kalligram Kiadó.

KOVÁCS Csaba

2013 Panaszok a kollektivizálás befejező hullámának időszakából: az egyéni és a szövetkezeti gazdálkodás problémáinak sajátosságai. *Múltunk*, LVIII, 3, 207–251.

KÖ András – NAGY J. Lambert

2002 *Levelek Rákosihoz*. Budapest, Maecenas Könyvkiadó.

LÖKÖS László

1973 Az alsószuha „Új Élet” Termelőszövetkezet története. In: DONÁTH Ferenc (szerk.): *Termelőszövetkezettörténeti tanulmányok II*. 107–172. Budapest, Magyar Mezőgazdasági Múzeum.

MERKEL, Ina

1997 „...in Hoyersverda leben jedenfalls keine so kleinen viereckigen Menschen.” Briefe an das Fernsehen der DDR. In: LÜDTKE, Alf – BECKER, Peter (szerk.): *Akten. Eingaben. Schaufenster. Die DDR und ihre Texte. Erkundungen zu Herrschaft und Alltag*. 279–310. Berlin, Akademie Verlag.

MÜHLBERG, Felix

1999 *Informelle Konfliktbewältigung. Zur Geschichte der Eingabe in der DDR*. Dissertationsschrift zur Erlangung des Dr. phil. <http://www.qucosa.de/fileadmin/data/qucosa/documents/4337/data/dis.pdf> – utolsó letöltés: 2014. június 7.

NAGY Netta

2013 *A cserevilágtól a padlássöprésig. Falusi hétköznapiak a beszolgáltatás éveiben*. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság.

OLÁH Sándor

2001 *Csendes csatatér. Kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén (1949–1962)*. Csíkszereda, TLA Közép-Európa Intézet – Pro-Print Könyvkiadó.

2006 Kliensek és patrónusok. (Egy szocialista termelőszövetkezet tündöklése és bukása). *Székegyföld*, 10, 1, 195–212.

Ö. KOVÁCS József

2012 *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965*. Budapest, Korall. /Korall Társadalomtörténeti Monográfiák 3./

PAJOR Emília

- 2012 „A közvélemény parancsnokai”. A Szabad Nép munkás- és parasztlevezelési mozgalma. *Új Forrás*, 44, 9, 32–43.

PÜNKÖSTI Árpád

- 1983 Névtelen leveleket forgatva. *Jelkép*, 4, 3, 74–86.
1988 *Kiválasztottak*. Budapest, Árkádia Könyvkiadó.

RUUSMANN, Reet

- 2010 „The Needs of the Consumers Oblige”: Daily Problems and Criticism of the System in Public Letters in the 1960s and 1980s. *Journal of Ethnology and Folkloristics*, 4, 2, 115–135.

STITZEL, Judd

- 2008 Shopping, Sewing, Networking, Complaining. Consumer Culture and the Relationship between State and Society in the GDR. In: PENCE, Katherine – BETTS, Paul (szerk.): *Socialist Modern. East German Everyday Culture and Politics*. 253–286. The University of Michigan Press.

SZENTE Zoltán

- 2010 A bennfentes informátorok (whistleblower-ek) alkalmazásának lehetőségei a korrupcióellenes küzdelemben. *Közigazgatás-tudományi Közlöny*, 1, 19–40.

SZILJÁRTÓ András

- 1972 A nagyüzemi fejlődést befolyásoló néhány társadalmi és szak-képzettséggel összefüggő tényező vizsgálati eredményei. (Szociológiai vizsgálat tapasztalatai a Belvárdgyulai „Közös Út” Mezőgazdasági Termelőszövetkezetben). In: LÁZÁR Vilmos (szerk.): *Termelőszövetkezettörténeti tanulmányok I.* 349–384. Budapest, Magyar Mezőgazdasági Múzeum.
1973 A tagság társadalmi összetételének, szakképzettségének és a szövetkezeti demokrácia érvényesülésének szerepe a létavértesi Aranykálász Termelőszövetkezet nagyüzemi fejlődésében. In: DONÁTH Ferenc (szerk.): *Termelőszövetkezettörténeti tanulmányok II.* 77–106. Budapest, Magyar Mezőgazdasági Múzeum.

SZILÁGYI Miklós

- 2000 Törvények, szokásjog, jogszokás. In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.): *Magyar néprajz VIII. Társadalom*. 693–759. Budapest, Akadémiai Kiadó.

TOSICS István

- 1997 Lakásviszonyok, lakáspolitikák. In: KOLLEGA TARSOLY István (főszerk.): *Magyarország a XX. században II. Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság*. 261–274. Szekszárd, Babits Kiadó.

TÓTH Eszter Zsófia – MURAI András

2014 *Szex és szocializmus*. Budapest, Libri Kiadó.

VALUCH Tibor

2006 A bőséges ínségtől az ínséges bőségig. A fogyasztás változásai Magyarországon az 1956 utáni évtizedekben. In: VALUCH Tibor: *Met-szetek. Válogatott tanulmányok*. 222–252. [Budapest], Argumentum – 1956-os Intézet.

2013 *Magyar hétköznapiak. Fejezetek a mindennapi élet történetéből a második világháborútól az ezredfordulóig*. Budapest, Napvilág Kiadó.

VARGA Zsuzsanna

2012 Miért bűn a sikeresség? Termelőszövetkezeti vezetők a vádlottak padján az 1970-es években. *Történelmi Szemle*, LIV, 4, 599–621.

2013 *Az agrárlobbi tündöklése és bukása az államszocializmus időszakában*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó.

ÁGOTA LÍDIA ISPÁN

“IF YOU DON’T HELP, WE’LL WRITE TO JÁNOS KÁDÁR”

PUBLIC INTEREST REPORTS AND LETTERS OF COMPLAINT ADDRESSED TO THE PEOPLE’S MONITORING COMMITTEE IN THE SOCIALIST ERA

The author in her article investigates a certain group of documents from the Socialist era: public interest reports and letters of complaints submitted to the People’s Monitoring Committee (PMC) located in Mezőcsát (and later in Leninváros, present-day Tiszaújváros) between 1968–1989. PMC was established at the end of 1957 with the primary objective to protect people’s wealth and to disclose misuse and abuse (e.g. larceny, fraud, embezzlement, inappropriate management of common property and damages due to omission). The content analysis of the documents provides a down-to-top view into the conflict-stricken Socialist weekdays, and especially the major conflicts and power relations of local societies in the countryside. The change of values after ejection, the ambivalent relationship to common property and the differing social practices of the increasingly consumption-oriented life of the 1970s and 1980s can be revealed via the inspection of these documents. The most typical cases were as follows: reports criticising the operation of agricultural cooperatives, state and party organisations, the actual or supposed abuses of leaders and their clients, commercial units and services (stores and pubs in

villages of the administrative district, supply of coal, postponed repair due to lack of accessories etc.), distribution, exchange, allocation and standard of flats. With regard to these written reports the author examines, besides the formal-linguistic features of correspondence, the argumentative strategies applied by the correspondents in order to gain a positive evaluation, the impact these made on the PMC controllers, and the possible motivations of the correspondents having an attitude adjusted to the ideal of the new Socialist man.